

ŠEFIK BEŠLAGIĆ

Saradnik: ĐURO BASLER

GRBOREZI

SREDNJOVJEKOVNA NEKROPOLA

SARAJEVO

1964



J.U. NARODNA I UNIVERZITETSKA
BIBLIOTEKA "DERVIŠ SUŠIĆ" TUZLA

GRBOREZI

SARAJEVO

1964



R
NARODNA BIBLIOTEKA
TUZLA
 Inv. broj *801*
 Sign. *762.197.1v (04.11)*
BEŠ-GR

JAVNA USTANOVA
NARODNA I UNIVERZITETSKA BIBLIOTEKA
"DERVIŠ SUŠIĆ"
TUZLA
 Inv. broj: *0126936*
 Sign. *ZZ 902/904*

BEŠLAGIĆ Š. Z. Gorali

SADRŽAJ

PREDGOVOR	7
I UVOD — Nekoliko istorijskogeografskih podataka o Livanjskom kraju	9
II OPIS GROBOVA	13
NALAZI IZVAN OBILJEŽENIH GROBOVA	54
III RAZMATRANJA I ZAKLJUČCI	55
1 — GROBLJE I GROBOVI	55
2 — PREDMETI U GROBOVIMA	66
METAL	66
Dijadema	66
Naušnice	67
Ogrlice	79
Gumbi	80
Prstenovi	81
Kopče	82
Zaponi	83
Nožići	84
Igla	85
Keramika	85
Tekstil	86
OSTALO	89
Koluti vretena	89
Bobci	89
Koža	90
Životinjske kosti	90
Novac	91
3 — ZAKLJUČCI	93
REZIME	99
PRILOZI	
A — Planovi, crteži i statistički pregled grobnih nalaza 1—6.	
B — Table I—XLIII.	



PREDGOVOR

U ljeto 1954. godine povjerenik Zavoda za zaštitu spomenika kulture NR Bosne i Hercegovine iz Livna Barišić obavijestio je Zavod da jedno građevinsko preduzeće kopa pržinu u polju kod sela Grboreza, uz samu srednjovjekovnu nekropolu i tim kopanjem već oštećuje grobove. Malo kasnije i drugi dobronamjerni građani Livna upozorili su Zavod kako se na tome mjestu pržina kopa i kako se već uveliko oštećuju grobovi. Kada nije pomogla pismena intervencija Zavoda da se kopanje pržine obustavi, predstavnik Zavoda je izašao na lice mjesta i ustanovivši da se pržina, kako od strane građevinskih preduzeća tako i od strane privatnih građana, kopa se više strana lokaliteta i kako su sa sjeverne i zapadne strane grobovi već u priličnoj mjeri načeti, a iz jednoga ispadaju i grobni priloz, odmah je putem organa vlasti preduzeo mjere da se dalje kopanje zemlje zabrani. Budući da je i dalje prijetila opasnost oštećivanja grobova, Zavod je odlučio da se na nekropoli obavi zaštitno kopanje. Kako za taj iznenađni posao nije mogao angažovati arheologe na drugoj strani, pristupio je intervenciji vlastitim snagama. Istog ljeta formirana je radna ekipa koju su sačinjavali Šefik Bešlić i Đuro Basler, arheolog Zavoda, koja je u tome sastavu, a djelomično uz pomoć Smajha Tihica, asistenta Zavoda, i Nihada Bahtijarevića, konzervatora-tehničara Zavoda, obavila kopanje i istraživanje čitave nekropole u tri etape, po 10 do 15 dana u ljetnim mjesecima 1954, 1955. i 1956. godine.

Istraženi lokalitet, koji se naziva Mramorje, nalazi se 1,5 km zapadno od sela Grborezi, odnosno 11 km zapadno od Livna, uz sjeverni rub ceste koja vodi prema Dalmaciji. Nekropola je zauzimala površinu nepravilnog pravougaonika od oko 1000 m² i na njoj se vidjelo dvadesetak stećaka. Parcela je ubilježena u zemljišno-sudskim knjigama Livna kao državno vlasništvo pod brojem 1608. Prvobitna namjera je bila da se istraže periferni dijelovi nekropole, tj. direktno ugroženi grobovi. Međutim, već u početku radova 1954. godine, ispostavilo se da nema razloga prekidati radove i ne omogućiti dobivanje cjelovite slike nalazišta, tim prije što niko nije mogao garantovati da se nekropola od strane neodgovornih eksploatatora pržine i dalje neće oštećivati. Zato je odlučeno da se čitava nekropola istraži. U tome smislu je načinjen i plan rada. Čitavo područje je iskoličeno na kvadrate 4×4 m, te je po sistemu takve mreže iskopavanje teklo sve do završetka.

Na molbu Zavoda, radovima 1955. i 1956. godine prisustvovala je dr. Mirjana Ljubinković, naučni saradnik Narodnog muzeja u Beogradu, koja je ekipi pružila dragocjenu stručnu pomoć, na čemu joj izražavamo blagodarnost.

Determiniranje novčića koji su nađeni u grobovima obavio je dr. Jozo Petrović, numizmatički stručnjak Zemaljskog muzeja u Sarajevu, kojemu se na saradnji srdačno zahvaljujemo.

Foto-snimanja na terenu vršili su sami članovi ekipe, konzerviranje i foto-snimanje metala, uglavnom nakita, obavio je Jakov Pavelić, preparator Arheološkog muzeja u Zagrebu, a konzerviranje i foto-snimanje tekstilnih priloga Milan Duhać, preparator Narodnog muzeja u Beogradu. Ostala foto-snimanja (novac i neki metalni predmeti) obavio je fotograf Zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Sarajeva Ranko Rosić.

Prema odluci Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Sarajevu svi predmeti sa nekropole Grborezi predati su Zemaljskom muzeju u Sarajevu na čuvanje.

Sa zadovoljstvom ističemo da su rukopis pročitali Dr. Mirjana Ljubinković i Dr. Cvito Fisković i pružili nam dragocjene primjedbe i savjete na čemu im i ovom prilikom izražavamo zahvalnost.

Na kraju napominjemo:

Koautor Đuro Basler je u poglavlju br. II monografije dao dio koji se odnosi na opis grobnih raka i skeleta u njima, te izradio plan nekropole i crteže nekih skeleta i grobnih priloga. Ostali dijelovi monografije — poglavlje br. I, koje se odnosi na istorijsko-geografski okvir kraja, zatim opis metala, tekstila i ostalog grobnog inventara u poglavlju broj II, te poglavlje br. III — opšti dio, koje se odnosi na analizu i tipologiju čitavog materijala, zajedno sa zaključcima, rad su autora.

U Sarajevu, 6. aprila 1962. godine

SEFIK BESLAGIĆ
ĐURO BASLER



I DIO UVOD

NEKOLIKO ISTORIJSKO-GEOGRAFSKIH PODATAKA O LIVANJSKOM KRAJU

Livanjsko polje je velika kraška ravnica u zapadnoj Bosni, koja se pravcem sjevero-zapad-jugoistok prostire između Sator-planine sa sjevera, Staretine, Golije, Kruga i Borove glave sa sjeveroistoka i istoka, nekim nižim planinama sa juga i Dinare planine sa jugo-zapada i zapada. Dugo je oko 65 km, a široko od 5 do 12 km, dok mu je prosječna širina oko 6 km. Ukupna površina iznosi 380 do 400 km². Nadmorska visina mu je 700 do 740 m. Na istočnoj strani izvire rijeka Sturba, a ispod Kruga Bistrica ili Duman, koje sa svojim pritokama teku poljem i u njemu poniru. Znatan dio polja je barovit i dugo vremena preko godine ostaje pod vodom.

Brojna naselja ovoga kraja nanizana su uglavnom rubom polja i po obroncima okolnih planina.

Stanovnici Livanjskog polja najviše se bave stočarstvom, a zatim i zemljoradnjom. Najveći dio polja se kosi i pase. Od žita se najviše gaji ječam i pšenica, a od povrća krompir. Zbog hladnih vjetrova, i inače oštre klime, u ovome kraju ima vrlo malo voća.

Na više mjesta u polju nađeni su treset i ugalj, koji se danas iskorištavaju.¹

Najstariji tragovi ljudskih naselja u ovome kraju datiraju iz predistorije. Podaci o tome otkriveni su usred sjeverozapadnog dijela polja, na položaju zvanom Ždralovac. Sudeći po predmetima koji su tu nađeni, može se pretpostaviti da je naselje osnovano u rano brončano doba. S obzirom na njegov položaj, izgleda da je to naselje bilo sojeničkog tipa.

Mnogo bolje smo obaviješteni o životu ljudi Livanjskog polja u doba Ilira. O tome svjedoče brojne gradine na pristrancima bregova koji se spuštaju prema dolini. Tada je ovdje živjelo pleme Dalmata, jedno od najpoznatijih u ovome dijelu Balkanskog poluostrva. Po njemu je kasnije jedna cijela provincija dobila svoje ime. Gradine su izgrađene od sitnijeg kamena lomljenca, a sastoje se od velikog nasipa u obliku gromile i odbrambenih zidova koji se protežu od gromile radi zaštite nastanjenog prostora.

U ovaj kraj Rimljani prodiru prvi puta 156. g. prije n.e., ali ne postižu značajniji uspjeh. Tek u drugoj polovini I vijeka prije n.e. oni uspijevaju da Dalmatima nametnu svoju vlast. U pobuni Batona, 6. do 9. god. n.e., Dalmati nose svu težinu rimskog pritiska.

Preeko Livanjskog polja, pored drugih, vodio je glavni rimski put iz Salone u unutrašnjost provincije. Na nekoliko mjesta stvorena su naselja, zasnovana na poznatim rimskim urbanističkim principima. Njihovih tragova se dosada našlo na više mjesta od kojih su poznatiji oni iz Prologa, Lipe, Potočana i Kablića. I u samome Livnu nađeno je nekoliko spomenika koji govore o tome da je i tu postojalo rimsko naselje, koje je kasnijim gradnjama propalo. Na našoj nekropoli našli smo dijelove rimske arhitekture (architrav, cippus i dr.), koji su korišteni za ograđivanje grobnih raka, što također govori o postojanju rimskog naselja koje vjerovatno nije bilo daleko od Grboreza. U doba kasne antike starom cestom tekao je i nadalje promet, koji je s vremena na vrijeme prekidan naletima barbara.

¹ Osnovni geografski podaci korišteni su iz radnje Vjekoslava Klaića »Građa za topografiju i historiju hlivanjske županije i grada Hlivna«, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, N. s., sv. XV, Zagreb 1928, 13—24.



U VII vijeku ovamo dolaze prvi Sloveni. Tragovi prvih slovenskih građevina datiraju od IX vijeka naovamo. Fragmenti arhitekture sa dekorativnim ornamentima pletera, koji su nađeni u selu Rapovini, a koji vjerojatno potječu od neke crkve iz IX ili X vijeka, predstavljaju najstarije dosada poznate dokumente ovoga vremena u Livanjskom kraju.²

Glavno naseljeno mjesto i ekonomski i administrativno-politički centar čitavog kraja u periodu Slovena bilo je Livno, koje je smješteno na brdu Crljenice, ispod Kruga, oko izvora Bistrice (ono je danas sresko mjesto sa preko 5.000 stanovnika). Livno se prvi puta spominje polovinom X vijeka kao utvrđeni grad i centar župe. A livanjska župa se prvi puta spominje za vrijeme hrvatskog kneza Mutimira, 892. godine. Tada je župan bio neki Želimir.³ Nije poznato kako je postalo ime ove varoši. Neki misle da je Livno izvedeno od stare slovenske riječi *hljev* (ijekavski — hlijev, a ikavski — hliv), što znači staja. Otuda raniji nazivi ovoga mjesta — *Hlijevno* i *Hlivno* (Cleuno). Neki pretpostavljaju da je Hlivno postalo od *hlbno*, odnosno od *hljebno*.⁴

Izgleda da je duže vremena uz ovu župu u širem regionu, pored Livanjskog polja, pripadalo Grahovsko, a onda i Glamočko, Kupreško i Duvanjsko polje. U X vijeku je ovaj kraj pripadao hrvatskoj državi.⁵ Nije utvrđeno da li je ova župa sve do prve polovine XIV vijeka ostala u sastavu hrvatske države, kako se to pretpostavlja. Noviji podaci govore o tome kako je zapadna granica srpske države (Raške) za vrijeme kralja Stefana Vladislava, srednjeg sina Stefana Prvovjenčanog, u prvoj polovini XIII v. bila negdje na rijeci Cetini, jer je kralj Stefan Vladislav 1237. g. na Cetini potpisao ugovor sa Splitom.⁶ Ako je cetinski kraj tada bio u sastavu srpske države, moglo bi se pretpostaviti da je bio i livanjski. Početkom XIV vijeka tom župom upravljaju sinovi hrvatskog bana Pavla Šubića Bribirskoga, koji se nazivaju »knezovi Tropolja, Hlivna i Cetine« (Tropolje je oblast koja je u XIII vijeku formirana od Duvanjskog, Kupreškog i Glamočkog polja). Za vrijeme Mladena II Šubića spominje se 1322. god. knez Bujanja Voihnić iz Hlivna.⁷ Nakon pada Mladena II, u Hlivnu se ističu vojvoda Juraj Mihovilović i njegova braća. Malo potom čitav ovaj kraj je došao pod vlast bosanskoga bana Stjepana Kotromanića (1322—1353. g.), koji je od triju župa — Livna, Duvna i Glamoča — stvorio posebnu oblast koja se prozvala Zapadne strane ili Završje.⁸ U toj oblasti se kao feudali ističu sinovi nekoga Galeše — Galešići. Poznat je podatak o tome da je veliki vojvoda Vladislav Galešić bio u pratnji Stjepana Kotromanića kada je ovaj 1322. god. posjetio Dubrovnik.⁹ Poslije Stjepana Kotromanića bosanski banski prijesto naslijedio je njegov sinovac Tvrtko I (1355—1391. g.). Godine 1357. ovi krajevi, zajedno sa dijelom Huma (zapadno od Neretve), potpali su pod vlast ugarsko-hrvatskog kralja Ljudevita I (1342—1382. g.) kao miraz njegove žene Jelisavete, kćerke Stjepana Kotromanića.¹⁰ Tom prilikom su Galešići morali preseliti u Slavoniju. Odmah nakon smrti Ljudevita I Tvrtko je ponovno zavladao župom i gradom Livnom.¹¹ Godine 14000. kralj Stjepan Ostoja darovao je Livno sa župom vojvodi Hrvoju Vukčiću. U povelji o tome poklonu spominju se sela livanjske župe koja i danas postoje, kao npr. Kablić, Lištani, Ljusnici, Miši i Rujani.¹² I kasnije se Livno spominje u sastavu bosanske države kralja Stjepana Tvrtka II i kralja Stjepana Tome. Zabilježeno je da je Stjepan Toma nekoliko puta boravio u Livnu, tako npr. 1444. i 1449. god.¹³

² Fragmenti su nađeni u selu Rapovini a čuvaju se u Franjevačkom samostanu Gorica kod Livna. Materijal nije publiciran.

³ V. Klaić, Grada za topografiju i historiju hlivanjske županije i grada Hlivna, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, N. s., sv. XV, Zagreb 1928, 16.

⁴ Iveković — Broz, Rječnik hrvatskog jezika, Zagreb 1901, sv. I, 378, pod »Hlijevno«; Slavoljub Bošnjak (Ivan F. Jukić), Zemljopis i Poviestnica Bosne, Zagreb 1851, 29; I. F. Jukić, Putopisi i istorijsko-etnografski radovi, Sarajevo 1953, 111.

⁵ F. Šišić, Povijest Hrvata I, Zagreb 1925, 446; Vjekoslav Klaić, n. d., 22.

⁶ M. Dinić, Tri povelje iz ispisa Ivana Lučića, Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. III, Beograd 1955, 93—94.

⁷ V. Klaić, n. d., 17, 22—23.

⁸ Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine, knj. I, Sarajevo 1942, 256.

⁹ Klaić, n. d., 23.

¹⁰ Istorija naroda Jugoslavije, knj. I, Beograd 1953, 531; Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine I, Strajevo, 293—294.

¹¹ V. Klaić, n. d., 23; Slavoljub Bošnjak (I. F. Jukić), Zemljopis i Poviestnica Bosne, Zagreb, 1851, 29.

¹² V. Klaić, n. d., 18, 23—24.

¹³ V. Klaić, n. d., 18—19 i 23.

Livno je ostalo u vlasti Kotromanića sve do 1463. god., kada su Turci zauzeli veći dio Bosne. Nakon sloma bosanskog kraljevstva, protuofanzivom na Turke ugarsko-hrvatski kralj Matija Korvin je povratio sjevernu Bosnu sa Jajcem. Za pokazane usluge u toj protuofanzivi Korvin je livanjski i još neke druge krajeve darovao knezu Vladislavu Hercegoviću, sinu Hercega Stjepana.¹⁴ Vladislav je bio gospodar Livna sve do 1466. god., kada je napustio zemlju i kada se kao gospodar Livna javlja Ivaniš Vlatković.¹⁵ Dalja sudbina ovoga grada sve do 1485. god. nije jasna. Znade se da su Turci već 1469. god. držali grad Hum u livanjskoj župi, a samo Livno spominje se u njihovoj vlasti tek 1485. god., ali se pretpostavlja da su ga Turci zauzeli mnogo ranije, vjerojatno još 1469. god.¹⁶ Dalje vijesti o Livnu imamo iz 1516. god., kada je ono bilo u sastavu kadiluka Neretva. Na području Livanjskog polja Turci su formirali dvije nahije — Livno i Saromiševo (danas selo Caprazlije), koje su u sudskoadministrativnom pogledu pripadale kadiluku Neretva. U takvom sastavu su ove nahije mogle ostati najmanje do 1522. god., kada su Turci zauzeli Skradin i osnovali skradinski kadiluk u čiji sastav je ušlo i Livno.¹⁷ Padom Klisa i formiranjem Kliškog sandžaka 1537. g., livanjska nahija je postala centralna nahija novoga sandžaka, a samo Livno stvarno njegovo sjedište, jer su u njemu rezidirali kliški sandžakbezi. Osim toga, Livno je postalo i središte skradinskog kadiluka. Tada se Livno počelo naglo razvijati.¹⁸

Iako nije sistematski proučeno, po mnogim znacima se može zaključiti da je Livanjsko polje imalo relativno bogatu prošlost. O tome govore ostaci gradina, putova i nekropola. Prema mojoj evidenciji iz 1956. godine, na Livanjskom polju je ustanovljen niz srednjovjekovnih nekropola sa ukupno 1.800 stećaka. Važnije nekropole su pokraj slijedećih naselja: Orlovača, Potočani, Podhum, Miši, Srdevići, Prisap, Strupnić, Čelebići, Radanovci, Donji Rujani, Čuklić i Grborezi. Veliki broj stećaka ovoga kraja pravljen je od slabijeg materijala zbog čega je do danas slabo očuvan. Među ovim spomenicima vidimo sva tri osnovna ležeća oblika, no najmanje sljemenjaka. Izvjestan, ali manji broj imaju oblik uspravno postavljenih prizmatičnih ploča. Samo jedan stećak nađen je sa natpisom u staroj bosanskoj cirilici, koja se odnosi na Radivoja Ilića, iz Rame. Relativno malen broj ih je ukrašen ornamentima i simbolima. Među reljefnim motivima prevladaju krstovi, rozete, polumjeseci, zatim scene kola i lova, na nekima se vide figure ljudi sa uzdignutim rukama, stilizacija ljljlana, a ima i pojedinačnih predstava jelena, konja, ptica i pijevaca. Likovne osobine ovih spomenika imaju mnogo sličnosti sa osobinama takvih spomenika u ostalim krajevima zapadne Bosne, kao i sa onima u dalmatinskom pograničnom kraju, s druge strane Dinare.¹⁹

Vrlo važan srednjovjekovni put koji je vezao Split sa Livnom prolazio je pokraj današnjeg naselja Grborezi.²⁰ Da li su Grborezi postojali i u srednjem vijeku nije poznato. Oni se kao naselje spominju u turskom popisu bosanskih nahija i timara iz početka XVII vijeka.²¹ Jedan od starosjedilačkih rodova ovoga kraja jesu Sučići, za koje se pretpostavlja da potječu od Sučevića koji se navode u poznatoj povelji kralja Stjepana Ostoje iz 1400. god. kao jedno od dvanaest »hlivanjskih« plemena.²² Sučića i danas ima u Grborezima.

Pored naprijed navedenih vlastelinskih porodica — Voihnića, Mihovilovića i Galešića — u XIV vijeku se ističu još i Čubranići (Ciprijani), koji su se kasnije proširili i u dolinu Cetine.²³

Na skici broj 6 vidi se položaj Grboreza u širem geografskom području, a skica br. 1 prikazuje situaciju same nekropole u Grborezima.

¹⁴ L. Thalloczy, Studien..., 418; M. Dinić, Zemlje Hercega sv. Save, 224.

¹⁵ Vjesnik kr. zem. arh. 19, str. 117.

¹⁶ H. Šabanović, Bosanski pašaluk, Sarajevo 1959, 151.

¹⁷ Ibidem, 176.

¹⁸ Ibidem, 205.

¹⁹ S. Bešlagić, Enciklopedija likovnih umjetnosti III, (u štampi).

²⁰ K. J. Jireček, Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u Srednjem vijeku (prevod sa njemačkog D. Pejanovića), Sarajevo 1951, 128.

²¹ M. Petrić, Etnološka i folkloristička ispitivanja u Livanjskom polju — Porijeklo stanovništva, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, N. s., sv. XV—XVI, Sarajevo 1961, 33.

²² M. Petrić, n. d., 32.

²³ M. Petrić, n. d., 24; Vjekoslav Klaić, n. d., 24.



II DIO

OPIS GROBOVA

Ovdje se pružaju osnovni podaci o grobovima naše nekropole: mjesto groba u kvadrantu, dubina i način izgradnje rake, kao i njena eventualna nadzemna oznaka, položaj, starost i spol pokopanih.

Svi grobovi nekropole u Grborezima, osim jednoga koji je zajedno sa svojim stećkom ostavljen kao buduća orijentacija, potpuno su ispitani. Svaki grob, bez obzira na njegovu vrstu i broj nađenih skeleta obilježen je zasebnim rednim brojem.

Prilaže se plan nekropole (slika broj 3) na kojemu su prikazane glavne vrste grobova i njihovih grobnih priloga.

Na slici broj 4 dat je i posebno raspored zatečenih stećaka na ovoj nekropoli.

Grob 1: (kv. B-4) — fem. mat. — Ruke prekrštene preko trbuha, lijeva preko desne. Glava malo nageta udesno. Skelet zatečen u zemlji bez ikakvih tragova koji bi upućivali na način ukopa (tb. XXXIV, sl. 1).

Dubina groba 115 cm.

Na glavi više čela i kod sljepoočnica, nađeni su komadi tekstila i tekstilnih vrpca, koje su se pružale niz kostur sve do karlice. Izgleda da je ova tkanina izvedena u tehnici »rukoma provlačene tanke žice«. Sama žica sastoji se od zlatom obložene svileni ili lanene niti. Ornament tkanja je rombičan. Vrpce su dvovrsne, jedne su plosnate i široke dok su druge valjkaste. Prve su tanke, a druge upredene od mnogo niti. Vrpce su također izrađene od finih svilenih ili lanenih niti omotanih metalom. Biće da se ovdje radi o ženskoj kapici koja je bila vrpčama opšivena i vezana ispod brade. Osim toga su tanje vrpce mogle biti korištene za privezivanje naušnica za tkaninu na glavi ili za kosu, a nije isključeno da su one služile i kao upletnjaci za kosu (tb. XI, sl. 1 i 2).

Uz tkaninu na glavi nađene su dvije pozlaćene naušnice, jedna kod desnog uha, a druga s lijeve strane tjemena (tb. XI, sl. 3).

Na okrugloj karičici kružnog presjeka pričvršćene su sa strana dvije jednake šupljikaste i kuglaste — aždurirane jagode, a u sredini kruškoliki privjesak od pet šupljih kupa, koji na vrhu ima cvijet u obliku nešto manje aždurirane jagode. Postrane jagode su sastavljene od po dvije polukugle, napravljene od »upredene« žice, savijene u osam jednakih elipsastih dijelova. Na žici je pričvršćeno oko 40 pravilno raspoređenih malih zrnaca. Privjesak naušnice nosi četiri pravilno raspoređene kupe, tako da se sa svake strane vide po dvije, a peta je samo osnovicom akcentovana. Osnovice tih kupa su ukrašene polukuglastim cvjetovima. Umjesto osnovice centralne (pete) kupe, stavljen je kuglast cvijet sličan onome kakav se nalazi na vrhu privjeska. Za dna cvjetova pričvršćene su alkice od plosnate trake, koja se dobila navijanjem žice. Uz cvjetove na vrhu privjeska pričvršćena je slična alčica, samo od obične žice. Vidljive površine kupa su filigranskom žicom razdijeljene u tri približno jednaka ravnokraka trougla, od kojih su po dva sa strana ukrašena aplikiranim zrcima u obliku trouglova sa osnovicama na filigranskoj žici, koja se proteže od vrha do osnove kupe. Trouglovi zrnaca su naizmjenično poredani i naslonjeni na jednu i drugu žicu i sve su manji prema vrhu privjeska. Srednja površina nema takvih ukrasa, nego na dva mjesta (pri dnu i blizu vrha) ima pričvršćenu duguljastu alčicu od namotane žice. Takve se nalaze i na dva mjesta između četiriju kupa privjesaka. Tako, sa strana pri-



vjeska ima ukupno 16 takvih alčica. Karičica između postranih jagoda i privjesaka naušnice omotana je filigranskom žicom sa 6 uzdužnih rebara. Iznad jedne postrane jagode dio karičice je obavijen »upredenom« žicom. Iznad druge postrane jagode pričvršćena je alčica od plosnate žice, a karičica na tome kraju ima kukicu kojom se naušnica uz pomoć alčice zatvarala.

Naušnice su dobar kujundžijski proizvod od pozlaćenog srebra, izveden u tehnici iskucavanja, filigrana, granulacije i navijanja.

Visina naušnice 5 cm, najveća širina 3,3 cm, visina privjeska 4 cm, a širina 1,5 cm. Promjer postranih jagoda iznosi 1 cm, promjer jagode na vrhu privjeska 0,7 cm, dok je promjer karičice 2,7 cm. Težina naušnice iznosi 10,9, a druge 10,2 g. Naušnice su dobro očuvane, izuzev jedne karičice koja je prelomljena.

Grob 2: (kv. B-4) — inf. I. — Slabo sačuvani kostur. Kod iskopa nije bilo moguće tačno ustanoviti položaj pojedinih kostiju, pogotovo ruku. Dijete oko 6 godina starosti. Dubina groba 75 cm.

Grob 3: (kv. A-4) — masc. mat. — Muškarac u pedesetim godinama života. Ruke položene preko trbuha. Skelet je sa strana imao kamenu ogradu, koja je zatvarala prostor od 200 cm dužine i 85 cm srednje širine. Grobna šupljina bila je pokrivena pločom od muljike sa 210 cm dužine, 90 cm širine i 6 cm debljine.

Dubina ploče 55 cm, a skeleta 116 cm.

Grob 4: (kv. AB-4) — masc. juv. — Muškarac u približno dvadesetoj godini života. Ruke položene preko trbuha, desna preko lijeve. Noge su opružene. Grob je bio uokviren i pokriven sa nekoliko ploča od muljike.

Dubina groba 115 cm.

Desno ispod karlice nađen je željezni zapon za pojas. On je okruglog oblika, djelomično oksidirao, sa jednim trnom koji je oštećen. Vanjski promjer iznosi 3,2, a unutrašnji 2,4 cm (tb. XII, sl. 1).

Grob 5: (kv. AB-4) — Minimalno sačuvan skelet sasvim malog djeteta, možda novorođenčeta. Okvir od četiri kamene ploče postavljen je na ploču, a i pokriven pločom od muljike.

Dubina groba 85 cm. Poklopna ploča nalazila se na dubini od 55 cm.

Grob 6: (kv. B-4) — Dvostruki ukop ispod stečka i u kamenom okviru^{23a} sa poklopcem od jedne ploče.

Skelet »a«: masc. mat. — Razvijeni muškarac od oko 40 godina starosti. Kost i, izuzev kranija i mandibule, nakon što je tijelo satrulo, sakupljene i odložene desno do nogu naknadno ukopanog mrtvaca »b«. Kranij i mandibula, neuredno prebačeni, ostavljeni su uz desni obraz drugog ukopa.

Skelet »b«: masc. mat. — Razvijeni muškarac od oko 40 godina starosti. Ruke položene u pelvisu.

Dubina ploče koja je prekrivala kameni okvir 55 cm.

Dubina ukopa 110 cm.

U ustima skeleta »b« nađen dinarić Ljudevita Velikog (1342—1382).

A: Tragovi lika sv. Ladislava, i natpis: »S. LADISLAUS REX«

R: Grb sastavljen od ugarskih greda i anžuvinskih ljljiana. Oko toga tragovi natpisa »+LOD(ovic)US R. UNGARIAE«.

Širina 14 mm, debljina 0,25 mm, težina 30 mg (tb. XII, sl. 2).

Pored boka istog skeleta nađena su 3 vrlo mala ulomka tamno pečene zemljane posude s fakturom koja je uglavnom zajednička ostalim posudama sa ovog nalazišta. Fragmenti su toliko maleni da nije moguće izvršiti rekonstrukciju prvobitnog izgleda same posude.

Grob 7: (kv. A-4) — Četiri ukopa djece u grobu koji je uokviren pločama, a poklopljen ulomcima jedne veće, nekada čitave ploče. Do razbijanja te ploče došlo je nesumnjivo zbog čestog otvaranja ovog groba. Tri skeleta položena su jedno pored drugog, licem okrenutim prema istoku, dok je četvrti ukop položen dijagonalno preko grobnog četverokuta.

^{23a} — Termin »okvir« nije potpuno adekvatan pojmu ograde od kamenih ploča ili debelih dasaka, kada se radi o grobovima sa upotrebom drveta, postavljenih sa strana skeleta tako da u tlocrtu najčešće prave pravougaonik ili trapez, ali ga radi kratkoće ipak koristim.

Skelet »a«: inf. I. — Slabo očuvani ostaci djeteta od oko 1 godine života. Položaj udova nije se mogao tačno ustanoviti. Skelet je zatečen u južnom dijelu groba.

Skelet »b«: inf. I. — Dijete od oko 2 godine starosti, čije su se kosti slabo sačuvale a nađeno je u sredini groba.

Skelet »c«: inf. I. — Dijete od oko 6 do 7 godina starosti. Lijeva ruka uzvrtačena prema grudima. Pokop je izvršen u sjevernom dijelu groba.

Skelet »d«: inf. I. — Dijete od oko 6 do 7 godina starosti, položeno u grob nakon ukopa prethodna tri mrtvaca. Glava mu je položena na stopala skeleta »a«, a stopala na vrat skeleta »c«.

Dubina groba 80 cm. Kamene ploče zatvarale su okvir prostora dužine 113 cm, a srednje širine 53 cm.

Grob 8: (kv. AB-5) — Tri ukopa u okviru od ploča. Na površini zemlje grob je bio obilježen amorfnim kamenom. Na dubini od 50 cm postojao je tarac od ploča koje su pokrivala kameni okvir.

Skelet »a«: fem. mat. — Žena koja je vjerojatno tek prešla 35 godina. Lubanja je položena uz lubanju ukopa »c«, dok su ostale kosti pomaknute iz prvobitnog položaja i odložene u istočnom dijelu grobnog okvira.

Skelet »b«: masc. mat. — Muškarac od oko 45 godina starosti. Sa ovim je skeletom postupljeno isto kao i sa prethodnim.

Skelet »c«: masc. sen. — Muškarac od oko 60 godina života. Mrtvac je u grob položen u opruženom stavu i tek šakama prekriva zaglavke femura.

Dubina groba 110 cm.

Grob 9: (kv. B-6) — Dvostruki ukop ispod stečka koji se našao 10 cm duboko ispod zemlje. Mrtvaci su položeni u kameni okvir pokriven pločom.

Skelet »a«: fem. adult. — Žena od oko 30 godina starosti. Lubanja je postavljena uz lijevi obraz ukopa »b«, dok su ostale kosti složene do nogu.

Skelet »b«: fem. juv. — Žena sa jedva navršениh 20 godina života. Ruke su prekrštene na trbuhu, desna preko lijeve.

Dubina groba 150 cm. Stečak dužine 220 cm, širine 100 cm, a visine 40 do 45 cm. Plohe su mu grubo obrađene, a bridovi su ostali rustično zaobljeni. Ploča dužine 170 cm, širine 70, a debljine 9 cm, prekrivala je na dubini od 90 cm kameni okvir groba.

Grob 10: (kv. B-5) — inf. I. — Dijete od 5 do 6 godina života. Vrlo slabo očuvan skelet, tako da nije bilo moguće ustanoviti prvobitni položaj pokojnika.

Dubina groba 80 cm.

Grob 11: (kv. A-5) — Tri ukopa ispod lijepo obrađenog stečka, u kamenom okviru koji je poklopljen pločom.

Skelet »a«: masc. mat. — Muškarac u već poodmaklim godinama života. Lubanja mu je nađena o desnom obrazu skeleta »c«, dok su ostale kosti u neredu smještene u istočnom dijelu groba, pored nogu posljednjeg ukopa.

Skelet »b«: masc. mat. — Muškarac od oko 40 godina starosti. Lubanja položena uz desni obraz trećeg ukopa, a ostale kosti zabačene su u istočni kraj groba.

Skelet »c«: fem. adult. — Žena od oko 30 godina starosti. Ruke položene na trbuhu. Dubina groba 102 cm. Poklopna na dubini 65 cm prekriva grobni prostor od 190 cm dužine i 48 cm srednje širine. Debljina poklopne ploče 10 cm, a bedrenica 4—5 cm.

Uz vilicu skeleta »c« nađen dinarić akvilejskog patrijarha Ludovika II Tek-a (1412—1439).

A: Madona s djetetom u naručju, i tragovi natpisa

R: Štit kao grb, i na njemu dva niza kosih rombova. Uokolo se vidi dio natpisa »+LOD(ovicus)«.

Novac je službeni falsifikat, a izrađen je od bakra, pa presvučen srebrnom košuljicom. Širina 25 mm, debljina 0,45 mm, a težina 45 mg (tb. XII, sl. 3).

Grob 12: (kv. AB-5) — masc. adult. — Muškarac od oko 24 godine starosti. Lijeva ruka opružena, a desna prebačena na trbuh, tako da je šaka dospjela u otvor pelvisa. Dubina ukopa 115 cm.

Grob 13: (kv. B-5) — Ovdje su ukopi izvršeni u dva različita sloja. Tri starija ukopa izvršena su u kamenom okviru, koji je bio poklopljen pločom od muljike. To su:



Skelet »a«: fem. sen. — Žena u šezdesetim godinama života. Lubanja i donja čeljust ostavljene su pored glave ukopa »c«, dok su ostale kosti zabačene u istočni dio groba.

Skelet »b«: masc. mat. — Muškarac od oko 40 godina života. Razbačen slično kao ukop »a«.

Skelet »c«: masc. mat. — Muškarac od oko 40 godina života. Ruke spuštene preko trbuha.

Skelet »d«: incert. — Na temelju nekoliko vrlo trošnih komada kosti odrasle osobe, nije se mogla ustanoviti starost i spolna pripadnost ukopane odrasle osobe. Ukop je izvršen plitko, odmah ispod površine zemlje, u okvir koji se sastojao od spolija rimske obrađene arhitekture. Grob je bio pokriven tankom pločom od muljike.

Dubina ukopa »a«, »b« i »c« 130 cm, a ukopa »d« 25 cm. Ploča se nalazila na dubini od 90 cm.

Pored lijevog bedra ukopa »c« nađen mletački majušnik.

A: Krilati lav sa aureolom, a uokolo tragovi natpisa

»S. MARCUS Ven(eti)«

R: Duž ključići prihvaća objema rukama stijeg (bandieru). Tipični su kapa i plašt.

Natpis je istrošen do te mjere da ga je nemoguće odrediti (tb. XII, sl. 4).

Širina 12,5 mm, debljina 0,37 mm, težina 30 mg.

U nasipu zemlje ispod ploče nađena su dva malena ulomka keramičke posude, s fakturom koja uglavnom odgovara i drugim posudama sa ovog nalazišta.

Grob 14: (kv. A-6) — masc. juv. — Muškarac od oko 20 godina starosti. Sahrana izvršena u drvenom okviru koji je satrunuo do te mjere da su se u zemlji sačuvali neznatni tragovi žuto obojene mekane mase truleža. Ruke su prvobitno bile položene na trbuhu, ali su se kod procesa raspadanja spustile na rub pelvisa.

Dubina ukopa 85 cm.

Grob 15: (kv. B-6) — inf. I. — Dijete od oko 6 godina starosti. Ruke prekrštene na trbuhu.

Dubina ukopa 100 cm.

Grob 16: (kv. B-5, 6) — Dosta neuredno izvršen ukop tri osobe. Kao okvir i poklopnjača upotrebljena su rimska spolija, među kojima se ističu i lijepo obrađeni fragmenti ukrašene arhitekture. Za okvir je upotrijebljen i jedan cippus sa prikazom dviju osoba s jedne, a tužnog Attisa sa druge strane. Posebno je vrijedna sjeverna bočna ploča okvira, u stvari ukrašeni arhitrav i friz neke svećane rimske zgrade.

Skelet »a«: masc. mat. — Muškarac u zrelih godinama, čiji je kostur kod kasnijih ukopa sasvim rasturen. Prvobitno je ležao oko 130 do 140 cm duboko u zemlji, ali je prilikom kasnijih prekopavanja ispreturan tako da su njegovi dijelovi razbacani na dubini od 80 do 140 cm dubine.

Skelet »b«: fem. mat. — Žena u zrelih godinama. Kostur je zatečen u rasturenom stanju, uglavnom u sloju oko 80 do 60 cm dubine. Lubanja je zatečena u visini trećeg ukopa, ali izvan grobnog okvira.

Skelet »c«: fem. mat. — Žena od oko 40 godina života, ukopana u okvir rake od antičkih spolija. Ruke su koso uzvrćene prema vratu.

Dubina ukopa 70 cm.

Grob 17: (kv. AB-6) — Istovremeni ukop dvije osobe. Grob je na površini zemlje bio obilježen amorfnim stečkom. Mrtvaci su ukopani u kamenom okviru, koji je poklopljen pločom od muljike. Dosta tanka ploča pukla je pod teretom stečka, pa je srednjim dijelom upala u grobnu šupljinu (tb. X, sl. 3).

Skelet »a«: fem. mat. — Žena od nešto preko 40 godina života, lijevu ruku drži prigrljenu na djetetu koje joj je položeno s lijeve strane. Desnu ruku položila je na lijevu dojku, tako da šakom počiva na glavi djeteta. Noge su opružene. Glava polegnuta polulevo.

Skelet »b«: inf. I. — Dijete od oko 2 godine starosti s opruženim udovima, polegnuto uz lijevi bok žene.

Dubina groba 115 cm. Poklopna ploča zatečena na dubini od 60 cm.

Grob 18: (kv. A-6) — inf. I. — Dijete od oko 6—7 godina starosti. Vrlo trošan skelet, od koga se donekle sačuvala samo lubanja.

Dubina groba 110 cm.

Grob 19: (kv. AB-6) — Dvostruki ukop. Na površini zemlje postavljen amorfnu kamen.

Skelet »a«: inf. I. — Dijete oko šeste godine života. Njegove su kosti prilikom ukopa drugog skeleta sakupljene u istočni dio groba, izuzev lubanje koja je položena uz desni obraz drugog ukopa.

Skelet »b«: inf. II. — Dijete od oko 11 godina života. Noge i ruke opružene.

Dubina ukopa 115 cm.

Grob 20: (kv. B-6) — fem. sen. — Žena koja je bila vjerovatno u već poodmakloj dobi, iako lubanjski šavovi nisu naročito srašteni. Glava je malo nalegla na lijevi obraz, a ruke su prekrštene na trbuhu. Osoba je za života bila pogurenog stasa. Zubi vrlo istrošeni, a djelomično i poispadali, tako da su alveole već djelomično zarasle.

Oko mrtvaca su zatečeni ostaci drvenog okvira koji je potpuno strunuo.

Dubina groba 140 cm.

Na glavi, od tjemena do zatiljka, nađen je komad tekstila s vrpčama koje su se protezale do niže ramena. Biće da su to dijelovi kape, njenih rubova i upletnjaka, slično kao i u grobu br. 1. Kapa je rađena tehnikom raspleta sa svilenim ili lanenim koncem i srmom. Ona je imala finu, vrlo tanku svilenu postavu (tb. XII, sl. 6).

Izvan groba (drvenog okvira) nađen je novčić, obol grada Tridenta iz vremena kraljevskih namjesnika (1004—1363). Na obje strane novčića nalaze se dva koncentrična kruga. U jednom stoji slovo »T«, a u drugom viteški krst. Natpisi su nejasni, ali se donekle može rekonstruirati: »+EPIS ... TRI ...«. Širina 10 mm, debljina 0,48 mm, težina 30 mg (tb. XII, sl. 5).

Grob 21: (kv. A-6) — Dva ukopa u odijeljenim slojevima.

Skelet »a«: masc. mat. — Muškarac od oko 50 godina starosti, sa rukama prekrštenim na trbuhu.

Skelet »b«: inf. I. — Dijete mlađe od 7 godina. Vrlo trošan skelet, od kojega su se sačuvala samo neke cjevanice i fragmenti lubanje sa zubima.

Dubina skeleta »a« 110 cm, a skeleta »b« 80 cm.

Grob 22: (kv. B-6) — inf. I. — Dijete približno u šestoj godini života. Sahrano u okviru od dasaka koje su satrule u prah žute boje. Grob je na površini zemlje bio obilježen stečkom. Sam kostur je slabo sačuvan pa se nije mogao ustanoviti položaj tijela u doba ukopavanja.

Dubina groba 115 cm.

Grob 23: (kv. B-6) — Dvostruki ukop u grobu od kamenog okvira i pokriven pločom. Sa svake strane je po jedna monolitna ploča. Grob je bio obilježen amorfnom pločom.

Skelet »a«: masc. mat. — Muškarac od oko 50 godina starosti. Njegov je skelet rasturen i zabačen u istočni dio groba, izuzev lubanje koja je položena uz desni obraz drugog ukopa.

Skelet »b«: masc. sen. — Stari muškarac sa rukama prekrštenim na pelvisu.

Dubina groba 126 cm, a ploče 70 cm.

Grob 24: (kv. A-7) — masc. sen. — Muškarac u poodmaklim godinama života, vjerovatno potpuni starac. Ruke su položene preko trbuha. Sahrana je izvršena u okviru (možda sanduku) od dasaka koje su istrule a sačuvala se samo u tragovima zemlje smeđe boje. Grob je na površini zemlje bio obilježen stečkom.

Dubina ukopa 105 cm.

Kod trbuha ukopane osobe nađen je željezni zapon sa dva trna, koji se uslijed trošnosti zdrobio. Sa strane gdje su zubi pričvršćeni, zapon je prav, a sa druge strane ovalan. Dio od ovala do baze je nešto izvijen. Dužina mu je 4, a širina 2 odnosno 2,8 cm (tb. XII, sl. 7).

Grob 25: (kv. AB-7) — Dvostruki ukop oivičen pločama i pokriven pločom. Na površini zemlje stajao je stećak.

Skelet »a«: fem. adult. — Žena između 25 i 30 godina starosti. Njene su kosti prilikom kasnijeg ukopa »b« rasturene i odložene u istočnom dijelu groba, izuzev lubanje koja je postavljena uz desni obraz naknadnog ukopa.



Skelet »b«: masc. juv. — Muškarac od oko 20 godina starosti. Ruke skeleta položene su na trbuhu poviše pelvisa.

Oba kostura su vrlo slična.

Dubina ukopa 110 cm.

U grobu je nađen dinarić mletačkog dužda Andrije Contarini (1368—1382).

A: Dva kruga. U unutarnjem poprsje krilatog lava sa knjigom. U vijencu natpis: »S. MARCUS VENETI«.

R: Dužd pod tipičnom kapom, ogrnut bogatim plaštem. Klečeći nalijevo (heraldički nepropisno) prihvaća objema rukama stijeg (bandieru), a ispred njega znak kovača »B«. Uokolo teče natpis: »+ANDRI 9(=Con)TAR DUX«.

Širina 14 mm, debljina 0,53 mm, težina 50 mg (tb. XII, sl. 8).

Grob 26: (kv. B-7) — Dva ukopa u grobu koji je na površini zemlje bio obilježen manjim amorfnim kamenom.

Skelet »a«: masc. juv. — Muškarac od oko 19 do 20 godina starosti. Njegove su kosti rasturene i odložene na hrpu pored nogu skeleta »b«. Glava je ostavljena na prvobitnom mjestu i tek neznatno pomaknuta da bi ostalo mjesto za polaganje kasnijeg ukopa.

Skelet »b«: masc. adult. — Muškarac od oko 25 godina starosti. Ruke položene u pelvis.

Dubina ukopa 95 cm.

Grob 27: (kv. AB-7) — fem. sen. — Vjerojatno žena u starijim godinama života. Desna ruka položena preko trbuha, a lijeva šaka dospjela je u otvor pelvisa. Grob je na površini zemlje bio obilježen manjim ovalnim amorfnim kamenom.

Dubina ukopa 90 cm.

Grob 28: (kv. BC-7) — incert. — Grob od kojega je na dubini od oko 60 cm ostalo sačuvano nešto ostataka smeđe satruljele daske u vodoravnom položaju. Nije se moglo utvrditi da li je eventualni skelet kasnije prenesen na drugo mjesto, ili su neke druge prilike dovele do toga da se kostur potpuno raspao.

Dubina grobne truleži 60 cm.

Grob 29: (kv. B-7) — inf. II. — Slabo sačuvani skelet djeteta od oko 12 godina starosti.

Dubina groba 90 cm.

Grob 30: (kv. AB-8) — inf. II. — Dijete od oko 11 godina starosti. Ruke su prekrštene na trbuhu. Grob je na površini zemlje bio obilježen amorfnim stečkom.

Dubina groba 115 cm.

Grob 31: (kv. C-3) — masc. sen. — Muškarac od oko 60 do 70 godina života. Vrlo jak i razvijen skelet sa naglašenim supraorbitalnim lukom i jakim processus mastoideus. Ruke su položene preko trbuha. Grob je na površini zemlje bio obilježen ovčim amorfnim kamenom.

Dubina ukopa 130 cm.

Grob 32: (kv. CD-4) — incert. — Slabo sačuvani dijelovi skeleta manjeg odraslog čovjeka. Sačuvane su samo frontalna i parietalna regija lubanje, i neki dijelovi kostiju udova. Kost su očito prenesene s nekog drugog mjesta i ovdje kod ponovnog ukopa raspoređene prema normalnom položaju.

Dubina ukopa 130 cm.

Grob 33: (kv. D-3, 4) — fem. sen. — Vrlo jaka i razvijena žena od oko 50 do 60 godina života. Glava položena malo udesno, desna ruka opružena pored tijela, dok je šaka lijeve položena na donji dio trbuha.

Dubina groba 80 cm.

Grob 34: (kv. C-4) — masc. juv. — Ostaci skeleta mladića od oko 20 godina starosti. U prevrnutu kalotu lubanje složene su sitnije kosti, dok su oko nabacane ostale kosti, među kojima se ističu cjevanice. Kost su očito ovamo prenesene sa drugog mjesta.

Dubina ukopa 110 cm.

Grob 35: (kv. BC-4) — Dva ukopa izvršena u dva različita stratuma. Donji ukop izvršen je u kamenom okviru i poklopljen pločom, dok je gornji položen neposredno u zemlju.

Skelet »a«: fem. juv. — Žena od oko 20 godina sarosti sa rukama prekrštenim na trbuhu.

Skelet »b«: inf. II. — Dijete od oko 15 godina starosti. Pokojnik je položen licem prema zapadu. Ruke položene uz tijelo.

Dubina ukopa »a« 110, a ukopa »b« 50 cm.

Na čelu i oko glave nađena je dijadema od pločica na platnu, a na obadva uha po jedna naušnica. Dijadema se sastoji od 18 kvadratičnih pločica od srebrnog pozlaćenog lima, čija jedna stranica iznosi 1,9 cm. Ivice pločica su ukrašene tačkastim pravolinijskim izdubljenjima. Sličnim tačkicama naglašene su linije koje pločicu dijele na četiri jednaka polja. Uglovi su probijeni za ušivanje u platno. U sredini svakog polja nalazi se manje kupasto ispupčenje. Sredina pločice se relativno jako izdiže u vidu pravilne kupe (tb. XIII, sl. 1).

Neke pločice su djelomično oštećene.

Naušnice su vrlo slične onima koje su nađene u grobu br. 1. Jedna naušnica se sastoji od karičice kružnog presjeka, na kojoj su sa strane smještene dvije šuplje jagode, a na sredini privjesak od 5 spojenih kupa. Jagode se sastoje od po dvije polovice, od kojih svaka ima po 8 sastavljenih elipsastih dijelova od savijene žice. Po žici elipsa rijetko su raspoređena ukrasna zrnca koja, pored ostaloga, imaju funkciju čvršćeg vezivanja dijelova jagode. Privjesak se sastoji od četiri prave i srednje markirane kupe, koje se dolje završavaju cvjetovima u obliku šuplje polujagode, napravljene također od savijene žice. Peta kupa je nadoknađena jednom takvom polujagodom, koja je uglavljena između i nešto niže spomenutih polujagodastih osnova kupa. Vidljivi dijelovi kupa razdijeljeni su filigranskom žicom na 4 ravnookruga trougla, od kojih dva srednja imaju po 5 zrnaca, poredanih u razmacima po dužini. Između kupa, pri vrhu i pri dnu, nalaze se alčice od navijene žice. Na vrhu čitavog privjeska stavljen je šuplja i nešto ovalna jagoda, čije su polovine napravljene od po 8 elipsasto povijenih žica. Na dnu polujagodastih cvjetova kupa nalaze se alčice od plosnato navijene žice, a na vrhu cvijeta čitavog privjeska je također alčica od obične žice. Između postranih jagoda i privjeska karičica je omotana naroskanom žicom, koja još ima rebra i po dužini. Takvom žicom obavijen je i manji dio karičice iznad jedne jagode. Iznad druge jagode karičica je nešto tanja i završava se kukicom. Jagoda ima alčicu u koju se utakne karičica. Za karičicu je vezan lančić koji je eventualno služio za povezivanje za kosu, odnosno za vrpču na glavi.

Druga naušnica se nešto razlikuje od ove. Postrane jagode se sastoje od po 8 kolutića od dvostruke žice koji su spojeni. Na mjestima spajanja kolutića sastavljena su mala zrnca na podlozi od karičica. Kupe privjeska su samo jednim rebrom od dvaju filigranskih žica podijeljene na dva trougla. Sa obje strane tog rebra poredana su po 4 zrnca. Ostalo je sve isto kao i kod prve naušnice.

Izrada je vrlo uredna, a u tehnikama iskucavanja, navijanja, filigrana i granulacije. Srebro je presvučeno tankom pozlatom. Jedna naušnica je dobro sačuvana, a drugoj nedostaje polovina jedne jagode, i jedna kupa joj je malo oštećena.

Visina naušnica je oko 5,5 cm, najveća širina je 3 i 3,5 cm, visina privjeska 3,8, odnosno 4,3 cm, širina privjeska 1,6 i 1,7 cm, promjer postranih jagoda 1 cm, promjer karičice 2,7 i 3,3 cm, a težina čitave naušnice iznosi 10,4 g. (tb. XIII, sl. 2a i 2b).

Grob 36: (kv. C-4) — Dva ukopa u grobu koji nije bio obilježen.

Skelet »a«: fem. mat. — Žena od oko 50 godina starosti. Desna ruka položena nešto niže grudi, a lijeva poviše pelvisa.

Skelet »b«: incert. sen. — Fragmenti kranija dosta starog individua, smješteni desno od glave skeleta »a«. Ostale kosti nisu nađene.

Dubina groba 100 cm.

U predjelu trbuha nađen je vrlo oksidiran komad pravougaonog željeznog zapon (tb. XIV, sl. 1).

Grob 37: (kv. C-4) — Dva ukopa u grobu koji je bio obilježen kamenom pločom.

Skelet »a«: inf. I — Dijete od jedne godine starosti s opruženim rukama i nogama.

Skelet »b«: inf. I. — Dijete od jedne godine sarosti, položeno površ skeleta »a« tako da licem gleda prema zapadu. Ukop je izvršen nakon što je istrunulo tijelo prvoga ukopa, ali se kod reutilizacije groba stariji ukop nije rasturio.

Dubina groba 120 cm.



Grob 38: (kv. CD-4) — masc. sen. — Muškarac od preko 60 godina starosti. Ruke su bile položene u pelvis, šaka lijeve nešto poviše desne.

Na površini zemlje grob je bio obilježen velikom amorfnom kamenom pločom. Sam pokojnik bio je pokriven raznim komadima četvrtasto obrađenog kamena, među kojima su se našla i dva komada sedre obrađene za izradu svodova. Tri ploče od muljike obrađene su zubačom na antički način. Gotovo pri površini zemlje nalazila se neobrađena ploča od muljike.

Dubina groba 110 cm.

Grob 39: (kv. D-4) — inf. II. — Dijete od oko 9 godina starosti s opruženim rukama i nogama. U grobu su nađeni neznatni ostaci od drvenog okvira ili sanduka.

Dubina groba 80 cm.

Grob 40: (kv. C-4) — masc. juv. — Muškarac od oko 18 do 20 godina starosti. Zbog ukopa groba br. 41, ovdje je došlo do pomjeranja prvobitnog položaja pokojnika. Ukop br. 41 izvršen je, naime, tako da se on usjekao o zapadni dio groba 40, pri čemu se naišlo na kranij ukopa 40, koji je uklonjen iz svog prvobitnog položaja, i stavljen uz bok ukopa br. 41. Jedino je mandibula (ukopa br. 40) ostala na svom mjestu, pa je zatečena ispod tjemena br. 41.

Dubina groba 90 cm.

Grob 41: (kv. C-4, 5) — masc. mat. Muškarac od oko 30 godina starosti. Ruke su položene preko trbuha. Pokojnik je položen u grob tako da je licem okrenut prema jugu.

Dubina groba 90 cm.

Grob 42: (kv. C-4) — Dvostruki ukop u grobnici koju čini kameni okvir prekriven sa tri ploče. Spojevi ploča prekriveni su uskim i dugim pločicama. Ceone strane čini po jedna ploča, dok su sa bočne strane postavljene po tri ploče.

Skelet »a«: inf. II. — Dijete od oko 13 godina starosti. Kosti su kod kasnijeg ukopa rasturene i odložene do nogu skeleta »b«, izuzev lubanje, koja je licem okrenuta ka sjeveru, a položena više ukopa »b«.

Skelet »b«: inf. I/II. — Dijete od oko 7 godina starosti. Ruke i noge su opružene.

Dubina ukopa 130 cm.

Grob 43: (kv. D-4) — fem. sen. — Žena u poodmaklim godinama života, u času ukopa položena na svoju desnu bočnu stranu. Desna ruka je opružena, a lijeva položena niz bočinu tijela sa šakom koja je pala u pelvis. Široko iskopan grob bio je pokriven dugačkom amorfnom pločom na dubini od 10 cm ispod površine zemlje.

Dubina ukopa 120 cm.

Grob 44: (kv. D-4) — inf. II. — Dijete od oko 10 godina starosti, položeno u grob sa opruženim udovima. Mrtvac je kod polaganja bio obložen daskama čiji se tragovi vide na sve četiri strane. Ispod skeleta nisu nađeni tragovi drveta pa je tako mogućnost postojanja sanduka ovdje isključena.

Dubina ukopa 85 cm.

Grob 45: (kv. D-4, 5) — masc. juv. — U spolnom pogledu nedovoljno izdiferencirani individuum od oko 17 godina starosti. Ruke su preklapljene na trbuhu. Ukop je izvršen u drvenom okviru, od koga su se sačuvali neznatni tragovi.

Dubina groba 85 cm.

Kod lijevog ramena našao se komad keramičke posude. Sačuvan je samo mali isječak prelaznog brida od trbuha ka dnu posude. Slabo pečena pjeskovita masa je tamne boje. Sa vanjske strane posuda je bila smeđe boje.

Grob 46: (kv. C-4, 5) — inf. I. — Dijete od oko 7 godina života. Ruke su položene na trbuhu. Pored skeleta zatečeni su tragovi potpuno satruljelih dasaka nekadašnjeg okvira, ili možda sanduka. Grob je na površini zemlje bio obilježen amorfnim stečkom.

Dubina ukopa 97 cm.

U grobu se našao maleni ulomak keramičke posude crnog pečenja, sa relativno dobro vidljivim zrcima pijeska u smjesi ilovače.

Grob 47: (kv. C-5) — inf. I. — Dijete između 6 i 7 godina starosti. Glava je položena na lijevi obraz, a ruke prekrštene na trbuhu. U grobu su nađeni neznatni tragovi drveta, vjerovatno od okvira koji je kod ukopa postavljen oko mrtvaca.

Dubina groba 80 cm.

Grob 48: (kv. C-5) — inf. I. — Slabo sačuvan skelet djeteta između 6 i 7 godina života.

Grob 49: (kv. C-5) — masc. mat. — Muškarac od oko 40 do 50 godina života. Glava mu je naslonjena malo na lijevu stranu, lijeva ruka položena niže grudi, a desna na trbuhu. Pored skeleta nađeni su vrlo slabi tragovi istruljelog drveta, vjerovatno od okvira koji je bio postavljen u času ukopa.

Grob je na površini zemlje bio obilježen amorfnim kamenom srednje veličine.

Dubina ukopa 120 cm.

Grob 50: (kv. D-5) — masc. mat. — Muškarac od oko 40 godina starosti. Vrlo izražena mandibula. Desna ruka uzvrtačena je na grudni koš, a lijeva položena preko trbuha. Sa strane, a djelomično i poviše skeleta, zatečeni su ostaci istruljelog drveta, što je vjerovatno služilo kao okvir za mrtvaca u času ukopavanja (tab. XXXIV).

Dubina groba 130 cm.

Kod glave femura nađen je ulomak boka crno pečene zemljane posude, izrađene na način kakav je u većini slučajeva ovdje zatečen.

Grob 51: (kv. D-5) — fem. sen. — Žena u četrdesetim godinama života. Noge i ruke su opružene. U zemlji iznad glave bio je zataknut kamen u okomitom položaju. Pored skeleta zatečeni su tragovi drveta, vjerovatno od okvira u kome se mrtvac nalazio u času ukopa.

Dubina groba 90 cm.

Grob 52: (kv. C-5) — incert. — Vrlo slabi tragovi starijeg individua, čija se spolna pripadnost nije mogla sigurno ustanoviti. Uokolo skeleta zatečeni su tragovi crnog truleža čije se porijeklo nije moglo odrediti.

Dubina groba 130 cm.

Grob 53: (kv. D-5) — masc. mat. — Muškarac u pedesetim godinama života, sa opruženim udovima. Mrtvac je prilikom ukopa položen u vrlo usku raku, tako da je kod raspadanja kadavera rame i humerus lijeve ruke dospio na grudni koš. Neposrednih tragova sanduka ili drvenog okvira nije se našlo, ali je sam položaj skeleta dokazom da skelet nije u prvo vrijeme ležao u slobodnom prostoru.

Dubina groba 115 cm.

Grob 54: (kv. D-5) — fem. mat. — Žena u pedesetim godinama života. Desna ruka uzvrtačena je prema ramenu, a lijeva položena preko trbuha. S obje strane bedara, i poviše glave, postavljena je po jedna manja neobrađena ploča u okomitom položaju.

Dubina groba 110 cm.

S jedne i druge strane glave nađena je po jedna naušnica sa po dvije jagode i krušolikim privjeskom. Na sredini karičice pričvršćen je privjesak od četiri čitave šuplje spojene kupe i donjeg završetka umjesto pete kupe. Kupe se završavaju polujagodama. Na vrhu privjeska je manja jagoda. Kupe imaju po jedno rebro od dvostruke žice za koje su jednom svojom stranicom vezana dva puta po dva simetrična trokutića od zrnaca. Osim toga, kod jedne naušnice pri vrhu rebra kupe nalaze se još po dva takva, nešto manja, trokutića, koja s jedne strane naušnice stoje simetrično, a s druge su nešto razmaknuta. Kod jedne naušnice nalazi se samo po jedan takav trokutić uz rebro. Između kupa su po dvije alčice od navijene filigranske žice. Polujagode na kraju kupa imaju također alčice od navijene žice. Oko sredine karičice nalaze se dvije šuplje jagode, sastavljene od dva dijela. Po jagodama naizmjenično su poredani trokutići od zrnaca. Pri dnu, kao i pri vrhu oko mjesta gdje izlazi karičica naušnice, jagode su ukrašene sa po 4 takva trokutića. Jedna jagoda ima alčicu od spljoštene žice, koja služi kao uška za karičicu, koja je s te strane stanjena i zavinita u kukicu. Na protivnoj strani mali dio karičice uz jagodu obavijen je filigranskim žicom. Između jagoda i privjeska, karičica kružnog presjeka je ojačana namotanom filigranskim žicom.

Naušnice su izrađene od pozlaćenog srebra, u već uobičajenim tehnikama ovog nalažišta. Predmeti su dobro sačuvani, izuzev 3 polujagode koje su djelomično prošupljene. Visina naušnica 4,2 cm, najveća širina 2,9, a visina privjeska 3 cm. Širina privjeska iznosi 1,4 cm, promjer karičice oko 2,5 cm, a promjer postranih jagoda 0,8 cm. Težina jedne naušnice iznosi 7 g. (tb. XIV, sl. 2).



Grob 55: (kv. D-6) — fem. juv. — Mlada žena od oko 20 godina starosti. Desna šaka pala je na pelvis, dok je humerus lijeve opružene ruke nađen u pomalo poremećenom stanju.

Dubina groba 110 cm.

Grob 56: (kv. C-6) — inf. I. — Dijete oko 7 godina života, sa opruženim udovima. Skelet je bio ograđen debelim pločama od muljike, a pokriven nešto tanjom pločom, također od muljike.

Dubina ukopa 70 cm, a ploča je zatečena na dubini od 45 cm.

Grob 57: (kv. C-6) — fem. sen. — Žena od oko 70 godina starosti. Ruke su položene u pelvis. Skelet je uokviren i pokriven daskama koje su crno karbonizirale. Grob je na površini zemlje bio obilježen amorfnim kamenom.

Dubina groba 120 cm.

Grob 58: (kv. D-6) — Četiri ukopa u dosta uskom okviru od kamenih ploča, koji nije bio pokriven pločom kako je to inače običaj na ovom groblju. Sam grob je na površini zemlje bio obilježen pločom, koja je prvobitno mogla da služi kao poklopnica okvira, ali je kod posljednjeg ukopa ostavljena na površini zemlje kao spomenik (tb. XXXIV).

Skelet »a«: masc. sen. — Lubanja starog muškarca, položena uz desni femur skeleta »d«. Ostale kosti ovog skeleta bačene su u grob nakon što je on bio zatrpan do dubine od 40 cm ispod površine zemlje.

Skelet »b«: fem. sen. — Lubanja žene od preko 60 godina starosti, položena uz desni bok skeleta »d«. Ostale kosti zatečene su u situaciji koja je jednaka i za skelet »a«.

Skelet »c«: fem. sen. — Lubanja i ulomak donje vilice žene od oko 60 godina starosti, položen uz lijevi obraz ukopa »d«. Ostale kosti odložene su kao i u slučaju skeleta »a« i »b«.

Skelet »d«: masc. mat. — Muškarac od oko 40 godina starosti. Noge i ruke su opružene.

Dubina groba 100 cm.

Kod lijevog lakta ukopa »d« nađena je turska akća koja je pripadala vjerovatno nekom od rasturenih skeleta. Akća je sultana Mehmeda II, a kovana je 1476/7. godine. Širina 11 mm, deb. 0.55 mm, težina 50 mg (tb. XIV, sl. 3).

Grob 59: (kv. D-6) — masc. mat. — Muškarac u zrelih godinama sa rukama položenim u otvor pelvisa. Oko skeleta zatečeni su ostaci drvenog okvira ili sanduka. Na površini zemlje grob je bio obilježen amorfnom kamenom pločom.

Dubina ukopa 136 cm.

Grob 60: (kv. C-6, 7) — inf. I. — Slabo sačuvan skelet djeteta od oko 6 godina starosti.

Dubina groba 80 cm.

Grob 61: (kv. C-6, 7) — inf. II. — Slabo sačuvani skelet djeteta od oko 13 godina starosti. Na površini zemlje grob je bio obilježen okruglastom i debelom amorfnom pločom.

Dubina ukopa 130 cm.

Grob 62: (kv. C-7) — Dvostruki ukop u grobu koji je na površini zemlje bio obilježen amorfnim kamenom. Kod glave skeleta bila je okomito usađena kamena ploča, dok su bočne strane, čeonu kod nogu i poklopnica, bile od drveta koje je karboniziralo u smeđu masu.

Skelet »a«: masc. mat. — Muškarac u zrelih godinama života. Kostii su rasturene i odložene u donji kraj groba, dok je lubanja prislonjena uz desni obraz ukopa »b«.

Skelet »b«: fem. adult. — Žena u tridesetim godinama života, s rukama prekrštenim na trbuhu.

Dubina groba 110 cm.

Kod desnog ocnjaka donje vilice nađen je mletački bakrenjak Francesca Dandola (1329—1339).

A: Lav drži stijeg (banderu) s natpisom »S. MARCUS...«

R: Na djelomično izlizanoj površini vidi se prikaz dužda koji drži stijeg. Od natpisa se razaznaje: »...ND DUX«. Širina 16 mm, debljina 0,58 mm (tb. XIV, sl. 4).

Grob 63: (kv. C-7) — Dvostruki ukop u grobu koji je na površini zemlje bio zaobljen amorfnom pločom, dok su mrtvaci položeni u kameni okvir od ploča muljike.

Skelet »a«: fem. sen. — Vrlo stara žena čije su kosti odbačene do nogu drugog ukopa. Lubanja je postavljena do desnog obraza skeleta »b«.

Skelet »b«: fem. adult. — Žena od oko 25 godina starosti. Noge i ruke opružene su niz tijelo.

Dubina groba 110 cm.

Grob 64: (kv. CD-7) — masc. sen. — Muškarac u pooldmaklim godinama života, sahranjen u drvenom okviru i poklopljen pločom od drveta. Glava je nalegla malo na desni obraz. Desna ruka zavrtačena prema desnoj ključnoj kosti, a lijeva položena na trbuhu.

Dubina groba 125 cm.

Grob 65: (kv. D-7) — Trostruki ukop u vrlo širokom grobu, koji je na površini zemlje bio obilježen masivnim amorfnim kamenom.

Skelet »a«: masc. juv. — Muškarac od oko 20 godina života. Prilikom drugog ukopa tijelo nije pomaknuto, nego samo lubanja koja je postavljena uz obraz ukopa »b«.

Skelet »b«: incert. — Mrtvac je položen povrhu ukopa »a«, od kojeg je uzeta lubanja i postavljena do njegovog obraza. Ruke su položene na trbuhu.

Skelet »c«: fem. mat. — Žena oko 50 godina starosti. Ruke su zavrtačene na grudi. Skelet je položen pored ukopa »b«.

Dubina ukopa »a« 130 cm, a »b« i »c« 120 cm.

Grob 66: (kv. D-7) — masc. sen. — Vrlo star muškarac, sahranjen među daske koje su strunule. Glava je položena malo udesno a ruke prekrštene preko pelvisa, tako da su šakama ispale na glave femura. Čovjek slabe konstitucije, pogrbljen i sa rastavljenim i izbačenim rukama.

Dubina groba 120 cm.

Grob 67: (kv. C-7, 8) — Četiri ukopa u grobu koji je na površini zemlje bio obilježen amorfnim kamenom srednje veličine, a grob uokviren i pokriven pločama od muljike (tb. XXXIV).

Skelet »a«: masc. adult. — Muškarac od oko 30 godina starosti. Kostii, izuzev kranija, odložene na nogama ukopa »d«.

Skelet »b«: masc. adult. — Muškarac od oko 25 do 30 godina života. S kostima postupljeno kao i u slučaju kod skeleta »a«.

Skelet »c«: masc. adult. — Podaci isti kao kod skeleta »b«.

Skelet »d«: masc. sen. — Vrlo star muškarac koji je kao posljednji ukopan u ovaj grob. Lubanje prethodnika stavljene su mu uz obraz, dok su njihove kosti zabačene na njegove noge i uz lijevi bok ukopa »d«.

Dubina ukopa 110 cm.

U prebačenoj zemlji poviše ploča koje su pokrivala okvir groba, nađen je okrugao brončani zapon promjera 4,6 cm. Debljina zaponu 0,4 cm. Osim toga se na pojedinim dijelovima skeleta »d« sačuvalo nešto istrulog tekstila (tb. XIV, sl. 5).

Grob 68: (kv. C-7, 8) — inf. I. — Dijete od blizu 7 godina starosti. Ruke položene na trbuhu. Skelet je bio pokriven sa tri ploče od muljike.

Dubina groba 118 cm.

Grob 69: (kv. CD-8) — fem. adult. — Žena od oko 30 godina starosti. Ruke položene na trbuhu. Uz skelet zatečeno ostataka drvenih ploča, vjerovatno od okvira groba.

Dubina ukopa 130 cm.

Grob 70: (kv. D-7, 8) — masc. mat. — Muškarac od oko 45 godina starosti, sahranjen u vrlo uzak grob, tako da su se ruke u procesu raspadanja našle povrhu grudnog koša. Desna je uzvrtačena šakom pod vrat, a lijeva položena na prsima.

Dubina groba 110 cm.

Grob 71: (kv. C-8) — fem. juv. — Žena u dvadesetim godinama života, sahranjena u okviru od kamenih ploča, koji je pokriven sa 4 manje ploče položene niz tijelo.

Dubina ukopa 120 cm.

Grob 72: (kv. C-8) — inf. II. — Dijete od oko 13 godina starosti, potpuni degenerik. Glava savijena, očne šupljine okomito izdužene. Pokojnik je za života hodao naget na lijevu stranu, koja je mnogo slabije razvijena od desne. U grob je položen sa rukama preklapljenim na trbuhu.

Dubina groba 120 cm.



Grob 73: (kv. C-8) — Tri ukopa u kamenom okviru pokrivenom jednom pločom.

Skelet »a«: fem. mat. — Žena od oko 40 godina starosti. Lubanja je položena uz desni obraz ukopa »c«, dok su ostale kosti uklonjene sa svog prvobitnog položaja i sakupljene u istočnom dijelu groba.

Skelet »b«: masc. mat. — Muškarac od oko 40 godina života, čija je lubanja postavljena uz lijevi obraz ukopa »c«, a ostale kosti odbačene kao kod ukopa »a«.

Skelet »c«: masc. adult. — Muškarac od oko 30 godina starosti. Ruke opružene niz tijelo.

Dubina ukopa 130 cm.

Između lubanje »a« i »c« nađen dinarić akvilejskog patrijarhe Antonija II Panciera (XIV v.). Sa svake strane plastični krug.

A: U unutrašnjem krugu štit sa grbom, a uokolo natpis: »+ANTONIUS PATRIAR...«

R: U manjem krugu orao, a u vijencu natpis: »AQUILENSIS«. Djelovi natpisa rastavljeni su zvijezdicama. Širina novčića 12,5 mm, debljina 0,45 mm, težina 78 mg (tb. XIV, sl. 6).

Grob 74: (kv. F-3) — Tri ukopa pod pločom koja se našla na dubini od 100 cm. U nasipu groba zatečene su razbacane kosti, sve do humozne mekote, što je značilo da je grob u nekoliko navrata prekopavan (tb. XXXIV).

Skelet »a«: incert. — Rastureni kostur odrasle osobe koja je — kako izgleda — mogla biti licem okrenuta prema zapadu. Ovom skeletu može se pripisati donja vilica, desni dio gornje vilice, i nekoliko velikih neistrošenih zuba. Ovamo pripada i nekoliko prilično velikih torakalnih kralježaka. Sudeći po svemu, ovdje je u pitanju odrasli i razvijeni muškarac.

Skelet »b«: incert. — Ovom skeletu pripada udvoje razbijena mandibula, od čega je jedna ostala u blizini prvobitnog ležaja u zapadnom dijelu groba, dok je druga prebačena u istočnu polovinu. Nekoliko zuba ispalo je iz trošnih alveola, te ostalo na mjestu gdje je prije stajala glava. Dva prekríženo položena femura u sredini južnog dijela groba mogla bi se pripisati ovom skeletu. Pored njih se, između ostalog, nalazi i jedna cijela lubanja, koja zbog sačuvane maksile neosporno pripada ovom ukupu. Sudeći po šavovima, lubanja pripada vrlo staroj osobi.

Skelet »c«: masc. sen. — Na prvobitnom mjestu sačuvan skelet starijeg razvijenog muškarca, komu je tek u novije doba kopanjem pijeska odnešena lijeva ruka. Tijelo je položeno u grob sa opruženim nogama i rukama.

Dubina ukopa 130 cm.

Na sternumu i desnoj klavikuli ukopa »c« našlo se nešto pletene tkanine. Nešto dublje od njegove glave zatečena je crna zemljana posuda, koja pripada jednom od prva dva ukopa. Slabo pečena ilovača miješana je sa kvarcitnim pijeskom. Posuda je s vanjske strane tamne boje, a sa unutrašnje prelazi djelomično u crvenu, pogotovo pri dnu. Bočni zid povlači se od dna u vrlo lakom zaobljenju do sredine visine posude, gdje čini oblinu trbuha, a zatim lako prelazi u vrat koji se završava malo izbočenim i polukružno profiliranim rubom. Na donjem dijelu vrata ucrтана je valovita linija na oblik obješenih girlandi. Gornji dio posude samo je djelomično sačuvan (tb. XV, sl. 1).

Nedaleko posude nađeni su članci stopala, goljenica, nadlaktica, bedrena kost i još neki dijelovi kostura mlade domaće kokoši (Gallus domestica) (tb. XVI, sl. 1).

Grob 75: (kv. E-3) — Tri ukopa u grobu bez posebnog znaka na površini zemlje i građevine u njegovoj unutrašnjosti.

Skelet »a«: fem. sen. — Stara žena, čija je lubanja rasječena prilikom kasnijeg ukopavanja, ali ostavljena uglavnom na prvobitnom mjestu. Ostale su kosti ostavljene na hrpi u istočnoj polovini groba.

Skelet »b«: masc. sen. — Muškarac u šezdesetim godinama života. Lubanja mu je položena uz lijevi obraz »c«, dok su ostale kosti, pa i donja vilica, u neredu nabacane u istočni kraj groba.

Skelet »c«: fem. sen. — Dobro sačuvan skelet žene nižeg rasta, od oko 60 godina starosti. Ruke su prekrštene u pelvisu.

Dubina ukopa 110 cm.

Grob 76: (kv. F-3) — masc. adult? — Visok, razvijen muškarac neodređene starosti. Ruke opružene niz tijelo. Kostur je dosta slabo sačuvan.

Oko 20 cm niže od lubanje nađen fragmentarno sačuvan opistokranion jedne vrlo stare osobe kojoj se nije mogla odrediti spolna pripadnost.

Dubina glavnog ukopa 105 cm.

Grob 77: (kv. F-4) — Dvostruki ukop u grobu obrađenom kamenim pločama. Grobni okvir poklopljen pločom od muljike.

Skelet »a«: masc. sen. — Odrastao razvijen muškarac u vrlo poodmaklim godinama života. Ruke su opružene. Lijeva strana pelvisa i lijevi femur pomaknuti su iz svog osnovnog položaja zbog naknadnog ukopa djeteta koje je položeno preko njegovog desnog femura.

Skelet »b«: inf. I. — Dijete ispod 7 godina starosti, položeno o desnom boku skeleta »a«. Vrlo slabo sačuvani fragmenti cjevanica i lubanjskih kostiju.

Dubina ukopa 110 cm.

Grob 78: (kv. F-4) — fem. adult. — Žena srednjih godina i nježne gradnje. Glava položena na lijevi obraz, a udovi opruženi.

Dubina groba 110 cm.

Grob 79: (kv. E-4) — masc. mat. — Muškarac između 30 i 40 godina starosti. Odlično sačuvan kostur. Lijeva ruka opružena a desna prebačena preko pelvisa.

Dubina 130 cm.

Grob 80: (kv. E-4) — fem. mat. — Dosta visoka i razvijena žena između četrdesete i pedesete godine života. Lubanja zavrćena malo unazad. Čvrsti i tek donekle istrošeni zubi sačuvali su se svi na broju, što je ovdje rjeđi slučaj kod odraslih osoba. Desna ruka je opružena, a šaka lijeve spuštena u pelvis. Tibije su skupljene jedna pored druge.

Dubina groba 130 cm.

Grob 81: (kv. F-4) — Dvostruki ukop u grobu bez posebno udešene rake (tb. XXXIV).

Skelet »a«: inf. II. — Dijete od oko 13 godina starosti. Relativno velika glava prema ostalom tijelu dozvoljava pretpostavku da je mrtvac bio defektan. Ruke su opružene niz tijelo.

Skelet »b«: inf. I. — Dijete od oko 6 godina starosti, položeno niže od koljena ukopa »a«. Ruke su opružene. Skelet je slabije sačuvan.

Dubina groba 110 cm.

U području torakalnih kralježaka skeleta »a« nađene su kosti domaće kokoši (Gallus domestica) (tb. XIV, sl. 2).

Oko 30 cm dublje od desnog obraza skeleta »a« stajala je posuda od crno pečene zemlje. Vrlo primitivan rad, za koji bi se jedva moglo pomišljati da bi bio izveden na lončarskom kolu bilo kakve vrste. Lako izbočeni trbuh jedva primjetno prelazi u vrat sa uspravnim zidovima, a ovaj opet u rub koji mjestimično ispada prema vani. Rub je neravan. Slaba ilovasta masa miješana je sa zrnima pijeska (tb. XIV, sl. 2).

Grob 82: (kv. F-4) — Dva ukopa u raznim stratimima groba koji nije bio posebno udešavan.

Skelet »a«: masc. sen. — Muškarac od oko 60 godina starosti. Noge opružene. Podlaktica desne ruke uzvrćena je tako da je šaka legla na ključnu kost, dok je lijeva prekrštena preko trbuha.

Skelet »b«: inf. I. — Slabo sačuvane kosti djeteta mlađeg od 7 godina.

Dubina skeleta »a« 130 cm, a skeleta »b« 90 cm.

Četiri ulomka crvenkaste zemljane posude nađena su na dubini od 140 cm, dakle 10 cm niže od donjeg ukopa. Posuda se gotovo ravnim zidom širila od osnove prema vratu, da bi se vjerovatno zatim suzila u području vrata. Dobro pečena ilovača sa dosta oštrog kvarcnog pijeska. Unutrašnji zid je tamne boje, vjerovatno od korištenja. Na njemu se i sada još vide ostaci neke organske tvari, koja se kao ostatak tekuće mase priljubila uz stijene.

Grob 83: (kv. E-4) — Dvostruki ukop u grobu koji je na površini zemlje bio obliježen stečkom u obliku sanduka. Ukopane osobe zatečene su u rasturenom stanju, pa izgleda da je ovdje trebalo ukopati još jednu osobu, od čega se u međuvremenu odustalo, ili je ovdje rovio neki »kopač blaga«.

Skelet »a«: incert. adult. — Ostaci lubanje odrasle osobe sa nešto ispreturanih kostiju, među kojima se zapaža nekoliko cjevanica. Ostale kosti su razbacane bez reda.



Skelet »b«: incert. adult. — Ostaci lubanje odrasle osobe u zapadnom dijelu rake. Prilike sa ovim kosturom su jednake kao i sa skeletom »a«.

Dubina ukopa 140 cm.

Grob 84: (kv. E-5) — inf. II. — Dijete od oko 12 godina starosti. Skelet je vrlo slabo sačuvan. Grob je okrenut kao da je pokojnik licem gledao prema sjeveru.

Dubina ukopa 105 cm.

Kod uha je pronađena karičica podložena platnom. Zica karičice je okruglog presjeka, a savijena je u nepravilan oval (tb. XVII, sl. 5).

Grob 85: (kv. E-5) — masc. mat. — Grob lijepo razvijenog muškarca od nešto preko 40 godina života. Glava je položena na lijevi obraz, desna ruka uzvrtačena na grudi, a lijeva položena preko trbuha.

Mrtvac je kod ukopa položen u korito od izdubenog drveta i pokriven drvenom pločom.

Dubina groba 100 cm.

Grob 86: (kv. F-4, 5) — masc. sen. — Muškarac od oko 60 godina starosti, ukopan u grobu koji je bio obilježen na površini zemlje amorfnim kamenom srednje veličine. Donja vilica sačuvana je u vodoravnom položaju, dok je lubanja prilegla na desni obraz. Desna ruka položena je na trbuh, a lijeva opuštена prema nogama. Poviše skeleta, a i sa njegove obje strane, nađeni su ostaci karboniziranog drveta od okvira ili sanduka u koji je mrtvac bio položen.

Dubina groba 135 cm.

Grob 87: (kv. F-5) — masc. sen. — Muškarac u podmaklim godinama života. Kostur je zatečen u neredu, što je znak da je grob naknadno prekopavan. Ruke su vjerovatno bile preklapljene na donjem dijelu trbuha.

Dubina groba 85 cm.

U ustima ukopa nađen je komadić novčića čiji su rubovi preloma oksidirali, što je znak vrlo starog loma. Novčić se nije mogao odrediti. Veličina: 4×6 mm, debljina 0,94 mm, a težina 3 mg.

Grob 88: (kv. F-5) — inf. II. — Dijete od oko 10 godina starosti. Ruke opružene uz tijelo.

Dubina groba 95 cm.

Grob 89: (kv. E-5) — inf. I. — Dijete od oko 6 godina starosti. Vrlo slabo sačuvani skelet, čiji se položaj nije mogao potpuno ustanoviti.

Dubina ukopa 90 cm.

Grob 90: (kv. E-5) — Dva ukopa u raznim slojevima.

Skelet »b«: inf. II. — Relativno dobro sačuvan kostur djeteta od oko 10 godina glavom, pogledom na desni obraz. Ruke opružene uz tijelo.

Skelet »a«: inf. II. — Dijete od nešto preko 10 godina starosti, sa dosta razvijenom starosti. Ruke su složene šakama u pelvisu.

Dubina ukopa »a« 85 cm, a ukopa »b« 73 cm.

Grob 91: (kv. E-5) — Dva ukopa u raznim dubinama.

Skelet »a«: inf. I. — Dijete od oko 7 godina života. Ruke su zavrtačene na tijelo, desna na prsa a lijeva preko trbuha.

Skelet »b«: inf. II. — Dijete od oko 12 godina starosti. Desna ruka prekriva grudi, a lijeva je spuštена u pelvis.

Dubina ukopa »a« 95 cm, a ukopa »b« 75 cm.

Grob 92: (kv. F-5) — fem. sen. — Vrlo stara žena, sa razvučenom mandibulom iz koje su već poispadali molari, a alveole zarasle. U maksili su ostali sačuvani svi zubi, ali potpuno istrošeni. Ruke pokojnice prebačene su preko trbuha.

Dubina groba 135 cm.

S jedne strane lubanje nađena je jedna naušnica sa dvije jagode i krušolikim privjeskom. Karičica naušnice ima kružni presjek. Sa obje strane nalazi se po jedna šuplja jagoda, sastavljena od dva dijela. One su izvana iskičene sa po 8 vjenčića od dvostruko upletene filigranske žice. Na mjestima gdje se vjenčići dodiruju postavljena su zrnca. Jedna jagoda ima alčicu za udijevanje kukice karičice. Privjesak se sastoji od kupe koje

se na osnovama završavaju polujagodama sa alčicom na dnu. Privjesak se dolje završava polujagodom koja je postavljena između i nešto niže od spomenute četiri, također sa jednom alčicom na dnu. Vidljiva polja kupa su podijeljena na tri dijela uzdužno postavljenim »upređenim« filigranskim žicama, koje se produžuju sve do alčica polujagoda. Na vrhu kupe nalazi se relativno manja šuplja jagoda, koja izvana ima 8 vjenčića od obične žice. Vrh jagode također ima alčicu. Između postranih jagoda i privjesaka karičica je obavijena filigranskom žicom na rebra.

Nakit spada u bolji kujundžijski rad. Izveden je u već prije navedenim tehnikama od pozlaćenog srebra. Tri kupe privjeska su s donje strane oštećene, a također nedostaje i obavijena žica na jednoj strani karičice.

Visina naušnice 4,2 cm, najveća širina 2,9 cm, visina privjeska 3,3 cm, širina privjeska 1,4 cm, promjer postranih jagoda 0,8 cm, promjer karičice (sada elipsast) iznosi 2,4 cm. Težina je 4,8 g (tb. XVII, sl. 4).

Grob 93: (kv. F-5) — masc. sen. — Muškarac u odmaklim godinama života, vrlo robusne konstitucije i sa vrlo jakim mandibulom. Ruke su položene na trbuh, tako da su šakom pale u otvor pelvisa. Lijeva šaka prebačena preko desne. Mrtvac je sahranjen u kamenom okviru.

Nije isključeno da je ovom grobu pripadao stećak koji se nalazio na površini zemlje, prema grobu br. 92.

Dubina groba 85 cm.

Pored tijela nađen je čankasti obol mletačkog dužda Andrije Contarinija (1275—1280). Na obje strane nalaze se po dva koncentrična kruga. Unutar krugova prikazani su viteški krstovi.

A: (concav): U vijencu teče natpis »+ts. MARCVS«. Oba slova »S« u položenom stavu.

R: u vijencu natpis: »...IA 9(=Con)NT DUX«. Širina 12,5 mm, debljina 0,33 mm, težina 27 mg (tb. XVII, sl. 1).

Grob 94: (kv. E-6) — inf. I. — Dijete od oko 2 godine starosti. Vrlo slabo sačuvani kostur. Glava položena na lijevi obraz, a desna ruka izgleda kao da je bila položena na trbuh.

Dubina groba 60 cm.

Grob 95: (kv. F-6) — fem. adult. — Dobro sačuvan skelet žene tridesetih godina života. Ruke su prekrštene na trbuhu. Radijus lijeve ruke pomaknut je iz svog prvobitnog položaja, vjerovatno kao posljedica diranja groba u vrijeme ukopavanja u br. 96.

Dubina groba 140 cm.

Uz glavu je nađena jedna trojagodna naušnica.

Na karičici kružnog presjeka pričvršćene su tri jednako velike šuplje jagode. Jagode su ukrašene sa po tri nalijepljene rozete odnosno kupice, koje su napravljene od dvostruke filigranske žice u vidu kružnog vjenčića kao baze i pet rebara spojenih u vrhu kupe. Na mjestima gdje se rebra dodiruju s bazom, i na vrhu kupica, stavljeno je po jedno zrnce. Paralelno sa bazom, na polovini visine svake kupice, ispod rebara, podmetnut je vjenčić od filigranske žice. Kupice svake jagode su postavljene tako da im vrhovi leže na periferiji ravnine zamišljenog kruga, odnosno ravnokrakog trougla koji stoji okomito na karičici naušnice. Zrnca na vrhovima kupica su nešto veća od ostalih. Između jagoda karičica je ojačana i ukrašena navijenom filigranskom žicom sa uzdužnim rebrima. Jedna krajnja jagoda s gornje strane ima alčicu od spljoštene žice u koju se uvlači kukica karičice. Manji dio karičice iznad druge krajnje jagode obavijen je filigranskom žicom.

Naušnica je vrlo precizno izrađena, od pozlaćenog srebra. Nakit je vrlo dobro očuvan.

Promjer karičice je oko 2,4, promjer jagode oko 0,8 cm. Težina naušnice iznosi 4,8 g (tb. XVII, sl. 6).

Grob 96: (kv. F-6) — masc. mat. — Odlično sačuvan skelet razvijenog muškarca od oko 40 godina života. Naglašen supraorbitalni luk. Ruke upale šakama u otvor pelvisa. Na površini zemlje grob je bio obilježen amorfnim kamenom srednje veličine.

Dubina groba 130 cm.

Grob 97: (kv. E-6). Ispod ovog stećka nije vršeno iskopavanje.



Grob 98: (kv. E-6). — Dvonzalni grob sa 3 ukopa, na površini zemlje obilježen povećim amorfnim kamenom. U gornjoj zoni ukopi su odloženi u kamenom okviru, i poklopljeni pločom (tb. XXXV).

Skelet »a«: fem. mat? — Starija ženska osoba sa vrlo upadljivo niskim čelom. Lubanja je malo zavrtačena i poglela na desni obraz. Dosta naglašen supraorbitalni luk. Istrošeni zubi, a djelomično su i alveole već zarasle.

Ovo je najstariji ukop u ovom grobu. Prilikom kasnijih ukopa, koji su vršeni poviše ovog, oštećen je grudni i trbušni dio skeleta, čije su kosti u priličnoj mjeri rasturane po grobu. Izgleda da su ruke bile opružene.

Skelet »b«: masc. sen? — Odrasla i vjerovatno vrlo stara muška osoba s vrlo istrošenim zubima. Skelet je prilikom ukopa »c« sakupljen i odložen na hrpu u istočnom dijelu groba, izuzev lubanje koja je položena uz desni obraz kasnijeg ukopa.

Skelet »c«: masc. adult? — Odrasli muškarac kome se nije mogla ustanoviti starost. Pravo na tjeme položena glava pomaknuta je ulijevo, zbog lubanje skeleta »b«, koja je stavljena uz njegov desni obraz.

Dubina ukopa »a« 85, ukopa »b« i »c« 80 cm.

Poviše ploče kojom je pokriven okvir groba, na dubini od 60 cm, u istočnom dijelu groba nađena su dva srebrna novčića, od kojih se jedan potpuno raspao.

Raspadnuti novčić je mletački obol na kome se još vidi ostatak natpisa »SANCTVS MARCVS«, dok je obrnuta strana potpuno uništena slojem patine koja se nije mogla odstraniti. Komadići se nisu mogli spojiti u jednu cjelinu. Tež. 0,17 mg. Sačuvani novčić je čankasti mletački obol Lorenza Tiepola (1268—1275). Vjerovatno je pripadao ukopu »a«. Na obje strane modelirana su po dva kruga, u čijoj unutarnjoj strani je na A i R prikazan viteški krst. Obol je na silu spljošten, radi čega je u sredini pukao.

A (conc): Između krugova teče natpis: »+ ts. MARCVS« Oba slova S položena.

R (conc): »+LA . TE . DVX«.

Širina 11,5 mm, debljina 0,25 mm, težina 25 mg (tb. XVII, sl. 2).

Ispod glave skeleta »c« nađen je vrlo istrošen mletački obol dužda Francesca Dan-dola (1328—1339).

A: Lav ide na lijevo držeći prednjim šapama stijeg (banderu). Uokolo natpis: »+S. MARCVS VENETI«.

R: Dužd drži objema rukama stijeg. Uokolo natpis: »+FR. DANDVLO DVX«.

Iznad i ispod skeleta »c« primijećeni su ostaci satrulog drveta (tb. XVII, sl. 3).

Grob 99: (kv. E-6) — fem. mat? — Dosta slabo sačuvan skelet žene u poodmaklim godinama života, ali se starost nije mogla ni približno ustanoviti. Lubanja je zavrtačena na lijevi obraz, mandibula je ostala na svom prvobitnom mjestu. Noge i ruke su opružene.

Na površini zemlje grob je obilježen manjim amorfnim kamenom.

Dubina ukopa 140 cm.

Grob 100: (kv. E-6, 7) — fem. mat. — Stariji individuum, najvjerojatnije žena, sa odlično sačuvanim zubima, što je rijetkost na ovoj nekropoli. Kostu su inače slabo saču-vane. Sake prekrštene na donjem dijelu trbuha. Na površini zemlje stajao je amorfnu stećak (tb. XXXV).

Dubina groba 80 cm.

Kod lijeve šake nađen je okrugao, a kod lakta desne ruke četverouglasti željezni zapon.

Promjer prvog je 3,4 i 4 cm (unutarnji i vanjski). Trn mu se nije našao.

Dimenzije drugoga iznose 2,8 i 2,5 cm dužine, te 2,3 cm visine.

Grob 101: (kv. F-6) — masc.(?) mat. — Vjerovatno muškarac u pedesetim godi-nama starosti. Dobro sačuvan skelet čovjeka sa ponešto zgrčnim nogama. Desna ruka položena je šakom na trbuhu, a lijeva prebačena preko tijela niže grudnog koša.

Dubina groba 100 cm.

Grob 102: (kv. F-6) — fem. mat. — Starija žena njezne konstrukcije, zatečena ležeći potrbuške. Lijevi obraz pogađao je zemlju, a laktovi ruku rašireni do ruba groba (tb. XXXV).

Dubina groba 110 cm.

Kod svakoga uha nažena je po jedna trojagodna naušnica, sa malo tekstila.

Naušnice se po izradi nešto razlikuju među sobom pa su obilježene brojevima 1 i 2.

Naušnica br. 1 ima tri jednake šuplje jagodice, sastavljene od dva dijela. Svaka polovina je ukrašena sa 4 ravnokraka trougla od sitnih zrnaca koji se sa po jednom stranicom vežu za vjenčić od filigranske žice, koji ide oko jagode, blizu njene sredine. Po četiri takva, samo manja, trougla poredana su s obadva kraja jagode, oko samog pro-laza karičice. U slobodnim površinama između većih trouglova postavljene su skupine od po tri zrnca. Na pojasu, koji čine dva vjenčića oko sredine jagode, pričvršćene su po tri, odnosno po četiri alčice od navijene filigranske žice, na kojima su valjda nekada visili lančići. Između jagoda karičica je ojačana i ukrašena namotanom filigranskom žicom, tako da pravi 6 uzdužnih rebara. Filigranskom žicom omotan je i manji dio iza jedne krajnje jagode, dok jagoda na suprotnoj strani karičice na tome mjestu ima alčicu od spljoštene i granulirane žice u koju se utiče karičica koja je na tome kraju stanjena i zavinita u kukicu (tb. XVII, sl. 7a).

Naušnica br. 2 ima srednji pojas jagode, na kome su alčice za lančice, kojega čine dvije obične filigranske žice, i uz svaku od njih još po jedna žica sa granulacijom. Osim toga, svaka polovina jagode je sa 4 pojasa višestruke filigranske žice i još zrcima ukra-šenih rubova tih pojasa, koji teku od sredine jagode ka vrhu (tj. dijelu kroz koji prolazi karičica) razdijeljena u 4 jednaka trouglasta polja. Budući da se obje strane jagode, u blizini prolaza karičice, ima vjenčić zrnaca, to ta polja sliče ravnokrakim trapezima. U sredini svakog polja smještena je rozetica od 7 granuliranih zrnaca. Ostale osobine su iste kao i kod naušnice br. 1 (tb. XVII, sl. 7b).

Jagode obiju naušnica, nešto izrazitije kod one br. 2, idu neznatno u elipsast oblik. Izrađene su od pozlaćenog srebra. Rad je vanredno lijep, u tehnikama iskucavanja, savi-janja i filigrana. Sto se tiče granulacije, zrnca su vrlo sitna, i rekao bih livana zbog čega mi se čini da se radi o tzv. pseudogranulaciji. Nakit je dobro očuvan.

Promjer karičice je oko 3 cm, a promjer jagode 1 i 1,1 cm. Težina prve naušnice iznosi 5,4 a druge 5 g.

Grob 103: (kv. F-7) — inf. I. — Dijete od oko 6 godina starosti. Skelet je fragmen-tarno sačuvan, a data su ustanovljena po lubanji i zubima.

Na površini zemlje grob je bio obilježen manjim amorfnim kamenom.

Dubina groba 130 cm.

Grob 104: (kv. E-7) — masc. mat. — Muškarac sa nešto preko 50 godina života. Desna ruka opružena pored bedara, a lijeva šakom poglela na pelvis.

Dubina groba 130 cm.

Grob 105: (kv. E-7) — masc. sen. — Starac zakopan u preusku raku, pa je glava dospjela u neprirодно uspravan stav, a ruke pritiješnjene uz tijelo. Šaka desne ruke pružena preko femura desne noge, a lijeva položena u otvor pelvisa.

Dubina groba 175 cm.

Grob 106: (kv. E-7) — inf. I. — Vrlo slabo sačuvan skelet djeteta mlađeg od 7 godina. Položaj udova nije se mogao pobliže odrediti.

Dubina groba 90 cm.

Grob 107: (kv. E-7) — incert. — Po svoj prilici zreo individuum, vrlo niskog rasta ali normalno razvijene glave. Spolna pripadnost i starost ukopane osobe nisu se mogli odrediti. Ruke opružene niz tijelo.

Dubina groba 110 cm.

Grob 108: (kv. F-7). — Dvostruki ukop u grobu sa kamenim okvirom, poklopljenim pločom. Zapadni kraj groba uništen iskopavanjem pijeska u najnovije doba.

Skelet »a«: fem? adult. — Vjerovatno žena u zrelim godinama, čiji je kostur rastu-ren kod ukopavanja skeleta »b«. Kostu su zatečene u istočnom dijelu groba, izuzev lubanje koja je bila izbačena prilikom vađenja pržine. Prema iskazu svjedoka, ona je ležala uz lijevi obraz ukopa »b«.

Skelet »b«: fem. mat? — Žena u zrelim godinama. Desna ruka položena na grudi, a lijeva preko trbuha.

Dubina ukopa 110 cm.

Grob 109: (kv. F-7) — incert. — Grob po svemu sličan prethodnom, ali je oštećen do polovice. Ostatak kostura, jedinog u ovom grobu, nije se mogao odrediti.



Grob 110: (kv. H-2) — inf. I. — Dijete mlađe od 7 godina. Desna ruka položena preko prsa, dok je lijeva opružena niz tijelo.
Dubina groba 70 cm.

Grob 111: (kv. H-2) — fem. sen. — Starija žena. Glava poglela malo udesno, desna ruka opružena niz tijelo, a lijeva pala u pelvis. Na površini zemlje grob je bio obilježen amorfnim kamenom.

Uz lubanju su nađene dvije donekle različite kolutasto-zrakaste naušnice.

Naušnica br. 1 sastoji se od dviju ploha u obliku malo odsječenog kruga, spojenih širokom trakom. Spojnice su ojačane i ukrašene snopićem filigranskih žica. Sa vanjske strane, unutar kružne ivice, poredano je u krug 6 ispupčenih kupa, koje su svojim bazama prilijepljene za tu vanjsku površinu. Unutar tih kupa, skoro u centru naušnice, nalazi se takva ista, samo nešto malo veća kupa. Svih 7 kupa sa svojim vrhovima imaju po jedno zrnice. Između kupa, s vanjske i unutarnje strane, vidi se 11 zrnaca, a ispod vodoravne ivice površine, kao friz, nanizano je još 7 takvih zrnaca. Okolo naušnice, bazama na vrpici koja se savija oko naušnice, između lica i naličja, poredano je 9 takvih kupa, kao i s prednje strane, sa zrcima na vrhovima i sa 16 (8 uz prednju i 8 uz zadnju stranu) zrnaca između njih. Zadnja površina, naličje, ukrašena je sa 8 spirala (svrtaka) od dvostruko upredene žice, odnosno od četiri »S« spirale, koje još između imaju četiri nepotpuna kružna vjenčića i jednu spiralicu, kao dodatne ukrasne dijelove. Na gornjoj ravnoj površini trake, na jednome i na drugome kraju, nalazi se po par duguljastih alčica, napravljenih od navijene filigranske žice, kao ležište osovine karičice i kao ležište igle kojom se drugi kraj karičice zatvara. Karičica, odnosno lučno savijeni držak naušnice, kružnog presjeka, s jedne strane je spljoštena i savijena oko osovinice u vidu slova S, a s druge najprije sužena, zatim malo spljoštena i povijena radi zatvaranja (tb. XVIII, sl. 1a i 1b).

Naušnica br. 2 je slična prvoj. Ona s lica ima uokrug poredanih 5, a u sredini 1 — dakle, svega 6 kupa, između kupa 8 zrnaca i iznad kupa niz od 9 zrnaca. Sa strana naušnice, okolo nje, teče red također od 9 kupa. Sa naličja su 6 »S« spirala i 2 spiralna dodatka. Ručka je s jednog kraja povijena, a ne u znaku slova »S«. Ostale osobine su iste kao i kod naušnice br. 1 (tb. XVIII, sl. 2a i 2b).

Obadvije naušnice su od dobro pozlaćenog srebra. One predstavljaju izvanredno dobar kujundžijski rad, a i odlično su očuvane.

Visina jedne naušnice, ne računajući ručku i kupu, iznosi 2,4, a sa ručkom 3,5 cm, a ukupna visina ima 4,2 cm; širina je 2,5 a najveća širina 3,7 cm; debljina oko 0,8, najveća debljina 1,6 cm; raspon ručke 1,5—1,6 cm. Težina prve naušnice iznosi 15,4 g, a druge 14,2 g.

Grob 112: (kv. G-2) — inf. II. — Dijete od oko 11 godina starosti. Naknadnim ukopavanjem još tri neuredno položena mrtvaca na ovom mjestu, oštetili su ovaj grob toliko da je on kod iskopavanja zatečen u rasturenom stanju. Koliko se u ovoj situaciji moglo ustanoviti, osoba je ukopana licem prema sjeveru. Jedino je lubanja ostala sačuvana, i na svom prvobitnom mjestu, dok su ostale kosti bile zabačene uz kasnije ukope, a po njihovom nalazištu, moglo se otprilike odrediti prvobitno ležište ovog skeleta.

Dubina groba 110 cm.

Blizu vilice nađena je ogrlica sa 2 prstena, a ispod glave su nađene 3 zlatne grozdane naušnice, zatim 3 naušnice od tanke žice i 1 »S« naušnica. Osim toga, uz zlatne, nađene su i 2 obične grozdaste naušnice, te ogrlica od 8 metalnih i 9 staklenih bobaka.

Ogrlica-torkvez je od bronz, kružnog oblika, promjera oko 12 cm, kružnog presjeka, debljine od 1,5 do 5 mm, računajući od krajeva prema sredini. Veći dio je livanjem imitirano tordiran. Jedan kraj joj je spljošten i kružno prošupljen, a drugi kraj joj je savijen na kukicu.

Torkvez je na jednome kraju prelomljen, nešto je oksidirao i znatno zeleno-plavo patinirao. Težak je 13 g (tb. XX, sl. 3).

Na torkvezu su bila obješena dva prstena.

Jedan od njih je srebren i sastoji se od koluta koji je prema čelu proširen i ukrašen urezanim motivom romba čije su stranice i srednjica izrađeni od gusto poredanih kosih crtica. Uglovi romba i polazne tačke srednjica, kao i njihovo sjecište, označeni su

malim kružnicama i tačkama u njihovim centrima. Po jedna takva kružnica urezana je još kod dijagonalnih uglova, po dužini prstena. Promjer prstena je 2 cm, najmanja širina iznosi 0,4 a najveća 1 cm. Težina mu je 1,1 g (tb. XX, sl. 2).

Drugi prsten je također od tankog srebra, promjera također 2 cm, širine 0,5 cm, sa proširenjem na sredini i sa okruglastom šupljinom za umetanje kamena. Kamen nije nađen. Dužinom prstena su dva paralelna ureza, tako da oni čine ring »na rebra«. Prsten je prepukao i tamno-sivo je patinirao. Težak je također 1,1 g (tb. XX, sl. 1).

Tri zlatne naušnice su međusobno vrlo slične. Sve tri imaju okruglo savijene karičice od tanke žice okruglog presjeka sa »S« petljom. Kod dviju je ta petlja sa jedne, a kod treće sa druge strane, u odnosu na lice naušnice. Od sredine karičice visi grozdić od 15 granuliranih zrnaca, poredanih u tri reda, a sa strana ovoga još po jedan grozdić od po 3 zrnca. Jedna naušnica ima još iza ovih grozdića, sa obadvije strane karičice, po jedan ukrasni dodatak od dvaput navijene žice. Nakit predstavlja bolji rad i dobro je očuvan. Promjer karičice je 1,2—1,4 cm, visina srednjeg grozdića oko 0,9 cm. Težina jedne naušnice je 0,9 g (tb. XIX, sl. 3).

Druge dvije naušnice su slične zlatnima ali su lijevane od srebra i nešto su veće od njih. Karičice nemaju petlje. Srednji grozd se sastoji od gužvice sa tri zrnca, zatim vjenčića od tordirane žice i krupnijeg zrna ispod karičice. Osim toga, u sredini grozda, oko karičice se nalaze još po tri manja zrna. Tako se, dakle, ti grozdovi sastoje od 11 nejednako velikih zrnaca i dvaju vjenčića. Desno i lijevo od srednjeg grozda za karičicu je pričvršćen ukras od dva vjenčića i gužvice sa 5 zrnaca između njih. Karičica je okruglasto savijena, promjera 1,5—1,8 cm, od žice kružnog presjeka. Visina čitave naušnice iznosi oko 2,5 cm, a visina srednjeg grozda 1,4 cm. Težina jedne naušnice je 2,6 g. Izrada je precizna. Naušnice su vrlo dobro sačuvane (tb. XIX, sl. 4).

»S«-naušnica je od srebra, jednim dijelom nešto deblja i skovana na četiri stranice po kojima su redovi urezanih rupica. Promjer joj se oko 1,8 cm. Dobro je očuvana (tb. XIX, sl. 2).

Druga naušnica je slična prethodnoj. I ona je od srebra, promjera oko 2 cm, umjesto »S«, petlje ima običan zavoj i kukicu na drugoj strani karičice. Prema sredini je nešto deblja i također kovana na četiri stranice na kojima su urezane rupice, kao i kod prethodne. Ova naušnica je na jednom mjestu prelomljena (tb. XIX, sl. 1).

Ostale dvije naušnice su proste izrade, a izvedene su od sasvim tanke srebrne žice sa običnim zakopčavanjem. Jedna je oštećena. Promjer im je od 1,2 do 1,5 cm (tb. XIX, sl. 5).

Ogrlica od bobaka je nađena u rasutom stanju. Ova se sastoji od 8 srebrenih bikoničnih bobaka i 9 bobaka od staklene paste (tb. XX, sl. 4).

Desno od glave, djelomično u rejonu groba 113, nađena je zemljana posuda. Pečenje je koloristički neujednačeno. Preovladavaju tamne boje, ali je na nekim mjestima, a naročito pri dnu posude, pečenje crveno. U ilovaču slabog kvaliteta primiješan je pijesak, vjerovatno od muljike, koji se mjestimično raspao, tako da je površina posude rupičasta.

Posuda je izrađena s izvjesnom vještinom, na lončarskom kolu primitivnog tipa. Dosta izražen trbuh prelazi u koničan vrat, koji se zatim uzvraća u uglato profiliran rub. Posuda spada u red boljih keramičkih proizvoda sa ovog nalazišta (tb. XX, sl. 5).

Grob 113: (kv. G-2) — masc. sen. — Stari muškarac, sahranjen tako da licem gleda prema zapadu. Ruke položene u pelvis. Kod njegovog ukopa oštećen je skelet groba 112. Dubina groba 110 cm.

Grob 114: (kv. G-2) — incert. adult. — Odrastao, razvijeni individuum, čija se starost i spolna pripadnost nisu mogli približno odrediti. Mrtvac je licem okrenut ka istoku. Oko skeleta su zatečeni ostaci karboniziranog drveta.

Istočni dio groba zasječen je u grob 112, te je tako poremećen lijevi dio skeleta. Ovaj grob je u svom južnom dijelu poremećen nešto kasnijim ukopom i reutilizacijom groba br. 115.

Dubina ukopa 110 cm.

Grob 115: (kv. G-2). — Dvostruki ukop u grobu koji nije bio posebno udešavan. Skelet »a«: fem. adult — Žena od oko 25 godina starosti. Desna polovica skeleta ostala je sačuvana in situ, dok je lijeva rasturena ukopom »b«.



Skelet »b«: inf. II. — Dijete sa jedva preko 7 godina starosti. Ruke prekrštene na grudima. Zbog ukopa je proširen grob pa je time oštećen skelet u grobu 114.

Dubina ukopa 110 cm.

Grob 116: (kv. G-2) — inf. I. — Slabo sačuvan skelet djeteta od oko 6 godina života. Opužene ruke.

Dubina groba 105 cm.

Grob 117: (kv. G-2, 3) — fem. sen. — Slabo sačuvan skelet starice. Ruke opužene niz tijelo.

Na površini zemlje grob je bio obilježen amorfnim kamenom.

Dubina groba 120 cm.

Grob 118: (kv. G-2) — inf. I. — Vrlo slabo sačuvani ostaci skeleta jednogodišnjeg djeteta.

Na površini zemlje grob obilježen manjim amorfnim kamenom.

Dubina ukopa 60 cm.

Grob 119: (kv. H-2) — inf. I. — Neznatni ostaci novorođenčeta.

Dubina groba 90 cm.

Grob 120: (kv. H-2) — fem. juv. — Žena sa nešto ispod 20 godina života. Desna ruka opužena niz tijelo, a lijeva položena preko trbuha (tb. XXXV).

Poviše glave u zemlji je bio usađen kamen.

Dubina groba 115 cm.

S obje strane donje vilice nađena je po jedna naušnica sa krušolikim privjeskom. Naušnice imaju karičicu kružnog presjeka na kojoj su sa strana pričvršćene po dvije šuplje jagode, koje su iskičene sa po 8 vjenčića od upredene filigranske žice. U centrima vjenčića je po jedno malo zrnice. I u površinama između vjenčića je po jedno takvo zrnice. Više jedne jagode karičica je malim dijelom obavijena filigranskom žicom, a na suprotnom mjestu jagoda ima alčicu za udijevanje karičice. O sredini karičice je privjesak od četiri duguljaste kupe, koje se završavaju polujagodama i po jednim zrcem. Ispod svega je cvijet, u vidu šupljikaste polujagode, koja je napravljena od osmerolistne povijene rozete, čije su laticе ovičene žicom. Cvijet se završava zrcetom. Na vrhu kupa nalazi se manja, unutar šuplja, jagoda iste obrade kao i one dvije sa strana karičice. Kupe imaju po jedno uzdužno rebro od dvostruke filigranske žice, uz koje, s jedne i druge strane, stoji po 5 zrnaca na vjenčićima. Između postranih jagoda i privjesaka karičica je obavijena filigranskom žicom sa 5 uzdužnih rebra.

Materijal: pozlaćeno srebro. Rad je vrlo precizan. Tehnika uobičajena (iskucavanje, savijanje, filigran i granulacija). Dobro je očuvana, samo što su se neke kupe pri dnu prodrle, a jedna jagoda nije čvrsto spojena (tb. XXI, sl. 1).

Visina naušnice je 4,6, najveća širina 2,7, visina privjeska 3,6, najveća širina privjeska 1,3, promjer jagoda oko 0,8, promjer karičice 2 do 2,5 cm. Težina jedne naušnice iznosi 7, a druge 7,1 g.

Grob 121: (kv. GH-3) — masc. adult. — Muškarac od oko 30 godina starosti. Ruke položene na trbuhu.

U ovom grobu, na dubini od oko 40 cm od površine zemlje, nađene su dvije lubanje bez ikakvih drugih priloga. Jedna je pripadala odrasloj osobi od oko 35 godina starosti, sa neodređenom spolnom pripadnošću. Druga lubanja pripada muškarcu od oko 40 godina starosti. Prva je zatečena u sjeverozapadnom, a druga u jugozapadnom uglu groba.

Dubina groba 100 cm.

Grob 122: (kv. H-3) — masc. adult. — Starac s rukama prekrštenim na prsima. Mrtvac je okrenut licem prema jugoistoku.

Dubina groba 72 cm.

Kod peta kostura nađena su dva komada tkanine sa nizom kopči i alčica, zatim u pelvisu metalno dugme sa komadićima tekstila, te kod vrata također jedno takvo dugme.

Tekstil sa kopčicama je dio nogavica čačšira od vunenog sukna, tkano, dosta debelo, izgleda da je bilo bijele boje. Nađena su na dva mjesta po dva spojena komada oko 10 cm dužine i 3,5–4 cm širine. Na svakom komadu se još držalo po 8 pričvršćenih

alčica sa kukicama. One su napravljene od tanke žice, koja je zeleno patinirana. Njihovi zadnji dijelovi su s druge strane platna; oni su na dvije strane povijeni i dosta čvrsto koncem prišiveni. I platno i alčice sa kopčama su dobro očuvani (tb. XXI, sl. 2).

Dugme je lijevano, a sastoji se od pune kuglice, koja gore ima pljosnatu i okruglasto prošupljenu dršku a dolje ukras u vidu vjenčića, zatim gužvice od tri zrnca, a na vrhu još jednog takvog zrnca. Dugme je od bronzе, visine 2 cm, a promjera kuglice oko 0,7 cm.

Drugo dugme je kao i prethodno, samo je oksidiralo i oštećeno je (tb. XXI, sl. 3).

Grob 123: (kv. H-3) — fem. sen. — Žena u vrlo poodmaklim godinama života. Desna ruka položena preko trbuha, a lijeva opužena niz tijelo. Na dubini od 20 cm ispod površine zemlje nađeno nekoliko manjih kamenova. Na ovom mjestu su se ispreplela 4 groba, ali zbog raznih dubina ukopavanja nije došlo do poremećaja skeleta.

Dubina groba 90 cm.

Grob 124: (kv. H-3) — fem. adult. — Žena od oko 35 godina starosti. Desna ruka uzvrćena na grudi, a lijeva položena preko trbuha. U ustima i ispod trbuha nađeno dosta organskog truleža od neke žitarice. Od toga je cijela zapadna polovina groba pocrnjela, a isto tako i grudni dio skeleta.

Dubina ukopa 150 cm.

Grob 125: (kv. H, J-2, 3) — fem. mat? — Žena u zrelih godinama. Grob orijentiran prema jugoistoku, i djelomično paralelan grobu br. 122.

Dubina groba 60 cm.

Kod trbuha je nađena metalna kopča sa ostacima kože i tkanine.

Kopča se sastoji od dva skoro identična komada, koji se vežu tako što se u jedan komad sa okruglastim uškama zakopča drugi komad, koji s te strane ima dva zavinuta zuba. Obadva dijela te kopče imaju nepravilan geometrijski oblik. Prvi dio najviše sliči ravnokrakom trapezu, čija se gornja osnovica gore produžuje i pretvara u tri zuba slična trolistovima, a desni i lijevi kraj produžuje nešto gore, zatim povija i završava u vidu trolista. S nutarnje strane, gdje počinje povijanje, desno i lijevo nalaze se kružni dodaci, koji su prošupljeni vjerovatno za ušivanje kopče. U sredini površine iz metalnog ležišta izdiže se relativno krupan ukrasni crvenkasti kamen. Dužinom ispusta metal je ukrašen urezima koji u donjem dijelu idu svuda okolo i tako čine neku vrstu bordure. Ispod kamena slobodna površina je ukrašena cikcak-bordurom, uokvirenom pravougaonikom. Cikcak-ukras teče i iznad te bordure, tj. između nje i kamena. Apstrahirajući kamen i postrane zmijoliko povijene dijelove (a kod jednog komada i uške za ušivanje), silhueta jednog dijela kopče, sa ispustima u gornjem dijelu, podsjeća na tri ženske figure (tb. XXII, sl. 1, 2 i 3).

Kopča je rađena od bronzе u tehnici kovanja. Sa unutarnje strane jednog komada uz bronzу se drži grumenčić višnjevo-crvene tkanine. Nakit je vrlo dobro očuvan, izuzev jednog dijela koji je malo okrnjen. Jedan dio kopče ima najveću širinu 4, a visinu 3 cm. Debljina lima iznosi oko 1 mm. Uz kopču su bila dva komada pozelenjele i polutrule kože.

Grob 126: (kv. D-3) — masc. adult. — Muškarac od oko 30 do 35 godina, sa rukama prekrštenim na pelvisu.

Dubina groba 120 cm.

Grob 127: (kv. H-3) — inf. II. — Dijete od oko 13 godina starosti, sa rukama položenim u pelvisu.

Dubina groba 130 cm.

Grob 128: (kv. G-3). Dva ukopa, dok je drugi izvršen bez poštivanja prvog.

Skelet »a«: masc. mat. — Muškarac u zrelih godinama. Skelet je djelomično rasturen zbog ukopavanja drugog mrtvaca, koji je položen nešto niže od ovoga.

Skelet »b«: inf. II. — Dijete od oko 11 godina starosti, ukopano nešto niže od skeleta »a«.

Dubina 110 i 120 cm.

Grob 129: (kv. H-3) — fem. sen. — Starica u vrlo poodmaklim godinama života. Lijeva ruka položena je u pelvis, a desna opužena pored tijela. Glava nageta malo na desni obraz. Poviše skeleta primijećeni ostaci drvene ploče. Grob je, zajedno sa br. 130, na površini zemlje bio obilježen vrlo velikim amorfnim kamenom.



Dubina groba 120 cm.

Uz mandibulu nađene su dvije identične trojagodne naušnice. Sastoje se od šuplje jagode na karičici kružnog presjeka. Jagode su sastavljene od po dvije polukugle. Na dvije jagode su u tri paralelna kruga, na određenim razmacima, poredana zrnca, a na trećoj osim zrnaca ima i 8 kružnih vjenčića od »upredene« žice. Jedna krajnja jagoda ima alčicu od pljosnate žice, a pokraj druge krajnje karičice je nešto malo obavijena filigranskom žicom. Između jagoda karičica je ojačana filigranskom žicom, koja je tako omotana da čini 5 uzdužnih rebara.

Naušnice su od pozlaćenog srebra. Dvije jagodice su zgnječene (tb. XXIII, sl. 1).

Promjer karičice iznosi 2,5–2,8 cm, a promjer jagode oko 0,8 cm. Težina jedne naušnice iznosi 4, a druge 3,7 g.

Grob 130: (kv. H-3) — fem. sen. — Žena u starijim godinama života. Glava nageta poludeno, a ruke položene na trbuhu.

Dubina groba 100 cm (tb. XXXV).

Pored desnog ramusa mandibule nađena je trojagodna naušnica, a na lubanji komadići tekstila.

Naušnica sliči onoj u grobu br. 95. Sve tri jagode su jednake. One su kuglaste i šuplje. Površine su im podijeljene na po tri kalote, koje su filigranskim žicama opet podijeljene na 5 trokutastih površina, koje se spajaju u centru kalote, na kojem mjestu je zrnca na vjenčiću. I na uglovima trouglova nalaze se zrnca, ali tako malena da se jedva zapažaju. Između jagoda je karičica obavijena filigranskom žicom. Mali dio karičice iza jedne krajnje jagode ima također takvu žicu, a druga krajnja ima alčicu u koju se kukica karičice uvlači i zapinje.

Naušnica je vrlo lijepo rađena od pozlaćenog srebra u običajenim tehnikama. Ona je tamnosivo patinirana. Jagode su joj na više mjesta poderane (tb. XXIII, sl. 2).

Promjer karičice iznosi 2 cm, a promjer jagode oko 0,8 cm. Težina joj je 2,5 g.

Grob 131: (kv. H-4) — inf. I. — Dijete od oko 3 godine starosti. Ruke položene na trbuhu.

Na površini zemlje grob je bio obilježen amorfnim kamenom.

Dubina groba 70 cm.

Grob 132: (kv. GH-4) — masc. sen. — Starac u odmaklim godinama života. Glava pognuta na lijevi obraz, lijeva ruka pala u pelvis, a desna opružena niz tijelo. Kostí desne noge pomaknute iz osnovnog položaja, tako da skelet ostavlja utisak kao da je već jednom ranijom prilikom bio dotican.

Dubina groba 100 cm.

Grob 133: (kv. G-4) — inf. II. — Dijete od oko 13 godina života. Ruke opružene.

Dubina groba 80 cm.

Kod prvog trbušnog kralješka nađen je komadić zelenkaste tkanine (tb. XXIV, slika 1).

U području vrata nađen je bobak od crne paste, a blizu lakta lijeve ruke 50 komada sitnih bobaka. Među ovim bobcima jedan je plav, valjkastog oblika, 5 malih svjetložute boje, 6 komada sasvim malih tamnoplave boje i 38 komada, od ovih nešto malo većih, crvenkaste boje. Svi su od staklene paste i valjkastog oblika (tb. XXIV, sl. 2).

Grob 134: (kv. G-4) — Dvostruki ukop u grobu koji je sa obje čeoné strane bio zaštićen kamenom pločom.

Skelet »a«: fem. sen. — Starica sa karakteristično otegnutom mandibulom. Kostí su od drugog ukopa rasturene i odložene u istočni dio groba, izuzev lubanje, koja je ostavljena uz desni obraz novog ukopa.

Skelet »b«: fem. adult. — Žena, nešto starija od 30 godina. Mrtvac je bio pokriven drvenom pločom. Osim čeonih ploča, sa obje strane glave postavljena je po jedna kamena ploča.

Dubina 130 cm.

Grob 135: (kv. G-4) — inf. I. — Vrlo slabo sačuvan skelet djeteta od oko 3 godine starosti. Uglavnom je ostala sačuvana glava, dok su se ostale kosti gotovo potpuno raspale.

Grob je na dubini od 80 cm bio pokriven kamenom pločom, koja se u međuvremenu raspukla na nekoliko komada. Nije isključeno da su kao bedrenice poslužile otesane daske, što se u međuvremenu potpuno raspuklo.

Dubina groba 85 cm.

Grob 136: (kv. H-4). — Dva ukopa u razdvojenim stratumima (tb. XXXVI).

Skelet »a«: fem. sen. — Žena u odmaklim godinama života. Šaka desne ruke položena u otvor pelvisa, a lijeva prebačena na tijelo niže grudnog koša. Od glave su samo mandibula i maksila ostale netaknute u svom prvobitnom položaju. Kranij, bez maksile, uzet je u času drugog ukopa, i odložen u ravnini drugog ukopa, oko 20 cm južno od njegove glave.

Dubina ukopa 130 cm.

Skelet »b«: masc. adult. — Muškarac od oko 30 do 35 godina starosti. Ruke opružene niz tijelo, a šake ponešto podvučene pod pelvis.

Dubina ukopa 120 cm.

Poviše glave usađen kamen.

Uz svaki obraz pokojnika »a« nađena je po jedna trojagodna naušnica, a ispod skeleta ostaci tekstila.

Naušnice su vrlo slične onima u grobu br. 130. Jagode su im kuglaste i šuplje, a sastavljene su od po dvije polovine. Na površini imaju po tri jednaka kružna vjenčića od jednostavne žice i unutar svakog rozetu sa 5 listova čije su ivice označene tankom jednostavnom žicom. Centar rozete označen je malim vrlo ispupčenim zrncom.

Naušnice su od pozlaćenog srebra i fine izrade. Karičica je na jednom mjestu prekinuta (tb. XXIII, sl. 3).

Promjer naušnice je 2 cm, a promjer jagode 0,8 cm. Težina jedne naušnice iznosi 2,3 grama.

Tekstilni ostaci su tako neznatni da se ne može ništa sigurno reći o kakvom se odjevnom predmetu radi. Po izgledu najviše sličje ostacima brokata (tb. XXIV, sl. 3).

Kod glave skeleta »b« nađen je također par naušnica, a na prstu desne ruke karičica.

Naušnice su nešto manjih dimenzija. Na površini svake jagode prilijepljeno je po 8 vjenčića od upredene žice. Na mjestima gdje se vjenčići dodiruju stavljeno je po jedno zrnca na podlozi od malog vjenčića. Između jagoda karičica je obavijena filigranskom žicom. Ostale osobine su slične ranijim, tako alčica, kukica i sl. (tb. XXIII, sl. 4).

Naušnice su pravljene od pozlaćenog srebra. Izrada je bila precizna. Nakit je nađen u dosta slabom stanju. Skoro sve jagode su izjedene, tako da se uglavnom održao samo njihov vanjski ukras. Jednoj naušnici nedostaje polovina karičice.

Promjer karičice je 1,7 do 2 cm, a jagode 0,8 cm. Težina jedne naušnice je 2,5 g.

Karičica na prstu je od obične brončane žice kružnog presjeka, koja je kružno savijena i spojena. Ona je tamnosivo i zeleno patinirana. Promjer joj je 2 cm, a promjer žice 1,5 mm (tb. XXIII, sl. 5).

Grob 137: (kv. GH-4) — masc. sen. — Muškarac u odmaklim godinama života, sa rukama prekrštenim na otvoru pelvisa.

Dubina groba 115 cm.

Grob 138: (kv. G-4) — inf. I. — Dijete od oko 6 godina života. Desna ruka položena u pelvis, a lijeva opružena niz tijelo.

Grob uokviren pločama od muljike, i pokriven pločom od istog kamena.

Između rebara nađen je ulomak zemljane posude, sa fakturom koja približno odgovara prosjeku bolje pečene keramike na ovom nalazištu. Pronađeni komad je vrlo malen, te se prema njemu nije mogao rekonstruirati oblik posude.

Dubina ukopa 85 cm.

Grob 139: (kv. G-4, 5) — fem. juv. — Žena od nešto preko 20 godina života. Desna ruka opružena niz tijelo, a lijeva položena u pelvis.

Dubina groba 120 cm (tb. XXXVI).

Sa svake strane mandibule nađena je po jedna trojagodna naušnica i na prstu lijeve ruke prsten.



Naušnice su relativno manjih dimenzija. Kuglaste i šuplje jagode sa vanjske strane imaju 8 kružnih vjenčića od obične žice. Unutar tih vjenčića, kao i u njihovim međuprostorima, nalaze se skupine od po tri zrnca. Ostale osobine su iste kao i kod naušnice u grobu br. 136.

Naušnice su izrađene od pozlaćenog srebra. Jedna jagoda je sasvim uništena, a ostale su djelomično oštećene. Ostala im je vanjska dekoracija od vjenčića. Jedna karičica se izvila (tb. XXIV, sl. 4).

Promjer karičice je 1,7–2 cm, a promjer jagode 0,5 cm. Težina jedne naušnice je 2,3 grama.

Prsten je izrađen od srebra. Glava mu je oštećena, a kamen ispao. Obruč je raspukao. Njegovom dužinom sa vanjske strane su povučena dva ureza i tri niza vrpce od paralelnih uspravnih crtica. Promjer obruča je 2 cm, širine obruča 0,4–0,5 cm, a težina je 1 g (tb. XXIV, sl. 5).

U blizini je nađena i polovica okruglog, šupljeg, dugmeta od bronzine, zatim okruglast i pun bobak žućkaste boje (tb. XXIV, sl. 6).

Grob 140: (kv. G-5) — masc. juv. — Muškarac od nešto preko 20 godina života. Ruke položene na trbuhu, pale su u otvor pelvisa. Mrtvac je nakon ukopa bio pokriven sa dvije drvene ploče na sistem krova na dvije vode. Drvo se odlično sačuvalo u području glave, ali i do nogu.

Dubina groba 100 cm.

Na desnom krilu bedrene kosti nađeni su željezni nožić i okrugli zapon od opasača. Nožić je sav oksidirao, dug je 11, a širok 2,5 cm. Na dršci nožića još se zapaža trag trulih drvenih korica (tb. XXV, sl. 1).

Zapon je zeleno patinirao i dobro je očuvan. Pravilan je, ali danas nešto spljošten. Kružni vijenac je širok 0,5 a vanjski promjer iznosi 4,2 cm (tb. XXV, sl. 2).

Grob 141: (kv. GH-5) — inf. II. — Dijete od oko 8 godina starosti. Kostu su vrlo slabo sačuvane tako da se položaj udova nije mogao tačno utvrditi. U stvarima je ovdje sačuvana samo glava i dijelovi cjevanica. Dijete je ukopano tako da licem gleda prema jugoistoku, a njegova glava se našla sasvim u blizini bedara ukopa br. 140.

Dubina groba 95 cm.

Desno do trbuha ležao je željezni nožić i zapon od pojasa. Nožić je dug 8,7 a širok 2 cm, ali se sav zdrobio. Zapon je okruglastog oblika, također od željeza, promjera 3 cm, a širine vijenca 0,4 cm (tb. XXV, sl. 5).

Skup fragmenata dviju keramičkih posuda nađen je na dubini od 65 cm, a prema lijevoj strani bedara djeteta.

Fragmenti br. 1: ostatak vrata i donjeg dijela trbuha. Za izradu posude upotrijebljena je vrlo gruba smjesa ilovače i zrna nekog nekompaktnog kamena, možda usitnjene muljike. Posuda je izvedena na lončarskom kolu, od smjese koja je bila vrlo žitka. Zbog toga je postignuta izvjesna uglanost površine. Zid suda je debeo 0,5 cm.

Oko 2 cm niže od prelaza u vrat, proizvođač je laganim pritiskom iscrtao dva niza neuredno oblikovanih valovitih crta.

Otvor ruba iznosio je oko 16 cm (tb. XXV, sl. 4).

Fragmenti br. 2: Ostatak dna i jednog dijela trbušnih zidova posude. Slabo pečena masa je većim dijelom crne boje, a tek po vanjskoj površini smeđa. Ilovači je bio primiješan dosta krupan pijesak, jedne konstitucije kao i onaj kod prve grupe fragmenata. Taj pijesak se zbog upotrebe na unutrašnjim zidovima potpuno istrošio, pa je površina postala rupičasta. Dno je imalo promjer od oko 18 cm (tb. XXV, sl. 3).

Grob 142: (kv. H-4, 5). — Dvostruki ukop u grobu koji je na površini zemlje bio obilježen dosta pravilno obrađenim kamenom u obliku bliskom sanduku (tb. XXXIV).

Skelet »a«: fem. sen. — Starica nježno građenog tijela, ali sa nešto jače naglašenim supraorbitalnim lukom. Mandibula starački otegnuta, sa već davno zaraslim alveolima nekoliko zuba. Kostu su u ispreuranom stanju odložene u istočni dio groba, preko nogu kasnijeg ukopa. Jedino je lubanja ostavljena uz desni obraz netaknutog skeleta.

Skelet »b«: fem. mat? — Žena u zrelih malo poodmaklim godinama života. Ruke opružene niz tijelo.

Dubina groba 120 cm.

Među kostima prvog i rasturenog ukopa nađene su dvije naušnice koje su vrlo slične onima iz groba br. 95. Imaju tri jagode koje su izvana ukrašene vjenčićima, od kojih se izdiže peterolisna rozeta, odnosno kupa, sa istaknutim zrcem na vrhu. Vjenčići i ivice rozete su od filigranske žice. Međuprostori rozeta su ukrašeni malim vjenčićima. Između jagoda karičica je ojačana sa 4 niza sitnih zrnaca. Manji dio karičice iza jedne krajnje jagode omotan je filigranskom žicom, a s druge strane karičice jagoda ima alčicu u koju se udijeva kukica.

Naušnice su izrađene od pozlaćenog srebra. Omot većine jagoda je znatno stradao, a kod jedne nedostaje komadić karičice. Inače je nakit dobro očuvan (tb. XXVI, sl. 1).

Promjer karičice iznosi 2,3, a promjer jedne jagode 0,8 cm. Težina jedne naušnice je 3,2 grama.

Grob 143: (kv. H-5) — fem. sen. — Starija žena sa tek djelimično izduženom mandibulom, u grobu koji je na površini zemlje bio obilježen amorfnim kamenom ovalnog tlocrta. Glava je potpuno polehla na lijevi obraz, a ruke preklapljene preko donjeg dijela grudnog koša.

Dubina groba 130 cm.

Grob 144: (kv. G-5) — masc. mat. — Muškarac od oko 40 godina starosti, sahranjen u grobu koji je na površini zemlje bio obilježen amorfnim kamenom. Lijeva ruka položena preko prsa, a desna na trbuhu.

Dubina groba 130 cm.

Grob 145: (kv. G-5) — inf. I. — Slabo sačuvani skelet djeteta od oko 6 godina starosti. Noge i ruke opružene.

Dubina groba 90 cm.

Grob 146: (kv. G-5) — inf. I. — Dijete od oko 10 godina starosti. Ruke prekrštene na trbuhu. Iznad skeleta zatečen tanak sloj crne zemlje, možda ostatak istrule daske kojom je mrtvac kod pogreba bio pokriven.

Dubina groba 95 cm.

Grob 147: (kv. G-5) — masc. mat. — Muškarac u zrelih godinama, sa rukama prekrštenim na trbuhu.

Dubina groba 115 cm.

Grob 148: (kv. H-5) — masc. mat. — Slabo sačuvan skelet muškarca od 35 do 40 godina starosti. Ruke položene u pelvisu.

Grob je na površini zemlje bio obilježen amorfnim stečkom.

Dubina groba 120 cm.

Grob 149: (kv. G-6) — inf. I. — Dijete od oko 8 godina starosti. Ruke položene na trbuhu.

Dubina groba 90 cm.

Grob 150: (kv. G-6) — masc. mat? — Muškarac u zrelih godinama. Glava nageta malo udesno, a ruke položene u pelvis. Poviše glave okomito zabodena ploča od muljike. Sa strane, a djelomično i poviše ukopnika, zatečeni tragovi istruljelog drveta, od okvira ili sanduka.

Dubina groba 120 cm.

Grob 151: (kv. G-6) — fem. sen. — Starija žena, možda oko 60 godina starosti. Glava nageta ulijevo, lijeva ruka spuštena u pelvis, a desna niz tijelo. Grob je na površini zemlje bio obilježen amorfnim kamenom.

Dubina groba 120 cm.

Grob 152: (kv. H-6) — inf. I. — Slabo sačuvan skelet djeteta od oko 9 godina starosti. Glava nageta poludarno, ruke prekrštene na trbuhu, a noge iskrivljene malo ulijevo. Jedan dio groba prekriven velikim amorfnim kamenom, koji inače pod sebe zahvaća još jedan grob, još manjeg djeteta. U ovom slučaju teško je odrediti kome zapravo pripada spomenik, ali je vjerojatnije da se on odnosi na ovaj ukop, ukoliko nema funkciju da prekriva obadva.

Dubina groba 83 cm.

Grob 153: (kv. H-5, 6) — inf. I. — Dijete staro tek nekoliko mjeseci. Od čitavog skeleta ostala je donekle sačuvana glava i nekoliko fragmenata kosti.

Dubina ukopa 85 cm.



Grob 154: (kv. G-6) — inf. I. — Slabo sačuvani skelet djeteta od oko 6 godina starosti. Zbog slabe sačuvanosti nije se mogao odrediti tačan položaj pojedinih dijelova tijela.

Dubina groba 90 cm.

Grob 155: (kv. G-6) — fem. sen. — Vrlo stara žena. Lijeva ruka položena na trbuh, a desna opružena niz tijelo. Uokolo mrtvaca zatečeni ostaci truleža od drveta, po čemu se može zaključiti da je mrtvac kod ukopa položen u okvir od drveta, ili u sanduk.

Dubina groba 110 cm.

Grob 156: (kv. G-6). — Dvostruki ukop u kamenom okviru. Zanimljivo je u ovom slučaju da su oba skeleta pomjerena iz svog osnovnog položaja, očito radi ukopa treće osobe, što se, međutim, nije dogodilo. Grob je vrlo uzak, a sagrađen je od pritesanih uskih i dugih ploča od muljike. Ovako dobiven sanduk bio je pokriven pločom koja je, vjerovatno kod drugog ukopa, popucala, pa je u komadima složena kao pokrivač groba.

Skelet »a«: masc. sen. — Stariji muškarac, čije su kosti, izuzev lubanje, odbačene u istočni dio grobne šupljine. Lubanja je položena uz lijevi obraz drugog ukopa.

Skelet »b«: masc. adult. — Muškarac od oko 25 do 30 godina života. Glava, lijevi humerus i noge, ostali su na svom prvobitnom mjestu, dok su ostale kosti rasturene po grobu.

Dubina groba 110 cm.

Grob 157: (kv. G-6, 7) — inf. II. — Dijete od 8 do 10 godina starosti, sahranjeno u okviru od kamenih ploča i pokriveno pločom koja se raspukla u više komada. Na površini zemlje grob je bio obilježen amorfnim kamenom. Ruke pokojnika položene su na trbuh.

Dubina ukopa 120 cm.

Grob 158: (kv. G-6) — inf. I. — Slabo sačuvan skelet djeteta do blizu 7 godina starosti.

Dubina groba 100 cm.

Grob 159: (kv. H-6) — masc. sen. — Stariji muškarac, ukopan u grobu koji je na površini zemlje bio obilježen amorfnim kamenom. Glava položena na lijevi obraz, lijeva ruka polegnuta na trbuh, a desna niz tijelo. Oko 10 cm iznad skeleta, zatečen sloj karbo-niziranog drveta, u obliku vodoravno položenih dasaka.

Dubina ukopa 100 cm.

Grob 160: (kv. H-6). — Dvostruki ukop u kamenom okviru, koji čine po tri ploče sa strane, i po jedna ploča na oba čela. Ovaj okvir bio je pokriven sa nekoliko manjih ploča. Na površini zemlje grob je obilježen amorfnim kamenom.

Dubina groba 130 cm.

Skelet »a«: fem. sen. — Starija žena, čija je lubanja i donja vilica u neredu odložena u sjeverozapadnom uglu groba, a ostale kosti rasturene i nabacane u istočni dio grobne rake.

Skelet »b«: fem. mat. — Žena od oko 50 godina starosti. Desna ruka položena u pelvis, a lijeva spuštена niz tijelo, i šakom prekriva glavu femura.

Dubina groba 110 cm.

Grob 161: (kv. H-6, 7) — masc. mat. — Muškarac od oko 60 godina starosti. Desna ruka uzdignuta je prema grudnom košu, a lijeva preko lumbalnih kralježaka (tb. XXXVI). Grob je na površini zemlje bio obilježen amorfnim kamenom.

Pored desnog ramena nađena je željezna igla, dugačka 4,6 cm (tb. XXXIII, sl. 5).

Dubina groba 138 cm.

Grob 162: (kv. G-7). — Trostruki ukop u okviru od muljike. Poklopna ploča razlomila se i pala na skelet. Grob je na površini zemlje bio obilježen amorfnim kamenom.

Skelet »a«: inf. I. — Dijete od oko 5 godina starosti. Noge i ruke opružene, ali se od kostura sačuvao samo jedan dio.

Skelet »b«: masc. inv. — Mladić od oko 17 godina života, čije su kosti zbog trećeg ukopa, djelomično pomaknute iz prvobitnog položaja.

Skelet »c«: masc. juv. — Vjerovatno mladi muškarac, s rukama položenim na trbuhu.

Dubina groba 110 cm.

Grob 163: (kv. G-7). — Dvostruki ukop među debelim drvenim pločama. Grob je na površini bio obilježen amorfnim kamenom.

Skelet »a«: masc. adult. — Muškarac od oko 30 godina starosti. Njegove su kosti zabačene u istočni dio groba, izuzev lubanje, koja je položena uz desni obraz drugog ukopa.

Skelet »b«: fem. sen. — Starica u odmaklim godinama života, sa rukama prekrštenim na donjem dijelu grudiju.

Dubina groba 130 cm.

Grob 164: (kv. H-7). — Novorođenče s minimalno sačuvanim dijelovima lubanje, sahranjeno u raku ograđenu pločama muljike. Poklopac, također od muljike, raspukao se u dva dijela.

Dubina ukopa 60 cm.

Grob 165: (kv. G-7) — inf. II. — Dijete od oko 8 do 9 godina starosti, sahranjeno u grob koji je s južne strane bio natkriven debelom daskom. Ruke mrtvaca prekrštene na trbuhu.

Dubina ukopa 100 cm.

Grob 166: (kv. G-7, 8). — Dvostruki ukop pod amorfnim kamenom prilično velikih razmjera. Grob je u času istraživanja već bio načet eksploatacijom pijeska, pa su tako dobijeni samo djelimični podaci. Zapaženo je da su mrtvaci bili odijeljeni podebelom drvenom pločom. Lubanje se nisu sačuvale budući da su u novije doba razbijene kod vađenja građevinskog materijala.

Skelet »a«: incert. — Rastureni kostur odrasle osobe, koji se zatekao u istočnom dijelu groba.

Skelet »b«: incert. — Odrasla osoba neodređenog spola i starosti.

Dubina groba 110 cm.

Grob 167: (kv. J-1) — masc. sen. — Vrlo stari muškarac. Desna ruka šakom položena na trbušnim kralješcima, a lijeva u otvoru pelvisa. Noge su koljenima ulijevo.

Dubina groba 100 cm.

Grob 168: (kv. K-1) — fem. sen. — Vrlo slabo sačuvan skelet stare žene. Desna ruka položena preko trbuha, a lijeva opružena niz tijelo.

Grob je na površini zemlje bio obilježen amorfnim pločom.

Dubina ukopa 150 cm.

Grob 169: (kv. J-2) — fem. sen. — Vrlo stara žena pogurenog stasa. Ruke su položene u otvor pelvisa, a stopala priklopljena ulijevo.

Dubina groba 130 cm (tb. XXXVI).

Uz svaki obraz nađena je po jedna trojagodna naušnica.

Naušnice su po načinu izrade iste kao i one kod starijeg ukopa u grobu br. 136, samo su pozlaćene i nešto manje. Veoma su lijepo izrađene i dobro očuvane. Obadvije naušnice su jednake.

Karičice naušnica su ovalne. Promjer im je 1,8–2 cm, a promjer jagoda je 0,7 cm. Težina jedne naušnice iznosi 2 g (tb. XXVI, sl. 2).

Blizu desnog ramena ležala je plečka od govečeta.

Grob 170: (J-1, 2) — inf. I. — Dijete od blizu 7 godina starosti. Lijeva ruka položena preko trbuha, a desna opružena niz tijelo.

Dubina ukopa 85 cm.

Grob 171: (kv. J-2) — inf. I. — Dijete od oko 2 godine starosti. Desna ruka uzvrtaćena na prsa, a lijeva opružena niz tijelo.

Dubina groba 30 cm.

Grob 172: (J-2) — fem. adult. — Vrlo slabo sačuvan skelet osobe od oko 30 godina starosti. Glava nageta na lijevi obraz, a ruke prekrštene na trbuhu.

Dubina groba 85 cm.

S lijeve strane lubanje nađena je jedna trojagodna naušnica potpuno iste obrade kao ona koja se našla uz kasniji ukop u grobu br. 136 (tb. XXVI, sl. 3).

Naušnica je izrađena od pozlaćenog srebra i vrlo dobro očuvana. Rad je precizan. Promjer karičice je oko 2,5 cm, a jagode 0,7 cm. Težina iznosi 2,8 g.



Grob 173: (kv. J-2) — fem. adult. — Žena u mladim godinama života. Glava nageta ulijevo, desna ruka položena preko drugog i trećeg trbušnog kralješka, a lijeva opružena niz tijelo (tb. XXXVII).

Dubina groba 110 cm.

Kod donje vilice s jedne i druge strane glave nađena je po jedna trojagodna naušnica.

Naušnice su vrlo slične primjercima iz prethodnog groba. Razlika je samo u tome što ove nisu bile pozlaćene i što su zrnca bila postavljena u centrima kružića, te što je ojačanje karičice rebrasto a alčica napravljena u obliku slova S.

I ovaj rad je precizan, u uobičajene sve četiri tehnike. Jedna naušnica je vrlo dobro očuvana, a kod druge su jagode djelimično oštećene (tb. XXVI, sl. 4).

Promjer karičice je 2 cm, a promjer jagode 0,7 cm. Težina jedne naušnice iznosi 3, a druge 2,8 g.

Grob 174: (kv. K-2) — fem. adult. — Žena od oko 30 godina starosti. Desna ruka opružena niz tijelo, i prstima se dotiče femura. Lijeva ruka položena na krilo karlične kosti (tb. XXXVII).

Dubina groba 135 cm.

Kod donje vilice sa svake strane nađena je po jedna trojagodna naušnica.

Po obradi i izgledu ove naušnice su iste kao i par naušnica u grobu br. 136, pa prema tome slične i onima iz groba br. 169, samo su masivnije i veće. Tu su, dakle, jagode ukrašene sa po tri vjenčića, u kojima su peterolisne rozete sa krupnijim zrcima u centru. Između jagoda karičica je ojačana filigranskom žicom, na kojoj su rebra od granuliranih zrnaca.

Naušnice su precizno izrađene od pozlaćenog srebra i dobro očuvane (tb. XXVI, slika 5).

Promjer karičice je oko 2 do 2,2 cm, a promjer jagode 0,8 cm. Težina jedne naušnice iznosi 3,2 g.

Grob 175: (kv. K-2) — inf. I. — Dijete od oko 4 godine života. Glava naklonjena na lijevi obraz, a ruke položene u pelvis.

Dubina groba 90 cm.

Grob 176: (kv. J-2, 3) — masc. adult. — Muškarac od preko 30 godina života. Ruke opružene niz tijelo.

Grob je na površini zemlje bio obilježen amorfnim kamenom.

Dubina ukopa 130 cm.

Grob 177: (kv. K-2, 3) — fem. juv. — Žena sa nešto manje od 20 godina starosti. Glava naklonjena malo udesno, a ruke položene preko trbuha. Grob je na dubini od 30 cm bio prekriven pločom od muljike, koja je na svome jugoistočnom dijelu odbijena zbog iskopa groba br. 178 (tb. XXXVII).

Dubina groba 140 cm.

Uz svaki obraz nađena je po jedna trojagodna naušnica, koje su identične naušnicama iz groba br. 173, a prema tome i iz grobova 172 i 136 (kasniji ukop). Karičica je većim dijelom kovana na uglove, tj. presjek joj je četverouglast. Rađene su vrlo pažljivo u uobičajenim tehnikama od pozlaćena srebra. Znatno su oštećene tako da je jedna jagoda sasvim uništena, a ostale zgnječene (tb. XXVII, sl. 1).

Mjere su približno ove: promjer karičice 2—2,3 cm, promjer jagode 0,7—0,8 cm, a težina jedne naušnice 2,2 g.

Grob 178: (kv. K-2, 3) — masc. mat. — Muškarac od blizu 50 godina starosti. Glava podela na desni obraz, a ruke prekrštene na trbuhu. Grob je na dubini od 15 cm bio pokriven pločom od muljike.

Dubina ukopa 114 cm.

Grob 179: (kv. K-2) — inf. II. — Dijete između 9 i 10 godina starosti. Ruke opružene niz tijelo.

Dubina groba 90 cm.

Uz mrtvaca je nađen mletački obol, koji je iz usta pao u unutrašnjost lubanje. Na obje strane unutar kruga prikazan je viteški krst, a oko njega natpisi. Vjerovatno dužd Andrea Contarini (1275—1280).

A (concav.): »+ ts. M.(ar)CVS ...«

R (convex): »+(Contarini?) DVX.«

Širina 14 mm, debljina 0,33 mm, težina 17 mg (oštećen), visina kalote 1 mm (tb. XXVIII, sl. 1).

Grob 180: (kv. K-3) — inf. II. — Dijete od oko 8 godina starosti. Ruke položene u pelvisu.

Dubina groba 100 cm.

Grob 181: (kv. J-3) — masc. adult. — Muškarac od ko 30 godina života. Grobna raka je manjih razmjera, a sam skelet je već jednom u nepoznato vrijeme bio prekopan, ali su kosti opet postavljene u približno isti položaj. Na površini zemlje nalazio se amorfn kamen. Posmatrač se ne može oteti utisku da je skelet ovamo prenesen iz nekog drugog groba, pa se zato nije ni kopala veća jama. Glava je postavljena u normalnom položaju, a isto tako i grudni koš. Na njega se neposredno nadovezuje regija pelvisa, a na ovu se nastavljaju femuri. Tibija i fibula nema, a kosti ruke su odložene pored grudiju.

Dubina ukopa 90 cm.

Grob 182: (kv. HJ-3) — masc. sen. — Vrlo star muškarac sa tipično otegnutom mandibulom, sa dosta ispalih zuba, i sraštenim alveolama. Lubanja malo nagnuta prema desnom obrazu, desna ruka šakom pala u otvor pelvisa, a lijeva spuštana niz tijelo.

Grob je na površini zemlje bio obilježen amorfnim kamenom, čiji se veći dio prostire preko groblja, u južnom pravcu.

Dubina groba 125 cm.

U nasipu groba, na dubini od 70 cm nađen je obol grada Verone u doba kralja Friderika II (1196—1250).

Sa obje strane su dva koncentrična kruga, a unutar krugova krst sa odebljalim krakovima. Između krakova u vijencu teče natpis:

A: Slova grada VERONA

B: .FRIDER(icus)

Širina 13 mm, debljina 0,30 mm, težina 21 mg (tb. XXVIII, sl. 2).

Grob 183: (kv. J-3) — adult masc. — Muškarac od oko 30 do 35 godina starosti, sa vrlo velikom tjelesnom manom. Glava je polegnuta na desni obraz, a ruke opružene niz tijelo. Otegnuta mandibula je znak da je pokojnik za života hodao pogureno. Krilo desnog bedra je spušteno, a lijevog upadljivo povišeno. Os sacrum je izrasla sasvim ukošeno. Koljeno desne noge prebačeno preko lijevog. Mora da se čovjek za života vrlo teško kretao. Grob je na površini zemlje bio obilježen sa tri manja nedotjerana kamena, porođana po dužini groba. Pored kostura zatečeni su tragovi karboniziranog drveta, vjerovatno od okvira ili sanduka.

Dubina groba 120 cm.

Grob 184: (kv. J-3) — masc. juv. — Muškarac od oko 20 godina života. Ruke položene na trbuhu; lijeva u vrh os sacrum, a desna na lumbalnim kralješcima. Obje noge u koljenima malo zgrčene.

Dubina groba 80 cm.

Grob 185: (kv. J-3) — fem. mat. — Žena od oko 50 godina starosti. Ruke položene sa šakama u otvor pelvisa. Slabi tragovi karboniziranog drveta (tb. XXXVII).

Dubina groba 120 cm.

Sa obje strane lubanje pronađena je po jedna trojagodna naušnica, istovjetna sa onima iz grobova br. 136 (stariji ukop), 169 i 174. Jagode su ukrašene petorolisnim rozetama.

Rađene su na uobičajen način od pozlaćenog srebra koje je patiniralo. Slabo su očuvane, jer su im neke jagode djelomično prignječene, dvije od njih su odvojene od karičice, a kod jedne naušnice nedostaje karičica (tb. XXVII, sl. 2).

Promjer karičice je oko 2,4, jedne jagode oko 0,8 cm. Težina jedne naušnice iznosi 2,2 grama.

Grob 186: (kv. JK-3) — inf. II. — Dijete od 8 godina života, okrenuto licem prema zapadu, a sahranjeno u dosta primitivno postavljenom okviru od kamenih pločica. Desna ruka uzvrtačena na grudi a lijeva opružena niz tijelo.

Dubina groba 105 cm.



Grob 187: (kv. KL-3) — fem. sen. — Žena od preko 60 godina života. Kostí su slabo sačuvane, ali se moglo ustanoviti da je glava bila malo nageata na lijevi obraz, a ruke opružene niz tijelo. Grob je na dubini od 30 cm bio prekriven pločom veličine 165×160×5 cm, koja se razlomila u nekoliko komada, a u srednjem dijelu utonula u grob (tb. XXXVII).

Dubina groba 120 cm.

Uz oba uha nađena je po jedna trojagodna naušnica.

Ove naušnice su vrlo slične onima iz prethodna dva groba, br. 185 i 187, a prema tome i onima koje su nađene u grobovima br. 174, 169, 142, 136 i 95. Rozete, odnosno kupe na jagodama se prilično ističu centralnim i drugim zrcima, a pojačanja karičica na rebrima ukrašena su zrcima. Karičice su elipsastog oblika.

Pravljene su od pozlaćenog srebra i dobro sačuvane. Rad je precizan (tb. XXVII, slika 3).

Promjer karičice je 2 i 2,5 cm, a promjer jagode 0,7—0,8 cm. Težina jedne naušnice iznosi 3,8 a druge 3,9 g.

Grob 188: (kv. KL-3) — inf. II. — Dijete od oko 9 godina života. Glava je oštećena naknadnim prekopavanjem groba. Ne može se reći zašto je došlo do tog kopanja. Glava je uzvraćena unazad, a ruke opružene niz tijelo.

Iznad skeleta zetečen sloj crno karboniziranog drveta u obliku vodoravno položene daske.

Dubina groba 90 cm.

Grob 189: (kv. KL-3, 4) — masc. mat. — Slabo sačuvan skelet muškarca od oko 50 godina života. Glava leži normalno, a udovi su opruženi niz tijelo.

Dubina groba 135 cm.

Grob 190: (kv. J-4) — fem. mat. — Skelet odrasle osobe, vrlo jake, gotovo muške konstitucije. Tome naprotiv dosta nejasno izraženi simfizični kut dozvoljava opredjeljivanje skeleta ženskom spolu. Kostí glave su po svemu svojstvene muškarcu. Desna ruka opružena pored tijela, dok je šaka lijeve plegla u otvor pelvisa (tb. XXXVII).

Dubina groba 120 cm.

Kod jednog i drugog uha pronađena je po jedna trojagodna naušnica.

Ove naušnice vrlo su slične onima iz groba 187, samo su neznatno manje od njih, što znači da su vrlo slične trojagodnim naušnicama nađenim u nizu grobova ove nekropole (185, 174, 169 itd.). Materijal je pozlaćeno srebro, izrada vrlo precizna, a i očuvanost odlična (tb. XXVII, sl. 4).

Karičica naušnice malo elipsasta (2,3×2 cm), a promjer jagode 0,8 cm. Težina jedne naušnice iznosi 3,9, a druge 3,8 g.

Grob 191: (kv. J-4) — inf. I. — Vrlo malo dijete, čije su se kostí sačuvale u sitnim fragmentima. Mrtvac je položen u kameni okvir i pokriven pločom.

Dubina groba 50 cm, ploča se našla na dubini od 20 cm.

Grob 192: (kv. K-3, 4) — masc. sen. — Vrlo stari muškarac, čiji je grob obilježen vrlo teškom amorfnom pločom. Izgleda da je zbog težine te ploče kostur u priličnoj mjeri razlomljen. Glava prevrnutna na desni obraz, a desna ruka uzvraćena do ispod grudiju. Šaka lijeve ruke upala u otvor pelvisa.

Dubina groba 135 cm.

Grob 193: (kv. J-4) — inf. II. — Dijete od 9 do 10 godina života. Ruke prekrštene na grudima.

Dubina groba 105 cm.

Grob 194: (kv. J-4) — masc. adult. — Muškarac od oko 30 do 35 godina starosti. Glava polegnuta malo ulijevo, a ruke opružene pored tijela i malo odmaknute u lak-tovima.

Dubina groba 110 cm.

Grob 195: (kv. K-4) — masc. juv. — Muškarac od jedva oko 20 godina života. Glava polgnuta na desni obraz, desna ruka uzvraćena na grudni koš, a lijeva šakom položena preko trbušnih kralježaka.

Dubina groba 120 cm.

Grob 196: (kv. K-6) — masc. mat. — Muškarac od oko 50 godina starosti. Glava polegnuta na lijevi obraz. Desna polovina kostura naknadnim ukopavanjem preturena iz osnovnog položaja, i zabačena na lijevi, netaknuti, dio skeleta. Lijeva ruka šakom prebačena u pelvis.

Grob je na dubini od 15 cm bio prekriven pločom.

Dubina ukopa 130 cm.

Grob 197: (kv. J-4) — masc? sen. — Vjerovatno muškarac u već poodmaklim godinama života. Ruke prekrštene na pelvisu. U šupljini zatečeno komada karboniziranog drveta.

Dubina groba 130 cm.

Grob 198: (kv. JK-4) — masc. mat. — Muškarac od oko 50 godina života. Njegov je kostur ostao netaknut samo u svom donjem dijelu, dok su ostale kosti rasturene prilikom ukopavanja groba br. 199. Preturene kosti nagomilane su u prostoru pelvisa.

Dubina groba 150 cm.

Grob 199: (kv. J-4, 5) — fem. mat. — Odrasla žena, čiji kostur u nekim detaljima više liči na muškarca. Kranij je skliznuo s mandibule, i polegao na lijevi obraz. Ruke su položene preko trbuha. Ispod i iznad skeleta, kao i sa strana, zatečeni su tragovi istru-ljelog drveta od okvira ili sanduka (tb. XXXVIII).

Na površini zemlje grob je bio obilježen velikom amorfnom pločom.

Dubina groba 130 cm.

Oko prvih lumbalnih kralježaka, i pored desnog krila ossis ilii, našlo se ukupno 7 kom. srebrnih novčića.

a) Čankast obol slobodnog grada Padova (grad je od vremena Otona Velikog, pa do 1318 g. bio slobodan) (tb. XXVIII, sl. 3).

Dva koncentrična točkasta kruga, u unutrašnjem manjem krugu šestokraka zvi-jezda na obje strane. U vijencu teče natpis:

A: (concav), između dva stilizirana ljljajana viteški krst i natpis »CIVITAS«.

R: (convex). »PADVA«.

Širina 13 mm, debljina 0,55 mm, težina 33 mg, visina kalote 1,8 mm.

b) Mletački čankast obol dužda Andrije Contarinija (1275—1280).

A: (concav). Dva koncentrična kruga; u unutrašnjem viteški krst, a u vijencu nat-pis: ++ ts.MARCVS«.

R: (convex). »+IA (=Con)TAR DVX« (tb. XXVIII, sl. 4).

Širina 12,5 mm, debljina 0,35 mm, težina 28 mg, visina kalote 1 mm.

c) Malo udubljeni obol akvilejskog patrijarha Rajmonda della Torre (drži prov. koncil 14. dec. 1282). Dva koncentrična kruga na obje strane.

A: U unutarnjem krugu prikazan orao raširenih krila, koji gleda nalijevo. U vanj-skom krugu natpis: »+(Aqui)LENSIS«.

R: U unutarnjem krugu tragovi kitnjastog krsta; u vanjskom krugu pisma: »RAIMONDVX«.

Širina 12 mm, debljina 0,24 mm, težina 15 mg (tb. XXVIII, sl. 5).

d) Mletački čankast obol Petra Gradeniga (1289—1311). Na obje strane dva kon-centrična kruga. U unutarnjem je prikazan viteški krst, a u vijencu teku natpisi.

A: (concav). »ts.MARCVS«.

R: (convex). »GAA«.

Širina 12,5 mm, debljina 0,33 mm, težina 25 mg (tb. XXVIII, sl. 6).

e) Mletački čunkasti obol Francesca (?) Dandola (1329—1339). U unutarnjim kru-govima viteški krst, a u vijencu natpisi:

A: (concav). »ts.MARCVS«.

B: (convex). »FR.(?) DAND(v)L DVX«.

Širina 11 mm, debljina 0,33 mm, težina 0,25 g (tb. XXVIII, sl. 7).

f) Mletački obol, isti kao pod »e«.

A: (concav). »... MARCVS«.

R: (convex). »... (Dan)DVL...«.

Širina 13 mm, debljina 0,34 mm, težina 15 mg, kalota spljoštena. (tb. XXVIII, sl. 8).

g) Obol grada Tridenta za vrijeme kraljevskih namjesnika (1004—1363). Na obje strane po dva koncentrična kruga.



0126 936



A: U unutrašnjem krugu slovo »T«, a u vijencu: »EP(i)S(copus) TRIDENT (inus)«

R: U unutrašnjem krugu viteški krst, a u vijencu: »... RATOR«.

Širina 12 mm, debljina 0,33 mm, težina 23 mg (tb. XXVIII, sl. 9).

Dubina groba 130 cm.

Grob 200: (kv. K-4, 5) — fem. mat. — Žena od oko 45 godina starosti. Desna ruka položena je pravo preko prvih lumbalnih kralježaka, a lijeva šakom plegla na otvor pelvisa. Poviše glave, i kod stopala okomito usadena po jedna kamena ploča.

Dubina groba 130 cm.

Grob 201: (kv. K-5) — inf. II. — Dosta neuredno sačuvan grob djeteta od oko 7 do 8 godina starosti. Položaj kostiju nije se zbog trošnosti mogao pobliže ustanoviti.

Dubina groba 80 cm.

Grob 202: (kv. K-5) — fem. adult. — Žena od oko 30 godina života, sahranjena u kamenom okviru, koji je pokriven pločom od glinastog materijala. Na površini zemlje grob je bio obilježen amorfnim kamenom.

Dubina groba 130 cm.

Grob 203: (kv. J-5). — Dvostruki ukop u grobu koji je bio ograđen daskama.

Skelet »a«: masc. mat. — Muškarac od oko 45 godina starosti. Ruke položene u pelvisu.

Skelet »b«: inf. I. — Dijete od oko 5 do 6 godina starosti. Sahranjeno među nogama ukopa »a«. Skelet se gotovo potpuno raspao, tako da su se sačuvali dijelovi nogu i glave sa zubima.

Dubina groba 115 cm.

Grob 204: (kv. J-5) — masc. adult. — Snažno razvijen muškarac od oko 25 godina života. Kranij uzvraćen unazad, a ruke položene na krajeve bedara.

Sa lijeve strane skeleta nalaze se ostaci okomito postavljene daske, koja je karbonizirala u tamnu boju. Slična daska sa desne strane potpuno je satruljela. Ovakav okvir od dasaka bio je pokriven sa nekoliko kamenih ploča.

Dubina ukopa 100 cm.

Grob 205: (kv. J-5). — Dvostruki ukop, ali su oba kostura sakupljena na hrpu.

Skelet »a«: fem? adult. — Vjerovatno žena od oko 30 godina starosti. Lubanja se uslijed neke bolesti počela raspadati. Kostii su sakupljene na hrpu u sjeverozapadnoj četvrtini rake.

Skelet »b«: inf. II. — Dijete između 9 i 10 godina. Lubanja i tijelo ostali su netaknuti u prvobitnom položaju, dok se noge nisu našle u grobu. Ruke prekrštene na trbuhu.

Dubina groba 95 cm.

Grob 206: (kv. JK-5). — Tri ukopa u rasturenom grobu, koji je bio obilježen amorfnim kamenom, a raka ograđena kamenim pločama, i pokrivena taracom od ploča.

Skelet »a«: masc. sen. — Muškarac u vrlo odmaklim godinama života.

Skelet »b«: masc. sen. — Iste prilike kao pod »a«.

Skelet »v«: fem. sen. — Vrlo stara žena.

Grob je u potpunom neredu, i ne ostavlja utisak da se pripremao za slijedeći ukop.

Dubina 130 cm.

Grob 207: (kv. K-5) — inf. I. — Dijete od oko 3 godine starosti. Ruke opružene pored tijela, tako da se dotiču krajeva bedara.

Dubina ukopa 120 cm.

Grob 208: (kv. KL-5) — fem. sen. — Žena u vrlo odmaklim godinama života. Šake ruku skrštene u otvoru pelvisa. Mrtvac je sahranjen u okviru od dasaka, koji je bio pokriven daskom.

Ostaci daske zatečeni su na dubini od 80 cm.

Dubina ukopa 100 cm.

Grob 209: (kv. K-5, 6). — Tri u neredu odložena skeleta u okviru od ploča, koji je pokriven pločom. Neposredno ispod površine zemlje zatečen je okvir od ploča muljike, unutar kojeg su bile dvije ploče. Ploča grobnog okvira pojavila se tek na dubini od 80 cm. Sva tri skeleta su bila rasturena, očito u namjeri da se pripremao mjesto za slijedeći ukop, do koga, međutim, nije došlo.

Skelet »a«: masc. sen. — Vrlo star muškarac. Lubanja, licem okrenuta ka zapadu, položena je u sjeverozapadni ugao groba. Ostale kosti nabacane su u istočni dio grobnog okvira.

Skelet »b«: fem. juv. — Žena u dvadesetim godinama života. Lubanja u istom položaju kao i »a«, no smještena u jugozapadni dio groba. Ostale kosti, kao i kod skeleta »a«, odbačene su u istočni dio grobnog okvira.

Skelet »c«: masc. sen. — Star muškarac. Lubanja zatečena u sredini groba, a ostale kosti na zajedničkoj hrpi.

Grob je na površini zemlje bio obilježen amorfnim kamenom većih razmjera.

Dubina groba 135 cm.

Grob 210: (kv. J-6) — masc. sen. — Muškarac od oko 60 godina starosti, sahranjen u okviru ploča od muljike, a pokriven pločom od tvrdog glinastog materijala.

Dubina groba 120 cm.

Grob 211: (kv. J-6). — Dvostruki ukop u okviru, pod pločom koja se razlomila u 3 dijela.

Skelet »a«: masc. adult. — Muškarac od oko 30 godina starosti. Lubanja i donja čeljust ostavljene su uz desni obraz mladeg ukopa, dok su ostale kosti rasturene, i odložene u istočnom dijelu groba.

Skelet »b«: fem. sen. — Slabo sačuvane kosti stare žene. Položaj ruku nije se mogao tačno ustanoviti.

Dubina groba 145 cm.

Grob 212: (kv. J-6). — Tri ukopa u okviru od ploča muljike. Poklopna ploča raspukla se u nekoliko fragmenata (tb. XXXVIII).

Skelet »a«: masc. adult. — Vjerovatno muškarac od oko 25 godina života, čije su kosti u neredu razbacane u sjeverozapadnom i sjeveroistočnom dijelu groba.

Skelet »b«: fem. juv. — Oko 16 godina star individuum, vjerovatno ženskog spola. Njegove su kosti iz središnjeg dijela groba pomaknute u svoj svojoj dužini u sjeverni dio rake da bi se na taj način dobio slobodan prostor za ukop.

Skelet »c«: fem. sen. — Žena od oko 60 godina starosti. Laktovi široko odmaknuti od tijela, a šake položene u pelvis.

Dubina ukopa 130 cm. Poklopna ploča kamenog okvira pojavila se na dubini od 85 cm.

Niže glave skeleta »b« nađen je željezni zapon od opasača, a nešto niže još i kameni kolut vretena, te željezni nožić.

Zapon je kružnog oblika, promjera 4,5 a širine vijenca oko 0,5 cm, sa jednim trnom dužine oko 4,5 cm. Vrlo je oksidirao i prekinut je na dva mjesta (tb. XXIX, sl. 3).

Kolut vretena je od finijeg kamena žućkastosive boje, lijepe obrade. Ima oblik dviju prikraćenih kupa, koje su bazama spojene i valjkasto probušene — bikoničan oblik. Veći promjer mu je 1,8, manji 1,3, a promjer samoga otvora 0,6 cm. Visina pršljena iznosi 1 cm. Nađen je u dobro sačuvanom stanju (tb. XXIX, sl. 4).

Nožić je od željeza, veoma je oksidirao, nađen je u dva komada, ukupna dužina mu je 10,5, a najveća širina 2 cm (tb. XXIX, sl. 6).

Ispod lijeve donje vilice skeleta »c« nađena su dva novčića, a kod bedara zapon za pojas i jedan zemljani kolut vretena.

Prvi novčić je dinarić Ljudevita Velikog (1342—1382).

A: Čitav kip sv. Ladislava sa aureolom. U desnoj ruci drži baltu. Uokolo teče natpis: »S. LADISLAVS R«.

R: Štit i na njemu ugarsko-anžuvinski znakovi, tj. grede i ljiljani. Uokolo teče natpis: »LODOVICI R. HVNG« i kovnički znak.

Širina 13 mm, debljina 0,38 mm, težina 40 mg (tb. XXIX, sl. 1).

Drugi primjerak je veoma istrošen kasnorimski novčić iz druge polovine IV vijeka. Na livu novčića jedva se vide tragovi desne strane poprsja. Širina 16 mm, debljina 0,93 mm, težina 1,10 g (tb. XXIX, sl. 2).

Zapon je od željeza, okrugao, danas znatno oksidirao, ali je još dobro sačuvan. Njegov vanjski promjer je 3 a unutarnji 2 cm. Vijenac mu je širok 0,5 cm (tb. XXIX, slika 7).



Kolut vretena je od pečene crvenkaste zemlje, valjkastog oblika i sa valjkastom šupljinom, promjer mu je 2,2 cm, a širina unutarnjeg otvora 0,6 cm. Nalaz je dobro sačuvan (tb. XXIX, sl. 5).

Grob 213: (kv. JK-6) — masc. mat. — Muškarac od 40 do 50 godina starosti. Glava je položena na lijevi obraz. Desna ruka šakom plegla na os sacrum, a lijeva uzvrtačena preko donjeg dijela grudi. Skelet je na dubini od 120 cm bio prekriven pločama muljike. Stećak u obliku ploče (167×83×36 cm) zatečen je na dubini od 25 cm.

U području pelvisa nađen je željezni zapon za opasač pravougaonog oblika, sa jednim trnom, veličine 2,2×2 cm (tb. XXX, sl. 1).

Dubina groba 170 cm.

Grob 214: (kv. J-6, 7) — masc. juv. — Razvijen muškarac od oko 20 do 25 godina starosti. Sake obje ruke položene u otvor pelvisa. Oko skeleta nalaze se ostaci karboniziranog drveta, koje se naročito sačuvalo uz lijevu bočnu stranu groba.

Dubina ukopa 120 cm.

Grob 215: (kv. L-1). — Dva ukopa u jednom grobu, ali u dva različita stratuma.

Skelet »a«: inf. I. — Dijete od blizu 7 godina života, sahranjeno u kamenom okviru, i pokriveno pločom. Prilikom ukopa drugog mrtvaca polomljena je pokrovna ploča, a zatečeni skelet rasturen po grobu. Raka je zatim zatrpana do visine vrha kamenog okvira, unutar koga su ostaci polomljene ploče poslagani kao tarac na koji je položeno tijelo skeleta »b«.

Skelet »b«: inf. I. — Dijete od oko 6 do 7 godina života. Kostii su slabo sačuvane, ali se primjećuje da su ruke bile položene na trbuhu. Kostii su, kako je maločas rečeno, bile položene na taracu od ulomaka ploče koja je prvobitno pokrivala kameni okvir ukopa »a«. Ovaj skelet pokriven je pločom od muljike, veličine (70×35 cm.)

Dubina ukopa »a« 90 cm, a ukopa »b« 55 cm.

Grob 216: (kv. L-1) — fem. sen. — Žena u odmaklim godinama, sa izduženom mandibulom, koja indicira veliku starost. Glava malo pognuta udesno, desna ruka položena u pelvis, a lijeva položena uz tijelo — šaka pokriva glavicu femura.

Dubina ukopa 90 cm.

Grob 217: (kv. M-1) — masc. sen? — Muškarac u zrelim, ponešto odmaklim godinama života. Kostii lica i čela razbijene su u novije vrijeme iskopavanjem trapa za ostavu zimnice. Ruke su položene na trbuhu, tako da je šaka lijeve pala na desno krilo bedara, a desna na lakat lijeve ruke.

Dubina ukopa 90 cm.

Grob 218: (kv. L-1, 2) — inf. I. — Vrlo slabo sačuvan skelet djeteta, čiji se bliži podaci nisu mogli ustanoviti. Mrtvac je bio položen u okvir od kamenih ploča i poklopljen također pločom.

Grob 219: (kv. M-2) — inf. I. — Dijete između 11 i 12 godina starosti. Desna ruka položena na grudi, a lijeva preko prvih lumbalnih kralježaka. Umrli je bio pokriven ulomcima kamene ploče.

Dubina groba 80 cm.

Grob 220: (kv. KL-2) — masc. juv. — Muškarac od oko 20 godina života. Ruke položene na trbuhu. Čitava desna noga i donji dio lijeve nisu pronađeni u grobu. Mrtvac je na dubini od 50 cm bio poklopljen pločom od muljike koja se raspadala u nekoliko komada.

Dubina groba 80 cm.

Između grudnog koša i karlice nađen je željezni okrugli zapon za opasač sa jednim trnom, promjera oko 3,5 cm, a širine vijenca 0,4 cm. Prelomljen je na više mjesta (tb. XXX, sl. 2).

Grob 221: (kv. KL-2) — masc. sen. — Muškarac u vrlo odmaklim godinama života. Sake ruku položene u otvor bedara.

Dubina ukopa 120 cm.

Grob 222: (kv. L-2) — masc. sen. — Muškarac u dobi između 55 i 60 godina života, položen u grobu tako da licem gleda prema zapadu. Ruke opružene niz tijelo. S obje strane skeleta zapaženi slabi tragovi raspadnutog drveta od nekadašnjeg okvira.

Dubina ukopa 110 cm.

Grob 223: (kv. L-2). — Dva ukopa u raznim horizontima.

Skelet »a«: masc. sen. — Muškarac u odmaklim godinama života. Lubanja uzvrtačena malo unazad, desno rame uzdignuto malo više od lijevog, a kičma savinuta. Desna ruka položena na glavicu lijevog femura, a lijeva na lijevi kuk. Pored skeleta našlo se ostata istruljelog drveta.

Skelet »b«: masc. sen. — Muškarac u odmaklim godinama života. Ruke prekrštene na trbuhu. Od nogu sačuvan samo lijevi femur, dok se ostale kostii nisu našle ni u grobu ni njegovoj blizini.

Na dubini od 10 cm grob je prekrivala grubo obrađena ploča pravougaonog oblika, veličine 206×122×16 cm, koja je bila položena na grede od muljike.

Dubina ukopa »a« 130 cm, ukopa »b« 100 cm.

Grob 224: (kv. M-2) — inf. I. — Dijete od čijeg je skeleta ostala sačuvana samo frontalna regija i u neznatnoj mjeri cjevanice. Podaci o starosti nisu se mogli pobliže ustanoviti, izuzev pripadnost dobu mlađem od 7 godina. Grob je bio uokviren i poklopljen tankim pločama od muljike.

Dubina ukopa 50 cm.

Grob 225: (kv. M-2) — inf. I. — Neznatni ostaci djeteta mlađeg od 7 godina. Položaj udova nije se mogao pobliže ustanoviti.

Dubina ukopa 60 cm.

Grob 226: (kv. M-2) — masc. juv. — Individuum od oko 15 godina starosti, sa nesigurnim spolnim opredjeljenjem, no bliže muškarcu nego ženi. Ruke složene na bedrima. Grob je bio nešto niže od površine zemlje popločan pločama od muljike (tb. XXXVIII).

Dubina groba 100 cm.

Kod desne donje vilice nađena je jedna trojagodna naušnica, a kod karlice zapon od opasača.

Naušnica je od pozlaćenog srebra, vanredno fino obrađena i predstavlja jedan od najvrednijih primjeraka nakita ove nekropole. Na karičici elipsastog oblika (40×32 cm.), a kružnog presjeka (promjer oko 1,5 mm), pričvršćene su tri kuglaste šuplje jagode, napravljene od 8 lučno povijenih rebara dvostruke »upredene« žice koja se spaja na karičici. Na tim polovima ispod rebara postavljeno je manje plošno ojačanje u obliku povijene kružne pločice. Preko sredine jagode, okomito oko karičice pruža se rebro (pojas) od dviju »upredenih« žica. Jagode su zapravo načinjene od dvije osmorolisne rozete, koje su povijene i spojene. Na srednjem pojasu, i na još dva paralelna pojasa, preko površine jagode (na samim rebrima) pružaju se nizovi od zrnaca pričvršćenih na vjenčićima. Na svakoj jagodi postoje tako po 24 zrnca. Između jagoda karičica je ojačana filigranskom žicom na rebra. Jedna krajnja jagoda ima dodatak od pljosnate žice povijene u alčicu »S« oblika. Na tome mjestu kraj karičice je povijen radi zakopčavanja.

Naušnica je vrlo dobro sačuvana (tb. XXX, sl. 4).

Promjer jagoda naušnice iznosi oko 1 cm. Težina naušnice je 6,3 g.

Zapon je od željeza, pravougaonog oblika, sa jednim zubom. Dug je 2,5, a širok 2 cm (tb. XXX, sl. 3). Prekinut je na jednom mjestu.

Grob 227: (kv. M-2). — Dvostruki ukop u kamenom okviru, poklopljen pločom na dubini od 70 cm. Na površini zemlje nalazio se amorfnii povelik stećak. Istočni rub groba oštećen zbog iskopavanja pijeska u najnovije doba.

Skelet »a«: masc. sen. — Muškarac od oko 60 godina starosti. Njegove kostii su u neredu razbacane u grobu. Jedno krilo bedrene kostii ostavljeno je uz lubanju, koja je položena u jugozapadnom uglu groba, uz desni obraz mlađeg umrlog.

Drugo krilo položeno uz lijevi femur ukopa »b«. Donja vilica odložena poviše desnog bedra ukopa »b«, a cjevanice između tibija ukopa »b«.

Skelet »b«: masc. sen. — Muškarac od oko 55 do 60 godina starosti. Glava pomaknuta u sjeverozapadni ugao groba da bi se na taj način oslobodio prostor za kranij skeleta »a«. Desna ruka položena pored tijela, a šaka lijeve dospjela u otvor bedrenih kostiju.

Dubina ukopa 100 cm.



Grob 228: (kv. L-2, 3) — masc. mat. — Muškarac od oko 35 do 40 godina života. Ruke su prebačene preko trbuha, a noge opružene. Glava malo nagnuta prema desnom ramenu.

Grob je bio pokriven pločom od muljike (150×70×10 cm), koja se nalazila na dubini 5–10 cm ispod površine zemlje. U istočnu čeonu stranu groba bila je usađena ploča (75×48×16 cm), koja je gornjim rubom virila iz zemlje, a služila je očito kao obilježavanje groba.

Dubina groba 110 cm.

Grob 229: (kv. LM-3) — masc. adult. — Lijepo razvijen muškarac od oko 30 do 35 godina života. Glava nagnuta na lijevi obraz, desna ruka šakom položena u pelvis, a lijeva opružena niz tijelo.

Grob je na površini zemlje bio obilježen velikom amorfnom vapnenastom pločom (182×120×40 cm), koja je virila iz zemlje oko 10 cm. Spomenik je samo jednim manjim dijelom pokrivaio grob, dok se ostali dio sterao preko sterilnog zemljišta južno do groba.

Dubina ukopa 125 cm.

Grob 230: (kv. M-3) — inf. II. — Dijete od oko 9 godina života. Desna ruka prebačena preko trbuha, a lijeva spuštена u otvor bedrene kosti.

Pokojnik je spušten u okvir sastavljen od ploča muljike, a bio je pokriven relativno tankom pločom, koja se zbog pritiska zemlje polomila i ulegla u šupljinu groba. Ploča je zatečena na dubini od 70 cm.

Dubina ukopa 100 cm.

Grob 231: (kv. L-3) — inf. I. — Dijete od oko 11 godina života. Sačuvani su samo dijelovi kostiju udova i nekoliko fragmenata lubanje sa zubima.

Mrtvac je u času ukopa bio sa strana zaštićen nizom amorfnog kamenja.

Nalaz: Pored desnog bedra nađen mletački čankasti obol Ivana Dandola (1280–1289). Na obje strane po dva koncentrična kruga. Unutar krugova krst sa vijencem.

A: Sasvim istrošena površina.

R: Vrlo istrošen, ali se primjećuju slova: »... IO D... DVX«.

Širina 11 mm, debljina 0,36 mm, težina 20 mg, kalota 1 mm. (tb. XXX, sl. 5).

Dubina groba 85 cm.

Grob 232: (kv. L-3) — fem. juv. — Vrlo slabo sačuvan kostur mlade žene, vjerovatno od oko 20 godina starosti. Sačuvana kalota i frontalna regija lubanje, humeri i cijevnice nogu (tb. XXXVIII).

Dubina ukopa 130 cm.

Kod ušiju nađena je po jedna naušnica sa krušolikim privjeskom koje su slične onima iz groba br. 92. Na karičici kružnog presjeka pričvršćene su dvije jagode između kojih je krušoliki privjesak. Jagode su šuplje i napravljene od po 8 kružnih vjenčića od dvostruke žice. Na spojnica ovih vjenčića postavljena su zrnca na podlogama malih vjenčića. Kod jedne naušnice su krajevi uz karičicu ojačani pločom u obliku kalote. Privjesak se sastoji od četiri šuplja čunja. Vrh se završava šupljom jagodom ukrašenom sa desetak zrnaca. Na samome vrhu te jagode je alčica. S donje strane kupe imaju završetak u obliku polujagoda, koje opet na vrhovima imaju po jednu alčicu. I ovdje je u sredini stavljena jedna polujagoda, koja stvara utisak kao da je privjesak sastavljen od 5 kupa. Pobočnom visinom svake kupe pruža se po jedno rebro od dviju »upredenih« žica, koje se produžuje sve do alčice. S jedne i druge strane rebra, na razmacima, pričvršćeno je 4 do 6 zrnaca. Između jagoda i privjeska karičica naušnice je ojačana »upredenom« žicom na rebra. Jedna jagoda ima alčicu od spljoštene žice. S te strane karičica je stanjena i povijena u kukicu.

Naušnica je izrađena od pozlaćenog srebra u uobičajenoj tehnici. Jedna je znatno oštećena, tako da joj je jedna jagoda skoro sva nestala, a druga djelomično nagrižena. Privjesku nedostaju glava i donji završeci od triju kupa, kao i srednja polujagoda. Karičica joj je nešto izvijena (tb. XXXI, sl. 1).

Elipsasta karičica ima osi oko 2,5 i 2 cm. Promjer jagoda jedne naušnice 1 cm, a druge 0,8 cm, visina privjeska oko 3,5 cm. Težina sačuvane naušnice iznosi 7 g.

Grob 233: (kv. M-3) — fem. mat. — Žena od oko 45 godina starosti. Ruke su položene šakama u otvor bedrene kosti. Na površini zemlje grob je obilježen zduženim amorfnim stečkom (tb. XXXVIII).

Dubina groba 150 cm.

Uz vilicu je nađen par trojagodnih naušnica.

Naušnice su slične onima iz grobova br. 129, 136 (drugi ukop), 139, 172, 173 i 177. Na karičici kružnog presjeka, a elipsastog oblika, pričvršćene su tri šuplje jagode sastavljene od po dvije polovine. Na površini kugle pričvršćeno je po 8 vjenčića od jednostavne tanke žice. Na spojnica vjenčića nalaze se zrnca na podlozi od vjenčića. Između jagoda karičica je ojačana rebrastom »upredenom« žicom. S jednoga kraja ona ima kukicu koja se zadijeva u alčicu jagode.

Materijal je pozlaćeno srebro, a tehnika uobičajena. Rad je precizan. Naušnice su dosta dobro očuvane (tb. XXXI, sl. 2).

Osi karičice su 3 i 2,5 cm, promjer jagode oko 1 cm. Težina jedne naušnice iznosi 3,5 grama.

Grob 234: (kv. MN-3) — inf. II. — Dijete od 9–10 godina starosti. Desna ruka položena je na grudi, tako da šakom počiva na sternumu. Lijevo ruka koso je položena preko trbuha i prstima počiva na vanjskom rubu desnog krila bedrene kosti.

Mrtvac je bio u času ukopa pokriven sa dvije daske na oblik krova na dvije vode. Poviše glave, i kod stopala, okomito su postavljene daske. Poviše mrtvaca položen je tarac od tanjih ploča od muljike, a grob je izvana obilježen stečkom u obliku grubo pritesanog sanduka.

Dubina groba 90 cm.

Grob 235: (kv. N-3) — inf. I. — Dijete od oko 9 godina starosti. Glava donekle okrenuta udesno. Desna ruka položena preko trbuha, a lijeva spuštена niz tijelo. Skelet je ispod koljena odsječen eksploatacijom pijeska.

Dubina groba 95 cm.

Grob 236: (kv. MN-3). — Tri ukopa u okviru ploča od muljike. Okvir je prvobitno bio poklopljen pločom, koja se zbog otvaranja groba razlomila u više komada, pa su samo neki dijelovi u obliku taraca položeni u zemlju poviše umrlog.

Skelet »a«: masc. adult. — Muškarac od oko 25 godina starosti. Prilikom kasnijih ukopavanja sve kosti, uključujući i lubanju, prebačene su u istočni dio groba, preko nogu trećeg umrlog.

Skelet »b«: sex. inc. juv. — Mladi individuum od oko 18 do 20 godina života. Spolno opredjeljenje nesigurno, ali su pretežnije značajke muškarca. Lubanja je ostavljena uz desni obraz ukopa »c«, a ostale kosti zabačene do njegovih nogu.

Skelet »c«: fem. sen. — Vrlo stara žena, sa rukama prebačenim preko donjeg dijela grudnog koša.

Na glavi skeleta »c« sačuvalo se nešto tekstila, a niz tijelo se pružalo nekoliko vrpce od pozamerije.

Dubina groba 110 cm.

Grob 237: (kv. MN-3). — Dva ukopa u okviru od ploča muljike. Ploča se prilikom iskopa za drugi ukop raspukla u nekoliko dijelova, pa je na dubini od 45 cm korišćena za pokrivanje groba.

Skelet »a«: inf. I. — Dijete od 6–7 godina života. Lubanja je kod drugog ukopa ostavljena u jugozapadnom uglu ograđenog prostora, dok su ostale kosti zabačene u istočni kraj groba, na noge drugog umrlog.

Skelet »b«: inf. I. — Dijete od oko 6 godina starosti. Mrtvac je smješten pretežno u sjeverni dio ograđenog grobnog prostora. Ruke opružene niz tijelo. Potkoljenične kosti pripijene su uz zid okvira, zbog nabacanih kosti skeleta »a«.

Dubina groba 80 cm.

Grob 238: (kv. M-3) — fem. adult. — Žena između 25 i 30 godina starosti, sa rukama prebačenim preko trbuha. Ukop je izvršen u kamenom okviru od ploča muljike. Dno groba je prekriveno pločama (tarac), a sam grob je na površini zemlje obilježavala debela amorfnna ploča od vapnenca.



U zemlji neposredno površ skeleta, nađen je vrlo malen fragmenat keramike.
Dubina groba 105 cm.

Grob 239: (kv. MN-3, 4). — Dvostruki ukop u kamenom okviru sa poklopcem u dva dijela. Okvir se sastoji od tankih dugačkih ploča muljike, gotovo u razmjerima dasaka od drveta.

Skelet »a«: inf. I. — Dijete od oko 7 godina života. Lubanja je postavljena u sjeve-rozapadni ugao prostora, a ostale su kosti odbačene u istočni dio groba.

Skelet »b«: inf. I. — Dijete od oko 7 godina starosti. Ruke su opružene niz tijelo.
Dubina groba 90 cm.

Grob 240: (kv. LM-4). — U ovom grobu nađene su tri sasvim odvojeno ukopane osobe.

Skelet »a«: fem. juv. — Djevojka od oko 18 godina života. Lijeva ruka počiva na lumbalnim vertebri, dok je desna opružena niz tijelo. Njena je glava polomljena kada je u zemlju zabijena okomita čeonu ploča okvira ukopa »c«.

Skelet »b«: inf. II. — Dijete od oko 11 godina starosti, čije su kosti potpuno rastu-rene u času ukopa mrtvaca »c«. Ovo je izvanredan slučaj da su kosti razbijene bez pije-teta, koji inače ovdje susrećemo.

Skelet »c«: fem. adult. — Žena od oko 35 godina starosti, sa rukama položenim na trbuhu. Kako je maločas rečeno, iskop za ovaj skelet izvršen je bez ikakvog poštivanja ukopa »b«. Ukop je izvršen u kameni okvir.

Dubina ukopa »a« 110 cm, a ukopa »b« i »c« 90 cm.

Grob 241: (kv. LM-4) — fem. mat. — Žena od oko 40 godina života. Ruke su sklop-ljene na donjem dijelu grudi, pa su se laktovi kod raspadanja tijela odmakli od kostura. Mrtvac je, dakle, pokopan u slobodan prostor groba, vjerovatno u drveni okvir, koji se kasnije potpuno raspao.

Dubina groba 105 cm.

Grob 242: (kv. M-4) — inf. II. — Dijete od oko 10 godina starosti. Ruke opružene niz tijelo.

Dubina groba 100 cm.

Grob 243: (kv. KL-4) — masc. mat. — Muškarac od oko 40 godina starosti. Glava je pognuta i položena na desni obraz, a ruke opružene niz tijelo. Oko 30 cm poviše skeleta zatečeni su tragovi vodoravno položenog truleža drveta, vjerovatno od poklopne ploče.

Dubina groba 155 cm.

Grob 244: (kv. M-4) — inf. II. — Dijete sa nešto preko 7 godina života. Ruke sklo-pljene na trbuhu.

Dubina groba 80 cm.

Grob 245: (kv. L-4, 5) — fem. sen. — Žena u vrlo odmaklim godinama života. Ruke opružene. Na površini zemlje grob je obilježen stećkom.

Dubina groba 165 cm.

Na obje strane mandibule nađena je po jedna trojagodna naušnica.

Preko svake polovine jagode pruža se osmorolisna rozeta (konture listova rozete su od obične žice). Oko jagode, pružaju se dva reda od po 8 zrnaca. Ostale osobine su iste kao i kod drugih takvih naušnica ove nekropole.

Naušnice su od pozlaćenog srebra. Jedna naušnica ima samo ostatke jagoda, a kod druge je karičica prelomljena.

Osi karičice su oko 2,3 i 2,5 cm, promjer jagode 0,8 cm. Težina očuvane naušnice iznosi 3,2 g (tb. XXXI, sl. 3).

Grob 246: (kv. L-4) — inf. I. — Dijete od oko 2 godine starosti. Skelet je vrlo slabo sačuvan, tako da se položaj tijela i udova nije mogao pobliže odrediti.
Dubina groba 105 cm.

Grob 247: (kv. L-4, 5) — inf. I. — Dijete od oko 6 godina starosti. Zbog slabo saču-vanog skeleta nije bilo moguće utvrditi tačan položaj udova. Ukop je izvršen u kamenom okviru. Grob je na površini zemlje bio obilježen amorfnim kamenom veličine 115×70×20 centimetara.

Dubina ukopa 110 cm.

Grob 248: (kv. LM-4). — Tri ukopa u okviru od muljike. Na površini zemlje se nalazila ploča od vapnenca (205×109×20 cm), a na dubini od 50 cm je zatečena ploča od muljike, koja je prekrivala okvir groba.

Skelet »a«: fem. sen. — Vrlo stara žena. Lubanja je zadržana na lijevom ramenu umrlog »c«, dok su ostale kosti zabačene u istočni dio groba.

Skelet »b«: masc. sen. — Vrlo star muškarac, čija je lubanja ostavljena uz desni obraz umrlog »c«, a ostale kosti premetnute u istočni dio rake.

Skelet »c«: masc. sen. — Vrlo star muškarac s rukama položenim preko trbuha.
Dubina ukopa 90 cm.

Na grudima pokojnika »c« nađen mletački obol dužda Ivaša Delfina (1356—1361).

A: Dužd pod tipičnom kapom i plaštem. Kleči tako da se vidi lijevi obraz. Sa obje ruke drži stijeg. Uokolo teče natpis: »IOHS DELPHINO DVX«.

R: Lav s aureolom ide na lijevo; u pandžama drži stijeg. Uokolo natpis: »S MARCVS VENETI«.

Širina 1, mm, debljina 0,40 mm, težina 0,65 g (tb. XXXII, sl. 1).

Grob 249: (kv. M-4). — Grob sa 5 ukopa, od čega su prva dva fragmentarno saču-vana u prostoru izvan kamenog okvira. Okvir groba sastoji se od tankih i dugih dasaka od muljike. Okvir je na dubini od 55 cm bio pokriven pločom od muljike, veličine 200×90×6 cm. Na površini zemlje grob je bio obilježen amorfnim kamenom (tb. XXXVI).

Skelet »a«: inf. I. — Lubanja i nekoliko košćica djeteta od 6—7 godina, priljubljeni uz vanjsku plohu okvira.

Skelet »b«: inf. II. — Zajedno sa kostima ukopa »a«, nađeno je fragmenata skeleta djeteta od 7—8 godina starosti.

Skelet »c«: masc. mat. — Lubanja muškarca od oko 50 godina starosti, pognuta na desni obraz, a okrenuta prema zapadu. Nalazi se u jugozapadnom uglu grobnog okvira. Ostale kosti nabacane su preko potkoljenica petog pokojnika.

Skelet »d«: masc. juv. — Mladić od oko 18 godina života. Lubanja mu je stavljena na desno rame petog pokojnika, donekle naslonjena na lubanju trećeg pokojnika. Zbog takvih prilika glava petog umrlog se potpuno iskrenula i poglela na lijevi obraz. Ostale kosti deponirane su kod nogu petog umrlog, a poznaju se po nezaraštenim epifizama i diafizama.

Skelet »e«: masc. mat. — Muškarac od 45 do 50 godina starosti. Šake su sklopljene na trbuhu. Glava se zbog pritiska lubanje »d« preturila na lijevi obraz.

Dubina ukopa 105 cm.

U trbušnom prostoru pokojnika »e« nađen je zapon za pojas, a kod nogu odbačenih kostiju jedan novčić.

Zapon je od željeza u nešto elipsastom obliku, sa tri trna, veoma je oksidirao i polomio se. Dužina mu je preko 6, a širina oko 4 cm (tb. XXXII, sl. 4).

Akvilejski dinarić patrijarha Antonija II Panciera, nađen u hrpi odbačenih kosti u istočnom dijelu groba. Na obje strane po dva koncentrična kruga.

A: U manjem krugu štit kao grb. Gornje 2/3 upopriječena greda (heraldički nepro-pisno: s lijeva odozgor desno dole). U donjoj trećini šestokraka zvijezda. U vijencu nat-pis: »+ANTONIVS PATRIARCA«.

R: Orao gleda na lijevo (heraldički neispravno). Okolo teče natpis: »(AQVLEEN-SIS«, sa zvijezdama kao interpunkcijom.

Širina 17 mm, debljina 0,46 mm, težina 0,63 g (tb. XXXII, sl. 3).

Grob 250: (kv. M-4) — masc. mat. — Muškarac od oko 55 godina starosti, sa pre-klopljenim rukama na trbuhu.

Mrtvac je sahranjen u kamenom okviru od nešto debljih ploča muljike. Poklopnic-a (165×65×9 cm), koja je prvobitno stajala na dubini od 90 cm, raspukla se zbog pritiska i propala u grob. Na površini zemlje amorfn stećak.

Dubina groba 135 cm.



Na dubini od 85 cm a u prostoru glave nađena su dva novčića:

a) Čankasti mletački obol.

A: (convex). Od istrošenosti jedva se razabire natpis »MARCVS«.

R: (convex). Tragovi slova koji se nisu mogli pobliže odrediti (tb. XXXII, sl. 2).

Širina 12 mm, debljina 0,30 mm, težina 27 mg.

b) Komadići novca slobodnog grada Padove (1146—1318). Edicija vjerovatno s kraja ovog perioda.

Grob 251: (kv. M-4). — Tri ukopa u kamenom okviru od vrlo dugih ploča muljike, a poklopljen jednom pločom. Na površini zemlje grob je bio obilježen izduženim amorfnim kamenom.

Skelet »a«: inf. I. — Dijete od oko 2 godine starosti. Sav kostur, uključujući i lubanju, zabačen je kod kasnijih ukopavanja u istočni dio groba.

Skelet »b«: inf. II. — Dijete od oko 7 godina starosti. Njegov kostur je kod trećeg ukopavanja pomaknut u svoj svojoj dužini u južnu stranu groba.

Skelet »c«: inf. I. — Dijete od 4—5 godina starosti. Nepotpuno sačuvan skelet sa vjerovatno opruženim rukama.

Dubina ukopa 110 cm.

U sredini groba kod desne šake pokojnika »c«, nađen je dinarić Ljudevita Velikog (1342—1382).

A: Kip sv. Ladislava s aureolom. U lijevoj ruci drži globus sa krstom, a u desnoj baltu. Uokolo teče natpis: »S. LADISLAVS. REX«. Do desnog lakta slovo »A«.

R: Stit, i na njemu ugarsko-anžuvinski znakovi. Uokolo teče natpis: »LUDOVICI. R. HUNG.«.

Širina 14 mm, debljina 0,38 mm, težina 0,42 g (tb. XXXII, sl. 5).

Grob 252: (kv. N-4) — masc. sen. — Muškarac od oko 60 godina starosti. Glava se nagela malo ulijevo, a ruke preklapljene na trbuhu. Grob je djelomično razoren eksploatacijom pijeska.

Dubina groba 140 cm.

Grob 253: (v. L-5) — inf. I/II. — Dijete od oko 7 godina starosti. Skelet potpuno opruženih ruku, sačuvan je u vrlo slabom stanju.

Dubina groba 120 cm.

Grob 254: (kv. L-5) — inf. I. — Neznatno sačuvan skelet novorođenčeta.

Dubina ukopa 120 cm.

Grob 255: (kv. M-4, 5). — Tri ukopa u okviru od podebelih kamenih ploča. Poklopna ploča (vel. 200×65×8 cm), na dubini od 105 cm, zbog pritiska nasipa prolomila se u grob (tb. XXXVIII).

Skelet »a«: masc. adult. — Muškarac od oko 30—35 godina starosti. Lubanja je smještena u jugozapadni ugao grobnog prostora, a ostale kosti odbačene u južnom i — pretežno — istočnom dijelu groba.

Skelet »b«: fem. mat. — Žena od 45 do 50 godina života. Glava je nagnuta prema lijevom ramenu, a ruke sklopljene na trbuhu. Kostur je zatečen u netaknutom stanju.

Skelet »c«: inf. I. — Dijete od oko 6 godina starosti, položeno uz lijevi bok umrlog »b«. Mrtvac je položen u opruženom stavu. Na površini je grob bio obilježen amorfnim kamenom.

Dubina ukopa 150 cm.

Među prevrnutim kostima kod nogu desnog pokojnika nađen je savremeni falsifikat dinarića Nikole, akvilejskog patrijarha. Bakar presvučen srebrom. Na obje strane po dva koncentrična kruga.

A: U manjem krugu štit-grb. U gornje 2/3 upopriječena greda (heraldički nepravilno: s lijeva odozgor nadesno dolje). U donjoj trećini šestokraka zvijezda. Natpis: »+NICOLAVS PATRIARCA«.

R: Orao gleda ulijevo (heraldički nepropisno). Uokolo natpis »AQVILEENSIS« sa zvijezdama kao interpunkcijom.

Širina 17,5 mm, debljina 0,46 mm, težina 60 mg (tb. XXXII, sl. 6).

Grob 256: (kv. MN-5) — fem. adult. — Žena od oko 30 godina života. Glava neznatno okrenuta na lijevu stranu. Desna ruka položena preko treće lumbalne vertebre, a lijeva na bedrenu kost.

Ispod skeleta našlo se karbonizirano drveta, na kojem je ležao mrtvac.

Dubina groba 115 cm.

Grob 257: (kv. M-5) — masc. mat. — Muškarac od oko 40 godina života. Ruke prekrštene na trbuhu. Kost su dosta slabo sačuvane. Grob je bio obilježen većim amorfnim kamenom.

Dubina ukopa 150 cm.

Grob 258: (kv. L-5) — fem. adult. — Žena od oko 25 do 30 godina starosti. Kičma pomalo iskrivljena u S-liniju. Šake obje ruke položene u otvor pelvisa.

Na površini zemlje grob je obilježen amorfnim kamenom.

Dubina groba 135 cm.

Grob 259: (kv. L-5) — inf. II. — Dijete od oko 13 godina života, sahranjeno u okvir od kamenih ploča. Glava je malo nalegla na lijevi obraz, a šake ruke položene na os sacrum.

Dubina ukopa 130 cm.

Grob 260: (kv. L-5) — inf. I. — Dijete od 4 godine života. Ruke su položene na trbuhu.

Na dubini od 100 cm dno rake je prekriveno tanjim kamenim pločama.

Dubina groba 125 cm.

Grob 261: (kv. L-5) — inf. I. — Dijete od oko 4 godine starosti. Na dubini od 100 cm. dno rake pokriveno kamenim pločama.

Dubina ukopa 125 cm.

Grob 262: (kv. M-5) — inf. I. — Dijete između 7 i 8 godina života. Ruke lagano svedene na gornji dio femura.

Dubina ukopa 120 cm.

Grob 263: (kv. KL-5, 6) — masc. adult. — Muškarac od 25 do 30 godina starosti. Desna ruka položena šakom u otvor pelvisa, a lijeva opružena niz tijelo. Poviše tjemena, i pod stopalima, okomito usađene ploče od muljike. Na ploči od glave urezan istokraki krst.

Dubina groba 120 cm.

Grob 264: (kv. L-5, 6). — Dvostruki ukop u grobu, u kojem su umjesto kamenih ploča za okvir upotrijebljene daske. Na površini zemlje grob je bio obilježen velikom amorfnom pločom od vapnenca.

Skelet »a«: fem. adult. — Žena između 30 i 35 godina. Lubanja je kod drugog ukopa vanja odložena uz desni obraz, a ostale su kosti u neredu odbačene u istočni dio groba.

Skelet »b«: fem. sen — Žena od oko 60 godina starosti. Ruke položene preko trbuha, a glava malo pomaknuta ulijevo zbog lubanje prvog umrlog.

Dubina groba 150 cm.

Grob 265: (kv. KL-6) — inf. I. — Dijete od oko 6 godina starosti, sa opruženim rukama, sahranjeno u okvir od tankih ploča muljike. Na površini zemlje grob je bio, zajedno sa grobom 266, obilježen sa velikom amorfnom pločom.

Dubina ukopa 130 cm.

Grob 266: (kv. L-6). — Dvostruki ukop u okviru od drveta, poklopljenom drvenom pločom. Grob je, zajedno sa grobom 265, bio na površini zemlje obilježen sa velikom amorfnom pločom.

Skelet »a«: inf. II. — Dijete od oko 7 godina starosti. Glava je postavljena u jugozapadnom uglu nekadašnjeg grobnog prostora, uz desni obraz drugog pokojnika. Ostale su kosti bez reda nabacane na noge drugog umrlog.

Skelet »b«: inf. II. — Dijete između 7 i 8 godina života. Ruke su šakom položene u otvor pelvisa.

Dubina groba 120 cm.



NALAZI IZVAN OBILJEŽENIH GROBOVA

Na periferiji nekropole, sa sjeverne strane, gdje je kopana pržina 1954. godine, bili su naćeti neki grobovi, pa su iz njih ispadale ili se pomaljale kosti (vidi Uvod). Ćobani i djeca su iz znatićelje razgledali te grobove, a kod nekih su i otkopavali zemlju i nailazili na grobne priloge, koje su onda raznosili. Prilikom prvog pregleda ugroćene nekropole kod jednog takvog naćetog groba našli smo uz kostur ćeljezni noćić i zapon za pojas a blizu lubanje jednu zemljanu posudu.

Noćić je dosta oksidirao i bio je uslijed toga oštećen. Saćuvan je veći dio sjećiva dućine 6,8 a širine 1,7 cm i drške u dućini od 3,7 cm. Drugi dio drške u dućini od 10 cm također je saćuvan ali otkinut od prvoga. Drška je na jednome mjestu probušena da bi ćavao na tome mjestu vezao roćni ili drveni dio za ćeljezni. Kako izgleda, sjećivo je moglo biti joć 2 do 3 cm duće (tb. XXXIII, sl. 1).

Zapon je od bronce, ovalnog oblika (unutarnje osi iznose 5,5 i 3,2 cm), deblćine od 3 do 4 cm, sa dva polumjesećasta dodatka s jedne uće strane. To je inaće bolji rad, dobro oćuvan, sada sivomaslinasto patinirao i vrlo malo oksidirao (tb. XXXIII, sl. 2).

Posuda nije bila ćitava. To je samo dio jajolikog zemljanog lonca grube fature, sa znatnom primjesom sitnog pijeska, nedovolćno pećenog i tamnosive boje. Lonac je lako sužen pri vratu, sa ovalnim rubom neznatno izvijenim prema vani (tb. XXXIII, sl. 3). Raćen je prostom rukom.

Nakon završenih poslova oko istraćivanja grobova, prilikom zagrtanja nekropole, u ćutu je naćena jedna strelica. Ona je relativno malena, od ćeljeza, sa oštećenim vrćkom i stranicama, gore plosnata, sa rebrom po sredini, ovalna, dućine 6 a širine u gornjem dijelu 1,7 cm. Strelica je kovana. Oksidirala je (tb. XXXIII, sl. 4).

Pregled grobnog inventara ćitave nekropole dat je u Statistićkom pregledu grobnih nalaza.

III DIO

RAZMATRANJA I ZAKLJUĆCI

1 — GROBLJE I GROBOVI

Groblje zaućima povrćinu nepravilnog pravougaonika dućine 50 i širine 20 m. Na toj povrćini otkopano je ukupno 266 grobova (neki su sa više skeleta ili su dvoćaćni), koji su dosta gusto rasporećeni, po izvjesnom planu i sa osnovnom orijentacijom zapad-istok.

Za lociranje groblja u Grborezima odabran je nećto malo vići teren u inaće stranom ravnićastom podrućju ovoga dijela Livanjskog polja. Koji su bili razlozi za bać ovakvo lociranje groblja danas je o tome tećko nećto sigurno reći. Pretpostavlćam da je jedan od glavnih razloga mogao biti u tome ćto se u blizini nalazilo naselje. Mećutim, u blizini samoga groblja, na prvi pogled, nije se pronaćlo naselje. Na ispitivanćju okolnog terena nije se ovom prilikom nićta prećuzimalo. Kako su srednjovjekovna naselja obićno nastajala tamo gdje su bila i ranija, moće se pretpostaviti da su stari Grborezi, ako su se tako oni uopće zvali, bili na mjestu gdje su i danaćnji, tj. oko 1500 m istoćno od mjesta groblja. Ćini se da to nije daleko kada se radi o izboru mjesta za groblje tadaćnjeg naselja. Osim toga, danaćnji glavni put za Dalmaciju prolazi pored naćeg groblja. Ovuda je prolazila i rimska cesta, a i turski put, pa je vrlo vjerovatno da je tu bio i srednjovjekovni put. Već je na više mjesta istaknuto da su srednjovjekovna groblja u Bosni i Hercegovini, naroćito ona sa stećcima, ćesto locirana pokraj putova.²⁴

Napominćem da se na periferiji groblja nalazi ćiva voda, koja se danas koristi kao bunarska, i da je teren prema sjeverozapadu barovit; on je nekada mogao biti pod vodom koja se ljeti povlaćila. Slaveni su volćeli da se pokopavaju u blizini vode,²⁵ ali uvićek na nećto uzdignutom, sigurnom zemlćištu.

Eto, ćini se da ovi razlozi mogu doći u obzir u nastojanju da se barem donekle objasni izbor mjesta za groblje.

Prilićan broj grobova u Grborezima ima kamene spomenike nad zemljom, a i za oblaganje i prekrivanje raka korićten je kamen. Blizina kamenoloma je u više slućajeva bila od velikog uticaja na izbor mjesta za srednjovjekovno groblje. Ovdje u Grborezima, mećutim, mi nismo našli kamenoloma u blizini. Najbliće mjesto odakle se mogao vaditi kamen nalazi se oko 1500 m jugoistoćno odavde. Isto tako, na groblju ni u njegovoj neposrednoj okolini nismo primijetili ostatke zgrade za koju bi se moglo pretpostaviti da je bila crkva oko koje se stvaralo groblje. Ni imena okolnih lokaliteta, kao ni narodno prećdanje, ne upućuju na pretpostavku o postojanju crkve u blizini samoga groblja.

Od vaćnosti je da se napomene kako naće groblje nije bilo ograćeno, tj. da u zemlji nismo našli ostatke nekadaćnje kamene ograde.

Grobovi po svom rasporeću, po tome kako su iskopani i obiljećeni, zatim po naćinu sahranjivanja mrtvacu, kao i po prilozima koje smo našli uz skelete, prućaju znaćajan naućni materijal.

²⁴ S. Bećlagić, Kupres, Sarajevo 1954, 190; S. Bećlagić, Stećci na Blidinćju, JAZU, Zagreb, 1959, 64.

²⁵ Lj. Karaman, Iskopine drućtva »Bihaća« u Mravincima i starohrvatska groblja, Rad JAZU, knj. 268, Zagreb 1940, 2.



Prije svega napominjem da ovdje nije nađen nijedan grob sa paljevinom.

Kopanje grobnih raka i inhumiranje mrtvaca u Grborezima je vršeno po izvjesnom planu. Rake su svojom dužinom orijentirane po pravcu zapad-istok, ili sa neznatnim otklonom od toga pravca. Svojom širinom rake su, inače, poredane u nizove okomito na orijentacioni pravac — u nizove po pravcu sjever-jug, kako je to praktikovano i na mnogim našim srednjovjekovnim grobljima, kao npr. u Glavičinama, Majdanu, Bledu, Ptuj, Bijelom Brdu, Svinjarevcima, Kloštaru, Mirijevu i Junuzovcima. U rake su inhumirani mrtvaci u ležećem stavu, na leđa (na hrbat, nauznak), tako da im je glava bila na zapadnoj a noge na istočnoj strani, što je karakteristično skoro za sve slavenske srednjovjekovne nekropole ne samo na Balkanu i u Panoniji nego i u drugim slavenskim zemljama. Po mišljenju većine arheologa takva orijentacija, prema izlazu sunca, iako odgovara kršćanskom principu, vodi porijeklo od slavenskog paganskog shvaćanja. A izvjesna odstupanja od toga pravca misli se da dolaze od toga što se ukopavanje vršilo u rano doba godine.²⁶ U vezi sa ovim, napominjem da je većina dosada evidentiranih srednjovjekovnih grobalja sa stećcima u Bosni i Hercegovini orijentirana po pravcu zapad-istok, ili sa manjim otklonom od toga pravca, kao npr. ona u okolini Stoca, na Kupresu, u dolini Trebišnjice i u okolini Kalinovika.²⁷ Te devijacije od osnovne linije zapad-istok kreću se obično do najviše 30° na jednu ili na drugu stranu, na jug ili na sjever. Na najvećem broju srednjovjekovnih nekropola, pa i kod onih sa stećcima, grobovi su orijentirani ili tačno po pravcu zapad-istok, ili po pravcu sjeverozapad-jugoistok. U tome pogledu Grborezi su neobični, jer su grobovi te nekropole pretežno postavljeni po pravcu jugozapad-sjeveroistok (79% od onih koji imaju osnovnu orijentaciju zapad-istok). Najzanimljivije je to da u Grborezima nema ni jednog groba koji je postavljen po pravcu sjeverozapad-jugoistok. U ovome pogledu još najviše sličnosti sa našom nekropolom ima dalmatinska nekropola u Maljkovu, na kojoj je znatan broj grobova ovakve orijentacije, ali ona ima skoro isto toliki broj grobova koji stoje po pravcu sjeverozapad-jugoistok.²⁸ Općenito usvojeno objašnjavanje orijentacije po sunčevoj liniji u razno doba godine u ovome slučaju čini se da nije dovoljno. Od bosanskih nekropola sa stećcima iznimku predstavlja ona kod Blidinjskog jezera, gdje je svih 142, koji leže in situ, orijentirano isključivo po pravcu jugozapad-sjeveroistok. U pokušaju objašnjavanja ovakve neobične, a isključive orijentacije na Blidinju, izrazio sam pretpostavku o uticaju puta koji prolazi pokraj nekropole s takvim pravcem prema kome su se steći svojom dužinom postavljali paralelno.²⁹ Slučajno je i nekropola u Grborezima u istom odnosu prema cesti Livno—Split, koja prolazi pokraj nekropole, a koja je sigurno postojala i u srednjem vijeku, kao i još ranije. Inače, konfiguracija terena ovdje nije mogla biti razlog takve orijentacije. Ako bismo htjeli da naš slučaj objašnjavamo samo polaganjem mrtvaca prema suncu, onda bi ispalo da je ovdje sahranjivanje bilo skoro isključivo ljeti, i to prije podne, a to se ipak ne bi moglo tvrditi.

Zabilježen je izvjestan, manji broj obratne orijentacije, gdje su glava na istočnoj strani, na raznim slavenskim srednjovjekovnim nekropolama, od kojih su kod nas, koliko mi je poznato, dva slučaja dvostrukih grobova u Dalmaciji.³⁰ Još nije ustanovljeno zbog čega dolazi do takve orijentacije. O tome postoje razne pretpostavke. Neki misle da se po tome razlikuju polovi, a neki da su oni koji imaju glavu na istoku ukopani predveče, kada je sunce bilo na zalazu.³¹ Takva dva groba imamo i u Grborezima, brojevi 113 i 222, gdje su sahranjeni stariji muškarci. Nije sigurno, ali izgleda da je i jedan skelet odraslog čovjeka u trojnom grobu broj 74 također bio okrenut ka zapadu. Navedene pretpostavke

²⁶ Lj. Karaman, n. d., 10; J. Korošec, Uvod u materialno kulturno Slovanov zgodnjega srednjega veka, Ljubljana 1952, 98.

²⁷ A. Benac, Radimlja, Sarajevo 1950; Š. Bešlić, Steći u Oplicičinama, Naše starine VII, Sarajevo 1960, 146; Isti, Steći u Čornjem Hrasnu, Naše starine VII, Sarajevo 1960, 93, 98 i 102; Isti, Steći na Blidinju, JAZU, Zagreb 1959; Isti, Kupres, Sarajevo 1954; Isti, Steći u dolini Trebišnjice, Naše starine VIII, 1962, 17—36; Isti, Kalinovič, Sarajevo 1962, 96.

²⁸ D. Jelovina, Kasnosrednjovjekovna nekropola »Greblice« u selu Maljkovu, Starohrvatska prosvjeta, III serija — sv. 7, Zagreb 1960, 257.

²⁹ Š. Bešlić, Steći na Blidinju, JAZU, Zagreb 1959, 63.

³⁰ Lj. Karaman, n. d., 8 i 10.

³¹ L. Niderle, Rukovet, 85 (po J. Korošcu, Uvod..., 99—100); Lj. Karaman, Ibidem; Rajevski, Pregled arheološkog 1937; Kostrezevski, Kultura prapolska, 339 (po J. Korošcu, Uvod..., 99—100).

nisu dovoljne za objašnjenje naših slučajeva obratne orijentacije. Razgovarajući sa nekim starijim građanima Livna, povodom ovoga slučaja, doznao sam kako se kod njih donekadno praktikovalo da rimokatoličkog sveštenika, koji se pokopava u groblje zajedno sa ostalim građanima, okreću obratno, sa glavom ka istoku, valjda da se po tome razlikuje od ostalih građana. Možda je takav običaj vladao i na starom groblju u Grborezima?

Osim ovakve orijentacije, u Grborezima imamo i 6 slučajeva gdje su rake iskopane po pravcu sjever-jug, odnosno sjeveroistok-jugozapad, i u njima nađeni skeleti sa glavom na sjevernoj a nogama na južnoj strani, a u dva slučaja sa glavom na južnoj a nogama na sjevernoj strani. To su grobovi br. 41, 84, 112, 122, 125 i 141. Poznati su takvi slučajevi još na nekim srednjovjekovnim nekropolama: u Biskupiji kod Knina,³² na Lopuskoj Glavici,³³ na Maljkovu,³⁴ kao i na nekim drugim nekropolama u slavenskim i drugim zemljama. Pokušaji objašnjavanja takve orijentacije svode se na to da su to ili tuđinski grobovi (strani ljudi koji su tu umrli i sahranjeni) ili pak da je to strani, neslavenski uticaj.³⁵ Napominjem da svih ovih 6 slučajeva na našem groblju u Grborezima imaju isti tip grobova — obične jame u zemlji, bez daske i kamena, zatim da su na različitoj dubini, da pripadaju raznim polovima i raznom dobu (troje djece) i da u 5 od njih imaju prilozu koji, u odnosu na ostale grobne priloge ovoga groblja, spadaju među vrednije i starije.

Prilikom evidentiranja i proučavanja srednjovjekovnih nadgrobničkih spomenika — stećaka u Bosni i Hercegovini u zadnjih nekoliko godina ustanovio sam da na više grobalja ima stećaka koji su orijentirani po pravcu sjever-jug ili u manjim otklonima od toga pravca, dakle, okomito na orijentaciju ogromne većine stećaka.³⁶ Kako je već poznato, najveći broj grobalja sa stećcima je sigurno datiran u XIV i XV vijek, što znači da i grobovi ispod stećaka takve orijentacije ne mogu ići daleko od te datacije. Inače, zasada nema nikakvih objašnjenja ovakvoj orijentaciji stećaka.

Karaman i neki drugi naši arheolozi su, na osnovu dosada poznatog materijala, svrstali srednjovjekovne grobove po tipovima. U toj listi se ističu tri osnovna tipa: 1. raka u čistoj zemlji, bez upotrebe drveta ili kamena; 2. raka u koju je inhumiran mrtvac u drvenom sanduku; i 3. raka sa kamenim oblogama, bez obzira da li su ti kamenovi neobrađeni i rijetko postavljeni ili su to okviri rake od ploča koje se dodiruju, i da li su i kako rake pločama pokrivena. Na našem groblju u Grborezima javljaju se sve te vrste grobova pa ćemo ih tim redom ovdje i izložiti.

Rake ukopane u čistu zemlju, tzv. tip prostih grobova, ovdje su relativno dobro zastupljene. Ima ih 102 primjerka, što u odnosu na ukupan broj od 266 grobova čitavog groblja, iznosi 38%. Ovaj broj obuhvatio je i 4 etažna groba. Oni su uračunati kao da imaju samo po jedan grob. Isto tako, u ovome broju se nalazi i 5 grobova sa po 2 skeleta kao i 1 sa 3 skeleta. Individualnih ima ukupno 92. Prema tome, u svih 102 prosta groba nađeno je ukupno 113 skeleta.

Doživljena starost pokopanih u ovu vrstu grobova izgleda ovako: djece — 52, mladića i djevojčica — 5, od 20 do 30 godina starosti — 7, od 30 do 50 god. — 21, preko 50 god. — 25. Starost se nije mogla ustanoviti u 3 slučaja.

Podaci o sahranjenim po spolu izgledaju ovako: muških — 32, ženskih — 25, djece oba spola — 52. U 4 slučaja kod odraslih spol nije mogao biti ustanovljen.

Rake ovoga tipa grobova u tlocrtu imaju oblik pravougaonika. Počesto uglovi toga pravougaonika nisu pravilni, zbog čega rake poprimaju ovalan izgled. Inače, rake imaju raznu dubinu. Relativno najveći broj ovakvih grobova ima svoje dno na dubini od 100 do 130 cm ispod površine zemlje. Poslije toga, relativno najviše je onih koji imaju dubinu od 80 do 100 cm. Malen je broj čija je dubina veća od 130, a još manji onih koji su plići od 80 cm. Djeca su obično sahranjivana u plićim grobovima.

Na tab. br VII prikazano je nekoliko prostih grobova.

³² Lj. Karaman, n. d., 10; J. Korošec, ibidem.

³³ S. Gunjača, Starohrvatska crkva i groblje na Lopuskoj glavici u Biskupiji kod Knina, Starohrvatska prosvjeta, III serija — sv. 3, Zagreb 1954, 23.

³⁴ D. Jelovina, n. d., 257.

³⁵ Lj. Karaman, n. d., 10; J. Korošec, n. d., 100; L. Niderle, Ibidem.

³⁶ Š. Bešlić, n. d., 63; Isti, Kupres, Sarajevo 1954, 192; Isti, Steći u dolini Neretve, Naše starine II, Sarajevo 1954, 211; S. Gunjača, Starohrvatska crkva i Kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja, Starohrvatska prosvjeta, III serija — sv. 4, Zagreb 1955, 104.



U 24 prosta groba evidentirani su prilozi. U 14 od njih bile su naušnice raznih tipova, u 7 grobova nađen je tekstil, u 4 slučaja bile su zemljane posude ili zemljani ulomci, a od ostalih priloga značajni su još zaponi, kopče, prstenovi, gumbi, nožići i dr. Samo u 2 prosta groba nađeni su novčići (grob 87 i 179), od kojih se jedan nije mogao determinirati, a drugi je kovan u XII v. Može se reći da ovaj tip grobova ima relativno dosta priloga, no najmanje novaca. Neobično su vrijedni prilozi u grobovima neobične orijentacije. Po prilogima bi se općenito moglo reći da znatan broj grobova ove vrste spada u relativno stariji period nekropole, ali isto tako i da traje dosta dugo.

Prema Karamanu, ovakvi grobovi, bez upotrebe kamena, koji su u Dalmaciji i Posavskoj Hrvatskoj nađeni u vrlo malom broju, pripadaju predkršćanskom periodu i, prema nalazima u nekima od njih, kao što su oni u Trilju, Biskupiji i Velikoj Gorici, datirao ih je u VII vijek.³⁷ Već u Mravincima, Majdanu i drugim nekropolama koje su kršćanske, nema ovakvih grobova, nego sve sa kamenim okvirima i pokrovima. To je jedan od glavnih razloga zbog čega se ove nekropole datiraju u IX i X vijek. Međutim, takve grobove odreda nalazimo u nekropolama bjelobrdske kulturne skupine, koje uglavnom spadaju u XI vijek. U Bosni je npr. takvo groblje u Junuzovcima.³⁸ Pojavu prostih grobova iz VIII v., pa čak i u XI v. i Karaman dozvoljava ali samo izvan teritorija Dalmatinske Hrvatske.³⁹ Činjenica je, pak, da se i u Dalmaciji posljednjih godina nalaze takvi grobovi, npr. u Brnazima,⁴⁰ na Lopuškoj Glavici⁴¹ i u Maljkovu,⁴² istina, ne u većem broju, ali ipak nalaze. U ostalim našim krajevima imamo proste grobove iz XI do XV vijeka na više mjesta, kao npr. u Mogorjelu,⁴³ u Mihaljevićima kod Sarajeva,⁴⁴ u Mirijevu kod Beograda,⁴⁵ kao i na našem groblju u Grborezima. Mislim da zasada još nije moguće tačnije odrediti vrijeme trajanja ove vrste grobova, naročito u odnosu na ostale vrste grobova.

Na našoj nekropoli je bilo upotrebe dasaka i drvenih sanduka kod polaganja umrlih u rake. O tome jasno govore ostaci trulog i karboniziranog drveta koji su nađeni u grobovima. Ti ostaci su bili različiti: nekada duži a nekada kraći, žuckaste ili sasvim tamne boje, nekada su nađeni sa strana skeleta a nekada i iznad skeleta. Rjeđe su nađeni ostaci drveta ispod skeleta, tako da se sigurno može zaključiti da se ovdje više radi o okvirima rake koji su pravljani od drveta, umjesto od kamena, negoli o pravih drvenim sanducima (sarkofazima). U vezi s tim napominjem, da nigdje nismo našli željezne čavle kojima bi se zakivale daske sanduka. To, naravno, ne znači da nije moglo biti sanduka sa drvenim čavlima ili žljebovima, kako se to i činilo na nekim grobljima. Oblaganje daskama se vjerovatno vršilo u samoj grobnoj raci, nakon polaganja mrtvaca. To oblaganje se najčešće odnosilo na okvir sa strana mrtvaca, ali u više slučajeva i na vodoravni pokrov, nakon čega bi došla zemlja. U dva slučaja drveni pokrov nije bio ravan nego je načinjen na dvije vode, na sljeme. Kod jednoga od ta dva slučaja ustanovljeni su i nalazi daske ispod skeleta, tako da se može zaključiti da se radi o sanduku sa pokrovom na sljeme, kakvi se i danas prave. U jednome slučaju ustanovili smo da je kao sanduk korišten izdubljeni trupac a kao pokrov je upotrijebljen dio trupca koji je odsječen vodoravno po dužini. Takvi drveni sanduci nađeni su u grobovima kod Kalinovika.⁴⁶ U Korićanima kod Travnik rimokatolici su se donedavno sahranjivali u takve drvene sanduke, napravljene od trupaca.⁴⁷ Može da je i ime toga sela postalo povodom pravljenja takvih mrtvačkih sanduka — korita?

³⁷ Lj. Karaman, n. d., 24—25.

³⁸ P. Korošec — Vračko, Rano srednjovjekovni nalaz u Junuzovcima, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1942, 271.

³⁹ Lj. Karaman, n. d., 25.

⁴⁰ S. Gunjača, Novi naučni rezultati u hrvatskoj arheologiji, Zagreb 1958, 24, sl. 21.

⁴¹ S. Gunjača, Starohrvatska crkva i groblje na Lopuškoj glavici..., Starohrvatska prosvjeta, III serija — sv. 3, Zagreb 1954, 23.

⁴² D. Jelovina, n. d., 257.

⁴³ I. Cremonšnik, Nalazi nakita u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1951, 264.

⁴⁴ N. Miletić, Nekropola u selu Mihaljevićima..., Glasnik Zemaljskog muzeja 1956, 34—35.

⁴⁵ M. Bajalović-Birtašević, Srednjovjekovna nekropola u Mirijevu, Beograd 1960, 9—10, (ćirilica).

⁴⁶ c. Bešlić, Kalinovi, Sarajevo 1962, 101, sl. 139 i 140.

⁴⁷ J. Petrović, S arheologom kroz Travnik, Narodna starina, knj. VI, sv. 15, Zagreb 1931, 19.

U našoj nekropoli evidentirano je ukupno 26 primjeraka grobova u kojima su nađeni ostaci drveta. To su sve prosti grobovi sa upotrebom drveta. U odnosu na ukupan broj grobova nekropole to iznosi 10%. Osim toga, ima još 15 grobova sa drvetom koji na površini zemlje imaju stećak, te 3 koji imaju kamen kod glave ili kod glave i nogu, zatim postoji 1 grob sa drvetom koji iznad rake ima kamenu ploču, 1 je u kamenom okviru koji je prekriven pločom, 1 je u raci koja je prekrivena kamenim teracom i ima stećak na površini, a 1 u raci koja ima kamen kod glave i stećak iznad zemlje. Ako bismo, dakle, onim prostim grobovima sa upotrebom daske pribrojali i grobove u kojima je u kojem god obliku korišten kamen, onda bi na našoj nekropoli bilo ukupno 48 grobova u kojima su nađeni ostaci drveta koji potječu od dasaka ili sanduka. Vjerovatno je broj grobova sa upotrebom drveta još nešto veći, jer se ostaci nisu morali baš svugdje primijetiti, pre-tvorili su se u zemlju.

Od 26 grobova ovoga tipa njih 25 su individualni, a samo 1 je dvostruki. Grobova sa više skeleta, kao ni etažnih, ovdje, dakle, nema. Prema tome, u ovim grobovima je evidentirano ukupno 27 skeleta.

U ovoj vrsti grobova sahranjeno je 12 odraslih muških i 6 ženskih. Djece je bilo 7, a neustanovljenog spola 2.

Slika sahranjenih po dobu je ovakva: djece — 7, mladića i djevojaka — 1, od 20 do 30 god. starosti — 3, od 30 do 50 — 7, preko 50 — 7, neustanovljenog doba — 2.

Skeleti su polagani na raznim dubinama. Najveći broj skeleta nađen je na dubini od 100 do 130 cm, nešto manji na dubini od 80 do 100 cm, znatno manji na dubini preko 130 cm, a pogotovo na dubini manjoj od 80 cm.

U ovoj vrsti grobova ima nešto manje priloga nego u ustalim grobovima. Prilozi su nađeni u 5 grobova, što znači u 19% grobova toga tipa. U 2 slučaja nalazi su komadići zemljanih posuda, u 1 slučaju naušnice (grob 185), zatim u jednome tekstilna kapa sa novčićem (grob 20) i još u jednome nožić i zapon za pojas. Novčić pripada vremenski nepreciziranom periodu od XI do XIV v.

Na tab. br. VIII prikazano je nekoliko grobova u kojima su nađeni ostaci drveta.

Upotreba daske u srednjovjekovnim slavenskim grobovima je odavno poznata, ali se mora priznati da ni to pitanje još nije dovoljno proučeno i čini se da u sadašnjim rezultatima ima izvjesnih neskladnosti. Po nekima izgleda kao da smo taj običaj primili od Germana. Karaman misli da se daska kod Slavena izvan Dalmatinske Hrvatske koristila u predkršćanskom periodu, a da je do upotrebe drvenog sanduka došlo mnogo kasnije, tek u XI vijeku, odnosno da »polaganje mrtvaca u drvenu škrinju načinjeno od dasaka zbijenim čavlima običaj je kasnijeg srednjeg vijeka.«⁴⁸ Da li je u tome postojao kontinuitet nije jasno iz toga njegovog gledanja. Neki stariji podaci govore da se daska i drveni sanduk koriste i u najstarijim hrvatskim dalmatinskim grobljima, ali to Karaman opovrgava i dozvoljava samo iznimnu upotrebu daske ispod mrtvaca. Kako on misli, tamo je eneposredno nakon polaganja mrtvaca na голу zemlju došlo do polaganja u kamene obloge u IX i X vijeku, tako da je upotreba daske potpuno izostala.⁴⁹ Zaista, u Glavićinama i Majdanu nisu nađeni ostaci drveta, a tako isto ni na Lopuškoj Glavici, kao ni u Maljkovu.⁵⁰ Prilikom revizionog iskopavanja u Biskupiji, Gunjača je našao ostatke drveta, željezne čavle i ostruge iz X—XI vijeka, što znači da je najstariji približno datirani grob sa upotrebom drvenog sanduka u Dalmaciji iz X vijeka.⁵¹ Korošec misli da se sa upotrebom daske počelo u X vijeku.⁵² To njegovo mišljenje dijele i neki drugi naši arheolozi. U Bosni su ostaci daske utvrđeni u grobovima iz X vijeka.⁵³ U Rusiji je upotreba drvenih sanduka u najvećem jeku bila u XI vijeku, dok je, inače, njihovo vrijeme trajanja uglavnom od X do XII vijeka, ali traju i dalje.⁵⁴ Na brojnim našim srednjovjekovnim grobljima nađeni su ostaci drveta, npr. na Bledu, u Ptuj, u Dobraču, Brestoviku, Mirijevu i Mihaljevićima. U Grborezima nisu nađeni čavli, ali je nađeno dosta drveta. Više grobova sa drvetom ovdje se sigurno može datirati u kasniji srednji vijek.

⁴⁸ Lj. Karaman, n. d., 6.

⁴⁹ Starohrvatska prosvjeta 1897, 105 i 109; Lj. Karaman, n. d., 26.

⁵⁰ S. Gunjača, n. d., 25; D. Jelovina, n. d., 258.

⁵¹ Lj. Karaman, O reviziji iskopina u Biskupiji kod Knina, Starohrvatska prosvjeta, III serija — sv. 4, Zagreb 1955, 211—212.

⁵² J. Korošec, n. d., 88.

⁵³ I. Cremonšnik, n. d., 264.

⁵⁴ J. Korošec, n. d., 88—89.



Po svemu izgleda da je proces korištenja daske tekao tako da se mrtvac najprije polagao na dasku, umjesto na samu zemlju, zatim se postepeno pristupalo oblaganju sa strana kao i pokrivanju odozgo daskom. Potom se pomoću žljebova, drvenih čepova i čavala, a onda i željeznih čavala ili okova, međusobnim povezivanjem dasaka, došlo do sanduka. Vrijeme početka i porijeklo upotrebe drveta u slavenskim srednjovjekovnim grobovima ostaju kao pitanje daljnjeg studija. Po svoj prilici upotreba daske kao i samih drvenih sanduka nije prestajala sve do kasnog srednjeg vijeka, pa i do današnjih dana, naravno tamo gdje se nije oskudijevalo šumom. Izgleda da je u Dalmaciji drvo vrlo rijetko upotrebljavano.

Treći tip grobova je vezan za upotrebu kamena. Ukupno je 138 grobova u kojima je korišten kamen u raznim vidovima.

U prvu i najjednostavniju varijantu ovakvih grobova mogli bismo ubrojati njih 10 kod kojih je stavljan po jedan kamen sa strana pokojnika. U 3 slučaja stavljen je po jedan kamen sa obje čone strane, u 4 slučaja samo kod glave, u 1 slučaju samo kod nogu, u 1 slučaju stavljen je po jedan kamen sa 3 strane i u još 1 slučaju sa sve četiri strane narijetko je postavljeno više amorfnih kamenova. Jedan od ovih grobova je etažni kod koga donja raka ima kamen kod glave pokojnika a gornja je prosta. Napominjemo da je na jednom uzglavnom kamenu bio urezan znak krsta i da su u 3 ovakva groba nađeni ostaci drveta.

U drugu varijantu kamenih grobova mogli bismo uzeti 10 primjeraka grobova u kojima je kamen korišten samo u vidu ploče iznad rake. Najčešće su te ploče rađene od mekog kamena ili je to bio pokrov od nekoliko komada ploča, i obično se nalaze nad dječjim rakama. U jednom slučaju je mjesto ploče upotrijebljeno samo nekoliko amorfnih kamenova. Napominjemo da je u jednom ovakvom grobu ustanovljena upotreba drveta.

U slijedeću varijantu spadali bi grobovi u kojima je kamen korišten samo u vidu okvira pokojnika, bez pokrova. Takvih primjeraka ovdje ima vrlo malo — samo 2 slučaja i odnose se na dječje grobove.

U četvrtu varijantu ubrojani su grobovi koji imaju ogradu od kamenih ploča i kameni pokrov preko nje. Takvih imamo 30 primjeraka.

U daljnjoj varijanti dolazi do upotrebe kamena nad zemljom kao grobnog biljega. Takvih grobova ima ovdje najviše i mi ćemo ih podijeliti u podvarijante: grobove sa samim stečkom, a onda one gdje se pored stečka kamen javlja kao uzglavna oznaka, zatim kao oграда od kamenih ploča, ili samo kao pokrovna ploča, ili pak kao ograde sa pločom kao pokrovom.

Grobova sa samim stečkom ima ukupno 56 primjeraka. Stećci su raznih dimenzija i različite obrade, a znatan broj ih je amorfan. Grobovi ispod njih su inače proste zemljane rake. Jedan stećak se odnosi na neistraženi grob broj 97 za koji se ne može tvrditi da ispod stečka nema upotrebe kamena. U dva slučaja stećci služe kao oznaka za po dva groba (129 i 130, te 265 i 266). Dva groba iz ove podvarijante su etažna — jedan ima oba-dvije rake proste a kod drugoga je donja prosta a gornja ima okvir sa pločom. Inače, u 15 ovakvih grobova nađeni su ostaci drveta. Drugoj podvarijanti pripada samo 1 primjerak gdje je pored stečka upotrijebljen kamen kod pokojnikove glave. U tome grobu je i kamenim okvirom. Takvih imamo 4 primjerka. (Stećak iznad groba 255 služi i kao oznaka za grob 266.) Grobova u kojima je pored stečaka upotrijebljena kamena ploča nad rakom ovdje ima samo 3 primjerka. U jednome od njih bilo je ostataka drveta. U posljednju podvarijantu svrstali smo grobove sa stečkom i sa kamenim okvirom i pokrovnom pločom. Njih ima ukupno 22 primjerka. Ako zbrojimo svih 5 varijeteta izlazi da grobova sa stečkom ima ukupno 86 primjeraka. (Može se pretpostaviti da ih je izvjestan broj u toku vijekova uništen).

Kako je već navedeno, u Grborezima imamo 138 grobova u kojima je na razne načine korišten kamen, što iznosi 52% od ukupnog broja grobova nekropole. Od toga je 87 individualnih grobova (ako i broj 97 uzmemo kao takav), 26 ih imaju po 2 skeleta, 15 po 3, 3 po 4, a 1 ima 5 skeleta. Osim toga, među ovima se nalazi još 6 dvoetažnih grobova sa ukupno 15 skeleta.

Na tab. VI i IX prikazano je nekoliko grobova u kamenim okvirima. Na tab. V, sl. 2 vidi se skupina takvih grobova u istočnom dijelu nekropole, a na tab. II i III vide se grobovi sa stećcima.

U sve ove grobove inhumirano je ukupno 215 mrtvaca (bez groba broj 97), od čega 57 djece oba spola, zatim 85 odraslih muškaraca i 65 odraslih žena. Kod 8 skeleta nije se mogao ustanoviti spol.

U odnosu na starost pokopanih, slika izgleda ovako: 55 djece, 12 mladića i djevojaka, između 20 i 30 godina starosti bilo je 22, između 30 i 50 godina 58, a preko 50 god. starosti bilo je ukupno 61. U 5 slučajeva starost nije ustanovljena.

Grobne rake su kopane na raznim dubinama. Najmanje ih je bilo ispod 80 cm, nešto više na dubini od 80 do 100 cm, od toga je bilo više onih kod kojih su skeleti nađeni na dubini većoj od 130 cm, a relativno najveći broj bio je na dubini između 100 i 130 cm.

Kako se to iz prednjih podataka vidi, ovoj vrsti grobova pripada 45 grobova sa 2 ili više skeleta i 6 dvoetažnih sa ukupno 15 skeleta. U odnosu na situaciju sa prostim a pogotovo sa drvenim grobovima, ovaj broj je upadno velik. U ovakvim grobovima ima ukupno 129 skeleta, što iznosi 60% od ukupnog broja skeleta u svim grobovima gdje je korišten kamen.

O arhitekturi etažnih grobova sa kamenom rečeno je nešto naprijed. Ovdje bih želio da upozorim još na neke njihove osobine. Gornja raka etažnog groba broj 13 ima okvir od rimskih spolija. U vezi s tim, napominjem da je susjedni grob broj 16, koji nije etažni, nego trostruki, obložen i pokriven dijelovima neke važnije i ukrašene rimske arhitekture koji su ovdje preneseni sa nekog rimskog lokaliteta, vjerovatno sa današnjeg naselja Lipa, gdje su u svoje vrijeme nađeni ostaci rimskih građevina.⁵⁵ Prilikom izgradnje gornje kamene rake u etažnom grobu broj 98 došlo je do oštećenja skeleta u donjoj prostoj raci. Slično oštećenje je bilo i u grobu broj 136, gdje je razlika u nivoima etaža svega 10 cm, kao i u grobu broj 215 gdje je oštećenje nastalo uslijed toga što je poklopica donje rake popucala.

U 44 groba ove vrste nađeni su prilozi, što u odnosu na ukupan broj grobova sa kamenom iznosi 32%, a to je znatno više nego kod drugih dviju vrsta. Ti grobovi sadrže cio repertoar arheoloških nalaza, iz kojeg se po broju najviše ističu naušnice i novci.

Najsličniji našim grobovima sa kamenim okvirima i pokrovima su srednjovjekovni grobovi na Majdanu kod Solina i u Glavičinama kod Mravinaca, koji su po Karamanu i nekim drugim arheolozima datirani u IX i X vijek.⁵⁶ U više puta isticanoj klasifikaciji starohrvatskih grobova vremenski su najprije dolazili prosti grobovi u zemlji iz predkršćanskog perioda, a onda je pod utjecajem kršćanstva nastalo pokopavanje u grobove sa kamenim oblogama, koji su u svom tlocrtu imali oblik izduženog ovala i nepravilnog pravougaonika. Smatralo se da ovakva vrsta grobova uglavnom ide do XI vijeka, ali se posljednjih godina pronalaze sve više takvi grobovi, koji pripadaju i mnogo kasnijem vremenu.⁵⁷ Grobovi sa kamenim okvirima i pločama odozgo redovna su pojava i na drugim grobljima u Dalmaciji koja su nedavno ispitana, kao npr. u Brnazima, u Maljkovu i na Lopuškoj glavici. Tamo su ovakvi grobovi obično podijeljeni na jednostavnije, kod kojih su narijetko poredani neobrađeni kamenovi, zatim na rake sa okvirima od ploča više ovalnog i nepravilnog oblika, i onda na takve rake kod kojih je oграда pažljivije rađena i ima oblik pravougaonika ili ravnokrakog trapeza. Izgleda da ovi grobovi kronološki uglavnom teku kako smo ih ovdje izložili, ali dosada nije utvrđeno u koje vrijeme oni spadaju. Prema Gunjači, ovalni bi išli od IX do XII, a pravougaoni od XIII do XV vijeka, ali oni teku i uporedo, a i prelazni oblici mogu dosta dugo da traju.⁵⁸ Ovakvi se grobovi vide na više mjesta ispod stečaka u Bosni i Hercegovini. Ovdje u Grborezima grobovi ove vrste, po nađenim novčićima, sigurno mogu da se datiraju sa XIII i XV vije-

⁵⁵ K. Patsch, Wissenschaftliche Mitteilungen IV, 255 i XI, 122—123; M. Mandić, Glasnik Zemaljske muzeja XLVII, 1935, 10; Đ. Basler, Spolija antičke arhitekture..., Naše starine VIII, 115—118.

⁵⁶ Lj. Karaman, Iskopine društva »Bikaća« u Mravincima..., Rad JAZU, knj. 268, Zagreb 1940, 6.

⁵⁷ S. Gunjača, Novi naučni rezultati..., Zagreb 1958, 24.

⁵⁸ S. Gunjača, Četvrta starohrv. crkva u Biskupiji..., Starohrvatska prosvjeta, III serija — sv. 2, Zagreb 1952, 64 i 66; Lj. Karaman, O reviziji iskopina u Biskupiji..., Starohrvatska prosvjeta, III serija — sv. 4, Zagreb 1955, 212.



kom. Dakle, slično situaciji sa grobovima koji su proste jame u zemlji, materijal ove vrste grobova nije dovoljan da bi se već sada moglo ići na sintezu.

Inače, grobovi ove vrste u Grborezima se ponešto razlikuju od takvih u Dalmaciji. Ovi ovdje redovno nemaju popločanog dna, kod njih se nije primijetio nikakav lijev za kamenje (vezivno sredstvo), često su korišteni za zajedničke ukope, i znatan broj ih imaju stečke. Osim toga, grboreski okviri su pretežno od ploča, a ne od debljih kamenova, i u tlocrtu su najčešće pravougaonici ili trapezi.

— — —

U 265 grobova Grboreza, koliko ih ima ukupno, odnosno koliko ih je ukupno istraženo (ne računamo grob br. 97), nađeno je ukupno 355 skeleta. Po uzrastu taj broj izgleda ovako: djece — 116, mladića i djevojaka do 20 godina života — 18, ljudi od 20 do 30 godina — 32, od 30 do 50 godina života — 86, i preko 50 godina života — 93. (Za 10 skeleta nije bilo moguće odrediti uzrast).

I podaci o pripadnosti polu su od interesa za proučavanje. Za veliku većinu dječjih i za 14 ostalih skeleta nije bilo moguće ustanoviti spol, dok je za 225 pokopanih to ustanovljeno. Tako, na našem groblju imamo ukupno muških — 129 i ženskih — 96.

Iz prednjih podataka vidimo kako je ovdje bila relativno velika smrtnost djece: od 355 ukupno pokopanih bilo je 116 djece, što iznosi 33%. I na drugim nekim srednjovjekovnim grobljima uočena je velika smrtnost djece. U Brestoviku npr. ona iznosi 34%,⁵⁹ a u dalmatinskom groblju u Maljkovu je još veća — 39%.⁶⁰ Za Glavičine Karaman ne daje cifarske podatke, ali kaže da je velik broj dječjih grobova i da to govori o slabim higijenskim prilikama i pomoru djece.⁶¹ Ostali podaci čini se da su povoljniji nego ovi o smrtnosti djece: prije navršenih 50 godina života umrlo je u Grborezima 136 ljudi, a starost veću od 50 godina doživjela su 93 čovjeka. Inače, prilikom pregleda skeleta sa Grboreza, ne samo da nije ustanovljeno mnogo slučajeva deformacija, nego se čini da su ondašnji stanovnici Grboreza bili normalno razvijeni i dosta zdravi ljudi. Nađeno je svega 1 djetete koje je bilo degenerik, 1 kljast muškarac i 5 do slučajeva pogurenih starijih ljudi.

Grobove razlikujemo ne samo po njihovom obliku i građi, nego i po tome koliko je umrlih u njima pokopano. U tome pogledu Grborezi pružaju vrlo zanimljive podatke. Individualnih grobova ima 203 primjerka, a ostali otpadaju na grobove sa 2 ukopa — 32, sa 3 ukopa — 16, sa 4 ukopa — 3, sa 5 ukopa — 1, te na grobove sa dvije etaže kojih ovdje ima ukupno 10, i to sa po 2 ukopa — 8, sa po 3 ukopa — 1, i sa po 4 ukopa — 1. Prema tome, u individualnim grobovima sahranjeni su ukupno 203 mrtvaca, a u ovim drugim — zajedničkim — sahranjeni su ukupno 152 mrtvaca. Broj sahranjenih u zajedničkim grobnicama prema ukupno sahranjenih na ovome groblju iznosi 43%. Tako relativno veliki broj zajedničkih grobnica nije uobičajen na drugim našim grobljima srednjega vijeka. Na Majdanu su takvi grobovi izuzetni.⁶² U Glavičinama je od ukupno 115 grobova nađeno njih 11 sa po dva skeleta.⁶³ U tome pogledu od dalmatinskih grobalja iznimku čini Maljkovo, gdje je, slično Grborezima, također relativno znatan broj zajedničkih grobnica; 49 od ukupno 140, i to najviše po 2 i 3 skeleta.⁶⁴ Na nekropoli u Ptujском gradu evidentirano je 8 dvojinih grobova.⁶⁵ U Brnazima su od 109 bila samo 2 sa po dva skeleta,⁶⁶ a i na Lopuskoj glavici 2 od 54.⁶⁷ U malom broju takvi grobovi se javljaju u Mirijevu⁶⁸ i na Bledu.⁶⁹ I u Dobraču je nađen jedan dvojni grob.⁷⁰ Oni su rijetka pojava i u Mihaljevi-

⁵⁹ M. Corović, — Ljubinković, Dosadašnja iskapanja u Brestoviku..., Zbornik radova Narodnog muzeja u Beogradu I, Beograd 1958, 327, (ćir.).

⁶⁰ D. Jelovina, n. d., 258.

⁶¹ Lj. Karaman, Iskopske društva »Bihaća«..., 8.

⁶² Lj. Karaman, Starohrvatsko groblje na »Majdanu« kod Solina, Split 1936, 7.

⁶³ Lj. Karaman, Iskopske društva »Bihaća«..., Rad JAZU, knj. 268, Zagreb 1940, 8.

⁶⁴ D. Jelovina, n. d., 253.

⁶⁵ J. Korošec, Staroslovensko grobišče u Ptujском gradu, Ljubljana 1952, 34.

⁶⁶ S. Gunjača, Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima..., Starohrvatska prosvjeta, III serija — sv. 4, Zagreb 1955, 104.

⁶⁷ S. Gunjača, Starohrvatska crkva i groblje na Lopuskoj glavici..., Starohrvatska prosvjeta, III serija — sv. 3, Zagreb 1954, 24.

⁶⁸ M. Bajalović-Birtašević, n. d., 7—9.

⁶⁹ J. Kastelic — B. Škerlj, Slovanska nekropola na Bledu, Ljubljana 1950, 20—21.

⁷⁰ M. i D. Garašanin, Srednjovjekovno srpsko groblje u Dobraču, Starinar Arheološkog instituta SAN Beograd, N. s., knj. V—VI, (1954—1955), Beograd 1956, 194.

ćima.⁷¹ Slična je situacija i na srednjovjekovnim grobljima u drugim slavenskim zemljama.⁷²

Na osnovu dalmatinskog materijala, Korošec je dvojne grobove svrstao u 3 tipa: 1. dva skeleta naporedno, sa zajedničkim zidom, 2. na pokrovu jednoga stavljen leš drugoga, i 3. u istoj raci dva skeleta, jedan na drugome ili jedan do drugoga.⁷³ Mnogo su rjeđi grobovi sa 3 ukopa. Međutim, zajednički grobovi u Grborezima nisu rijetka pojava. Oni su nastajali na više načina. Kod manjeg broja je izgleda polaganje mrtvaca bilo istovremeno. Tako se npr. osnovano može pretpostaviti da su u grobu broj 17, gdje je žena prigrllila dijete, sahranjeni istovremeno majka i njeno dijete, kakve je slučajeve našla i Mirjana Ljubinković u Brestoviku⁷⁴ ili Marija Bajalović-Birtašević u Mirijevu.⁷⁵ U grobu br. 65 položena su vjerovatno istovremeno 3 mrtvaca, jedno pored drugoga. Takav je slučaj i sa grobom broj 81, gdje su sahranjeni 2 djeteta. U grobu broj 7 nalaze se 3 dječja skeleta na istoj ravnini, koja su, mislim, istodobno položena, dok je četvrti, također dječji skelet, položen naknadno odmah iznad ovih.

Kod većine zajedničkih grobova u Grborezima polaganje mrtvaca nije bilo istodobno. U takvim slučajevima redovno su se, nakon otvaranja rake, kosti ranijeg ukopa izvadile i, nakon novog ukopa, odložile u istočni kraj rake, kako je to pravilno pretpostavljao i Karaman da je rađeno u Glavičinama,⁷⁶ ili kako to pretpostavlja Gunjača da je rađeno na Lopuskoj glavici.⁷⁷ Lobanja ranijeg ukopa nije odlagana na hrpu sa ostalim kostima nego je postavljana pored lobanje novoga mrtvaca. Takav postupak je bio i kada se eventualno polagao treći ili četvrti mrtvac u istu raku. U dva-tri slučaja, kada za novoga mrtvaca nije trebalo mnogo prostora (dijete npr.), samo su se kosti staroga nešto pomakle, zbile. Rijedak je slučaj da su kosti ranijeg mrtvaca ostale u neredu, kao što je npr. u trostrukom grobu broj 240. Izgleda da se to uvijek radilo pažljivo, sa pijetatom.

U Grborezima, dakle, nije bilo polaganja mrtvaca neposredno jednog iznad drugoga u zajedničkim rakama, kao što je to bilo npr. u Glavičinama⁷⁸ ili u Maljkovu.⁷⁹ Ne bi se moglo tvrditi da su zajednički grobovi na našem groblju bili niti isključivo niti u pretežnom broju koncentrisani u neki dio groblja, nego su nađeni po čitavoj površini, možda nešto malo gušće u zapadnoj i sjevernoj strani groblja.

U Glavičinama je bilo slučajeva da su mrtvaci u zajedničkom grobu bili odvojeni kamenom pregradom.⁸⁰ U Grborezima, pak, u grobu broj 166 mrtvaci su bili odvojeni podebelom drvenom daskom.

Bilo je nekad i slučajeva oštećivanja starog skeleta zbog ukopavanja novog. Stari skelet u grobu broj 115 npr. nije pomican ali je oštećen novim ukopom.

Zanimljiv je i ovaj slučaj: U dvojnog kamenog grobu broj 156 obadva skeleta su nađena na hrpi. Zaključuje se da je grobnica bila pripremljena za treći ukop, do kojeg, međutim, nije došlo.

U ovu vrstu grobova spadaju i tzv. etažni grobovi, kojih u Grborezima ima 10, a koji su, inače, vrlo rijetka pojava na srednjovjekovnim slavenskim nekropolama. Relativno najviše takvih grobova je nađeno u Mirijevu.⁸¹ U Brnazima su nađena dva etažna,⁸² ali su oni fino zidani i sa malterom, pa mi izgledaju mnogo mlađi. I u Dobraču je nađen jedan etažni grob.⁸³ Mislim da o etažnim grobovima u pravom smislu riječi može biti govora samo ako se radi o tzv. ravnim nekropolama »na redove«, izvan crkava i ako se pretpostavlja da su ti grobovi imali nadzemne oznake. Naravno, dolazi u obzir samo ista orijentacija grobova. Kod takvih grobalja nije bila oskudica u prostoru ono što je prije

⁷¹ N. Miletić, n. d., 24.

⁷² J. Korošec, Uvod v materijalno kulturo Slovanov..., Ljubljana 1952, 84.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ M. Corović-Ljubinković, n. d., 327.

⁷⁵ M. Bajalović-Birtašević, n. d., 9.

⁷⁶ Lj. Karaman, n. d., 9.

⁷⁷ S. Gunjača, n. d., 25.

⁷⁸ Lj. Karaman, n. d., 8—9, sl. 6.

⁷⁹ D. Jelovina, n. d., 258—259.

⁸⁰ Lj. Karaman, n. d., 10, sl. 7.

⁸¹ M. Bajalović-Birtašević, n. d., 7—8.

⁸² S. Gunjača, Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima..., Starohrvatska prosvjeta, III serija — sv. 4, 105.

⁸³ M. i D. Garašanin, n. d., 194.



svaga diktiralo gradnju etažnih grobova, nego osjećaj potrebe kontakta novih umrlih sa starim, iz porodičnih ili nekih drugih razloga.

U Grborezima je bilo dovoljno prostora za nove grobove, a ni teren nije kamenit da bi se sa poteškoćama kopale rake. Visinske razlike položaja skeleta etažnih grobova Grboreza kreću se od 20 do 60 cm, sa iznimkom jednoga, gdje je razlika svega 12 cm, gdje se radi o djeci (broj 90) i još jednoga od 10 cm (broj 136), koji se odnosi na odrasle mrtvace, a gdje je lobanja ranijeg ukopa, prilikom drugog ukopavanja, uzeta i stavljena blizu lobanje ovoga drugog i u njegovoj ravnini, valjda zato što je smetala ili što se htjelo približiti dvoje ukopanih. Uglavnom, radi se o prostim grobovima, ili, pak, o takvom gdje je donja raka kamenom obložena a gornja čini prostu raku.

Iz rasporeda naših grobova ne može se ništa naročito zaključiti. Kada gledamo groblje po njegovoj dužini, ovi grobovi se nalaze više u sjevernoj polovini i više u zapadnom nego u istočnom kraju.

Etažne grobove ravne nekropole u Donjem Jatovu, u Češkoj, Eisner je datirao u XII i XIII vijek.⁸⁴

Naprijed je bilo riječi o orijentaciji skeleta groblja u Grborezima. Na ovome jestu bi trebalo još nešto reći o načinu sahranjivanja. Rečeno je već da su mrtvaci polagani na hrbat, sa opruženim nogama. Nije nađen ni jedan slučaj sahrane u sjedećem položaju, niti inače skvrčenih nogu. Nije bilo ni slučajeva polaganja mrtvaca na kuk. Nismo primijetili ni dekapitiranih niti masakriranih skeleta. Svakako je zanimljiv jedan slučaj sahrane starije žene na trbuh, umjesto na hrbat, u grobu broj 102, koji je jedinstven. Da li je to rezultat nekog sujevjerja, kažnjavanja ili možda žive sahranjene, koja se kasnije prevrnula, to zasada ostaje tajna.

Važan je i položaj ruku kod sahranjenih. Prema Korošcu, Karamanu i Garašanin-Kovačeviću, većina umrlih u našim srednjovjekovnim grobljima polagana je sa opruženim rukama.⁸⁵ Međutim, situacija u Grborezima je nešto drugačija u tome pogledu. Od 355 ukupno nađenih skeleta položaj kostiju ruku ustanovljen je kod njih 218. (Za ostalih 137 slučajeva nije se to moglo ustanoviti najviše s razloga što kosti nisu nađene intaktne, ali i zbog prevelike istrošenosti kostiju, naročito kod djece.) Od toga broja bilo je 120 primjera prekrštenih ruku na grudima ili trbuhu, bilo da je desna ili lijeva ruka stavljena kao gornja. Među njima je bilo desetak slučajeva gdje je jedna ruka uzdignuta prema vratu ili glavi a druga je stavljena na trbuh ili na karlicu. Opružene ruke našli smo u 51 slučaju, a u 39 slučajeva bila je jedna ruka opružena a druga prebačena na grudi ili na trbuh (u 3 slučaja je ta ruka uzdignuta do vrata). Prema tome, velika većina ustanovljenih slučajeva položaja ruku odnosi se na položaj prekrštenih a ne opruženih ruku — 59% od ustanovljenih slučajeva. Slična situacija sa položajem ruku je i na grobljima u Mihaeljevićima⁸⁶ i u Mirijevu.⁸⁷ Na Bledu je bila većina skeleta sa opruženim rukama.⁸⁸ U Bijelom brdu je raznolik položaj.⁸⁹ Prema jednoj Niderleovoj statistici, u Poljskoj i u Rusiji je ustanovljen veći broj prekrštenih nego opruženih ruku.⁹⁰ Na dalmatinskim grobljima, koja su teritorijalno najbliža Grborezima, situacija je uglavnom drugačija. Karaman kaže da se tamo mrtvaci skoro bez iznimke nalaze sa opruženim rukama.⁹¹ On misli da je drugačiji položaj ruku karakterističan za kasniji srednji vijek na dalmatinskim grobljima. I na Lopuskoj glavici, koja je nedavno istraživana, ustanovljeno je da su ruke većinom bile opružene.⁹² Zasada, izgleda da je tamo jedino u Maljkovu, gdje je također nedavno vršeno istraživanje, stanje isto kao u Grborezima — većina skeleta je imala prekrštene ruke.⁹³ U Brestoviku je bilo dosta skeleta sa prekrštenim rukama, ali isto tako i sa opruženim.

⁸⁴ Eisner, Slovensko v praveku, 264; Slovenske dejiny I, 138 (po J. Korošcu, Uvod..., 86).

⁸⁵ J. Korošec, n. d., 93; M. Garašinin — J. Kovačević, Pregled materijalne kulture Južnih Slovena, Beograd 1950, (cir.), 202; Lj. Karaman, n. d., 10.

⁸⁶ N. Miletić, n. d., 24.

⁸⁷ M. Bajalović-Birtašević, n. d., 10.

⁸⁸ J. Kastelic — B. Škerlj, n. d., 24.

⁸⁹ J. Brunšmid, Hrvatske srednjovjekovne starine, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva VII—VIII, 1903—1904, 24.

⁹⁰ L. Niderle, Slovanske starožitnosti, Oddil kulturni I/1, 365, (po Lj. Karamanu, Rad 268, 10).

⁹¹ Lj. Karaman, n. d., 10.

⁹² S. Gunjača, Starohrvatska crkva i groblje na Lopuskoj glavici..., Starohrvatska prosvjeta, III serija — sv. 3, Zagreb 1954, 25.

⁹³ D. Jelovina, n. d., 258.

M. Ljubinković misli da su grobovi Brestovika u kojima su nađeni skeleti sa prekrštenim rukama kasniji od grobova u kojima su skeleti sa opruženim rukama.⁹⁴

Glava umrlih redovno je polagana na potiljak, sa manjim naklonom na desni ili lijevi obraz. Čini se da tu nije bilo nikakvog pravila u Grborezima. Kod znatnog broja sahranjenih nađena su upadno otvorena usta, što je došlo, valjda, od kasnijeg spuštanja donje čeljusti. Nije bilo slučajeva nasilnog odvajanja glave od tijela i njenog odvođenog sahranjivanja, kako nam to izgleda, naravno u odnosu na nađene intaktne skelete.

Po svoj prilici, ovdje, kao i u većini drugih krajeva, mrtvaci su polagani u odjeći. U Grborezima se to vidi po ostacima teksta koji je nađen u priličnom broju grobova, ili se barem njegovog prisustvo osjećalo. Nađena dugmad, kopče, vrpce, ženske kape, ostaci brokata itd. govore o tome.

U više slučajeva u humusu i zemlji koja je nasipana u grobne rake ili na rake našli smo komadiće zemljanih sudova i komadiće ugljevlja, pa se može pretpostaviti da to ima veze sa kulturnim obredima koji su vršeni prilikom sahrana ili naknadno u vezi sa sahranama. Općenito je poznato da je postojao običaj ne samo stavljanja hrane u grob mrtvacu nego da se na groblju ložila vatra i da se kuhalo jelo, a onda gostilo i razbijalo posude. Neki misle da je to imalo značejene gonjenja zlih duhova.⁹⁵ Ostaci ugljevlja i posuda su mogli na taj način doći u grobove i u zemlju koja se nasipala u grobove. S tim običajima imaju veze i nalazi životinjskih kostiju u grobovima — pijetla ili kokoši i pileta, a onda i kostiju od govečeta i grobovima broj 74, 81 i 169. U češkim i moravskim grobovima tzv. kneževskog perioda (X i XI vijek) redovno se nalazio kostur ptice.⁹⁶ Zabilježeno je razbijanje posuda i na groblju u Mirijevu,⁹⁷ i na Bledu je bilo nalaza od paljevine i životinjskih kostiju.⁹⁸

I važno pitanje obilježavanja srednjovjekovnih grobova još uvijek je neriješeno. Pretpostavlja se da je postojalo vanjsko obilježavanje, iako takvi znakovi nisu nađeni niti je to dosada dokazano. Nije moguće zamisliti ravna groblja na redove bez ikakvih nadzemnih oznaka kao orijentacije za ukopavanja koja se dalje nastavljaju. To naročito vrijedi za prepoznavanje grobnica u kojima su i kasnije vršena sahranjivanja, za zajedničke ili porodične grobnice, kao i za tzv. etažne. Da nije bilo vidljivih znakova ne bi bilo moguće ni vršenje posjeta, niti obavljanje daća, a toga je sigurno bilo i u srednjem vijeku. Vjerovatno su ti biljezi bili od drveta, dok se do danas nisu održali. Već od XIII vijeka u Bosni i Hercegovini imamo stečke, a onda i one najstarije kamene krstove. Isto tako, u Bosni i Hercegovini se nađu i ploče koje su poput stela zabodene kod glave i kod nogu umrloga. Baš takvih oznaka smo našli u Livanjskom polju, u selu Čelebići. Da su oznake grobova u Grborezima vremenom nestajale vidi se i po tome što je na izvjesnim mjestima pri kopanju novih raka dolazilo do oštećivanja ranijih ukopa. Tako je npr. kod iskapanja rake za grob broj 114 zasječen već postojeći grob broj 112, a kod izgradnje rake dvostrukog groba broj 115 oštećen je grob broj 114. Takvih oštećenja je bilo još na našem groblju. U Mirijevu je npr. bilo mnogo oštećivanja te vrste jer je tamo bilo relativno dosta grobova u dva sloja.⁹⁹ I na nekim dalmatinskim grobljima su zabilježena takova oštećenja, kao npr. na Lopuskoj glavici i u Brnazima.¹⁰⁰ To sve upućuje na pomisao da su groblja toliko dugo trajala da su nadzemne oznake iščezle i zaboravljene. Mogao se desiti i prekid upotrebe groblja uslijed nestanka naselja ili iz nekih drugih razloga i, kada je došlo do druge upotrebe, nije već bilo nadzemnih oznaka. U slučaju Grboreza je u tome pogledu drugačija situacija nego na drugim poznatim srednjovjekovnim grobljima, jer ovdje na znatnom broju grobova imamo stečke, bez obzira da li su oni baš pravi stecci, u smislu klesanih sanduka, ili su to samo nešto pritesani kamenovi, ili ponekad i amorfni kamenovi, koji su stavljeni nad grobove. Takvih kamenih biljega ovdje smo našli ukupno 86 primjeraka, i to je na određenom mjestu u tekstu navedeno, a i u planu groblja nazna-

⁹⁴ Zahvaljujem M. Ljubinković na obavještenju.

⁹⁵ J. Korošec, Uvod..., 104.

⁹⁶ J. Schranil, Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens, Berlin — Leipzig 1928, 292 (po Lj. Karamanu, Rad, 27).

⁹⁷ M. Bajalović-Birtašević, n. d., 10.

⁹⁸ J. Kastelic — B. Škerlj, n. d., 25.

⁹⁹ M. Bajalović-Birtašević, n. d., 7—9.

¹⁰⁰ S. Gunjača, n. d., 24; Isti, Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima..., Starohrvatska prosvjeta, III serija — sv. 4, Zagreb 1953, 105.



čeno. Ovi naši stećci nemaju nikakvih reljefnih ukrasa, kao što imaju mnogi u Bosni i Hercegovini, ali valja napomenuti da se u Livanjskom polju nalaze pretežno takvi stećci, slabije obrade i bez ukrasa i natpisa, pa ovi naši u Grborezima ne predstavljaju u tome pogledu ništa iznimno. Po našem mišljenju, današnji broj stećaka u Grborezima ne odgovara ranijem brojnom stanju, jer je u međuvremenu, analogno situaciji na drugim grobljima sa stećcima, i ovdje došlo do uništavanja tih spomenika na razne načine, odnosno njem za izgradnju kuća, a nešto ih je i zbog slabog kvaliteta kamena moglo u toku vijeka nestati. Napokon, baš pokraj našeg groblja je u svoje vrijeme građena glavna cesta Livno—Split, za koju su stećci u Grborezima mogli biti vrlo zahvalan građevinski materijal, naročito s obzirom na okolnost da u blizini nije bilo majdana kamena.

U narodu se naše groblje zove Mramorje, a to je u mnogim krajevima Bosne i Hercegovine naziv za stara groblja sa stećcima, jer se stećci još zovu *mramorovi*. Iz toga se vidi da je za naše groblje u narodnoj predaji kao određujuće ostalo to da se radi o mramorovima. I ta okolnost upućuje na pretpostavku da je na ovome mjestu nekada bilo još više stećaka.

2 — PREDMETI U GROBOVIMA

Od ukupno 265 grobova u Grborezima, prilozi su nađeni u 73 groba, što znači da je 28% grobova bilo sa prilozima. Broj ukupno nađenih predmeta iznosi 146, ne računajući u to dvadesetak ulomaka keramičkih posuda. U velikoj većini predmeta spadaju u nakit izrađen od metala. Ima i predmeta tekstila i keramike, zatim novčića, kao i nekih drugih ali manje brojnih predmeta.

Razmotrićemo najprije predmete od metala, zatim tekstil, keramiku, novac, a onda i ostalo.

METAL

Dijadema

Dijadema od srebra, sa tankom zlatnom prevlakom, nađena je na lobanji ženskog skeleta, uz par naušnica sa dvije jagode i krušolikim privjeskom, u donjem dijelu etažnog groba broj 35 (tb. XIII, sl. 1). Kvadratne pločice sa centralnim velikim i sa po 4 manja kupasta izbočenja u uglovima i sa nizovima malih ispupčenja uz ivice i srednjima kvadrata bile su koncem pričvršćene na platno kroz rupice koje se nalazi u njihovim uglovima. Vjerovatno su za dijademu bile obješene i naušnice — sljepoočnicarke. Ova vrsta nakita je poznata u Rusiji, dok je kod Zapadnih i Južnih Slavena vrlo rijetka.¹⁰¹ Donedavno je kod nas bila poznata jedino ovoj vrlo slična dijadema iz Biskupije u Dalmaciji.¹⁰² Karaman pretpostavlja da je takav nakit ukrašavao otkrivene glave dalmatinskih djevojaka.¹⁰³ Okolnost da je dijadema iz Grboreza upravo bila na glavi dvadesetogodišnje djevojke opravdava takvu pretpostavku. Novija istraživanja donijela su nam još nekoliko primjeraka dijadema: iz Markove Varoši,¹⁰⁴ iz Brestovika¹⁰⁵ i iz Mirijeve.¹⁰⁶ Osim toga, imamo još dva primjerka iz Bosne. Jedna dijadema od 20 manjih pozlaćenih pločica, sa ornamentom rozete od kružnica, nađena je u Brezi i, otprilike, spada u XIII vijek.¹⁰⁷ Drugi primjerak je nađen u Bihaću, a sastoji se od 17 nešto većih mjedenih pločica sa »iskucanim ornamentom ljljanca«, »zvijezda« i »piramida«, a datiran je u period dalje od XIII vijeka.¹⁰⁸

¹⁰¹ L. Niderle, Slovenske starine, Novi Sad 1954, 185 (ćirilicom); J. Korošec, Uvod..., 294.
¹⁰² Starohrvatska prosvjeta II (1896), 40—42, sl. na str. 41; Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, (bez naznake mjesta i godine izdanja), sl. 124.

¹⁰³ Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihaća« u Mravincima... Rad JAZU, knj. 268, Zagreb 1940, 17.

¹⁰⁴ M. Corović-Ljubinković, Nalaz iz Markove varoši, Muzeji 2, (1949), 11.
¹⁰⁵ Isti, Dosadašnja iskopavanja u Brestoviku, Zbornik radova Narodnog muzeja u Beogradu I, Beograd 1958, 329, (ćir.).

¹⁰⁶ M. Bajalović-Birtašević, n. d., 29, Tbl. XIV., sl. 6.
¹⁰⁷ I. Cremonnik, n. d., 252, Tbl. III., sl. 5.
¹⁰⁸ Isti, n. d., 256, Tbl. III., sl. 7 i 8.

Kao dijademe nosile su se od sličnih pločica sastavljene aplike na odjeći, kao što npr. vidimo na skulpturi hrvatskog odličnika iz Biskupije,¹⁰⁹ a nešto slično se nosilo i kao ogrlica, kao npr. u Brestoviku.¹¹⁰

Naš primjerak je, po materijalu i obradi, sličan onome iz Mirijeve, za koji M. Bajalović-Birtašević misli da bi mogao biti iz XIII—XIV vijeka,¹¹¹ što odgovara i Grborezima, naročito s obzirom na okolnost da je dijadema nađena zajedno sa naušnicom sa krušolikim privjeskom.

Naušnice

Ova vrsta nakita predstavlja relativno najbrojniji i najvredniji arheološki materijal Grboreza. Naušnice su nađene u 27 grobova, i to u 57 uglavnom raznovrsnih primjeraka. Ima ih od čistog zlata, a više primjeraka je napravljeno od pozlaćenog srebra ili od samoga srebra. Zanatska obrada u tehnikama lijevanja, iskucavanja, granulacije i filigrana je na znatnoj visini. Ova vrsta nakita pripadala je imućnijim ženama i nosila se na uhu ili obješena za tekstilnu ili kožnu vrpцу, koja se pružala preko glave i sljepoočnica, uslijed čega se neke vrste nazivaju i sljepoočnicarkama. Pretpostavlja se da se veći i teži primjerci, naročito oni koji su imali lančice, nisu uvlačili u uši nego su se vezali za dijademe i »oglavije« ili za kose i upletenjake. Nesigurno bi bilo naše primjerke dijeliti u naušnice i sljepoočnicarke, pa ćemo ih zato nazivati samo naušnicama. Tipološki bi se one mogle podijeliti na: obične karičice, S naušnice, naušnice sa grozdolikim privjescima, zatim na trojagodne naušnice, dvojagodne sa krušolikim privjeskom i na kolutaste naušnice.

Obične karičice su evidentirane u dječjim grobovima broj 84 i 112; u prve u jednom a u drugome u tri primjerka. Sva četiri primjerka su jednostavno napravljena. Prva karičica je sasvim jednostavno i neuko povijena tanka bakrena nit i sigurno nije služila za uvlačenje u uho, jer je uz nju nađen fragmenat tekstila. Vjerovatno je pripadala siromašnijem čeljadetu. Ostale tri su od srebra, jedna je imala kukicu, a izgleda da su i ostale nekada imale kukicu i petlju pa su se mogle nositi i u uhu (tb. XVII, sl. 5 i tb. XIX, sl. 1 i 5).

Obične karičice, sa raznim varijantama njihovih završetaka, uključujući tu i S-petlju, dosta dugo su bile u upotrebi, i uglavnom spadaju u vrijeme od IX do XII vijeka.¹¹² S obzirom da su naše u grobu broj 112 nađene zajedno sa tipičnim bjelobrdskim materijalom (S-naušnice i livane naušnice sa grozdolikim privjeskom), nema razloga da se i one barem približno ne datiraju kao ostali bjelobrdski materijal, tj. u X—XI vijek.

Ovakav nakit je nađen na više sličnih nekropola i u znatnom broju primjeraka, naročito u dalmatinskim nekropolama — u Glavičinama, Gajinama i Bijacijama, kao i u Mirijeju.

»S-naušnica« je nađena u grobu broj 112, i to samo u jednom primjerku. Ona je od srebra, bolje izrade, sa dekoracijom od niza tačkica na jednome dijelu. Jedan kraj joj je zavinut u običnu kukicu a drugi u S-petlju (tb. XIX, sl. 2).

Ovaj tip naušnice je poznat kao omiljen kod skoro svih Slavena i najviše se javlja u X i XI vijeku, ali se proteže i dalje.¹¹³ Zbog toga što je promjer naše naušnice manji od 3 cm, sigurno je slavenska i po ekstremnoj teoriji nekih njemačkih arheologa.¹¹⁴

O porijeklu ove vrste naušnica ne postoji jedinstveno gledanje kod naučnih radnika. Korošec misli da su ih Slaveni sami izrađivali.¹¹⁵

Ovakve naušnice vidimo u većem broju na grobljima bjelobrdskog kruga, zatim na grobljima Slovenije, a rjeđe u Dalmaciji, Bosni i Srbiji.

Naša naušnica predstavlja poseban vid S-naušnice, jer ima na jednoj strani S-petlju a na drugoj kvačicu. Taj tip je dosta rijedak u Sloveniji i u Panoniji. Po Borkovskom spada u III tip, a po Korošcu u IX skupinu sljepoočnicarki sjevernoslovenskih nekropola.¹¹⁶

¹⁰⁹ Lj. Karaman, n. d., sl. 16.

¹¹⁰ M. Corović-Ljubinković, n. d., sl. 2.

¹¹¹ M. Bajalović-Birtašević, Ibidem.

¹¹² J. Korošec, n. d., 268.

¹¹³ J. Korošec, n. d., 271.

¹¹⁴ J. Korošec, Staroslovenska grobišta v severni Sloveniji, Celje 1947, 66.

¹¹⁵ J. Korošec, Uvod..., 272.

¹¹⁶ J. Korošec, n. d., 270.



Interesantno je da se S-naušnica našla u Bosni zajedno sa trojagodom naušnicom, pa se zbog toga datira u mnogo dalje od XI vijeka.¹¹⁷ Osim toga, jedna S-naušnica je nađena u Dobrici u Banatu iz XIII v.¹¹⁸ i u Basatu u Srbiji i datirana je u XV vijek.¹¹⁹ Po Niderleu, ovakova naušnica, kao što je naša iz Grboreza, spadala bi u X a još više u XI vijek.¹²⁰

Napominjem da na ovome mjestu ne navodimo ostale naušnice iz Grboreza koje se na jednome kraju svojih karičica završavaju u znaku S, kao što su npr. one iz grobova broj 112, 129, 173 i 226.

Prema svim okolnostima naša S-naušnica spada X—XI vijeku.

Naušnice sa grozdolikim privjeskom su naš slijedeći tip. One su nađene samo u jednome grobu, u broju 112. Ima ih 5 primjeraka i moramo ih podijeliti u dvije podvrste. U prvu podvrstu spadaju 3 primjerka malih zlatnih naušnica sa 3 grozdana privjeska, srednjim od 15 zrnaca i sa po 2 nešto postrani od po 3 zrnca, sa svake strane po jedan. Jedna naušnica se razlikuje od drugih po tome što ima sa strana grozdica ukrasni dodatak, kao kolutić, od dvaput savijene tanke žice. Zanimljivo je da se karičice ovih naušnica s jedne strane završavaju S-petljom, s tom razlikom što je kod one sa »kolutićima« ta petlja s obratne strane karičice (tb. XIX, sl. 3). Druga podvrsta ima 2 primjerka. To su lijevane naušnice, nešto većih dimenzija od prednjih, kod kojih je srednji grozd kombinovan od krupnih zrnaca i vjenčića sa sitnim granuliranim zrcima, a po strani dodaci su u vidu gužvice od zrnaca između dvaju vjenčića sa sitnim zrcima. One nemaju kukica niti petlji. Ova podvrsta naušnica je izrađena od srebra (tb. XIX, sl. 4).

Naušnice sa grozdolikim privjescima su općenito poznate kao opšestlavske, a osobito su karakteristične za bjelobrdsku kulturnu nakitnu skupinu. Samo, ove naše predstavljaju veoma lijep rad u poređenju sa bjelobrdskim grozdolikim, koje su samo grubo odlivene i neobrađivane. Više veze sa bjelobrdskim imaju naše grozdolike druge podvrste. Ove prve podvrste u velikoj mjeri podsjećaju na poznati nalaz iz Trilja, a ponešto i na onaj iz Golubića, kao i na onaj iz Tokaja. Ovakovih naušnica je inače vrlo malo u Dalmaciji, Bosni i Srbiji. Po svojim osobinama naše su zasada jedinstvene i mislim da su proizvod vizantijskih radionica. Pošto prva podvrsta najviše podsjeća na nalaz iz Trilja, morala bi ona i vremenski biti bliska triljskom nalazu. Međutim, druga podvrsta je veoma bliska bjelobrdskoj nakitnoj skupini, koja se ne može datirati dalje od početka X vijeka. U prilog toga ide i okolnost da je u istome grobu nađena i S-naušnica, o kojoj je malo prije bilo riječi, kao i torkvez na kome su bila obješena dva prstena. Budući da je ovo prvi nalaz blizak Trilju u našim krajevima, i nehotično se postavlja pitanje tačnosti datiranja triljskog nalaza, najviše s obzirom na već ranije izražene sumnje u tome pogledu. U tačnost datiranja nalaza u Trilju posumnjali su i Korošec i Garašanin-Kovačević, koji misle da bi on mogao biti mlađi i bliži bjelobrdskom arheološkom materijalu, upravo da se od njega ne može ni odvajati.¹²¹ Mislim da je ovaj nalaz iz Trilja od velike važnosti za našu arheologiju, zbog čega ne bi trebalo preko njega brzo prelaziti. Karaman, međutim, uporno stoji kod svog ranije izraženog mišljenja i, pored drugih argumenata, naročito insistira na tome da je taj grob bio obična jama, bez ikakve kamene ograde, što po njegovom mišljenju znači najranije vrijeme hrvatskih grobova, jer su svi kasniji građeni u kamenu, sa bedrenjačama i poklopnica i zato spadaju u IX—X v.¹²² Gunjača je nedavno saopštio o nalazu takvih grobova vremenski kasnijih od onih sa kamenim ograda.¹²³ Time je učinjen još jedan ozbiljan prigovor Karamanovim argumentima. I situacija u Grborezima ne ide u prilog Karamanovoj teoriji. Grborezi su u mnogome slični, a i geografski bliski dalmatinskim srednjovjekovnim grobljima. (Trilj je daleko svega 25 km zračne linije.) Na groblju u Grborezima ima prostih grobova koji sigurno idu

¹¹⁷ I. Cremonšnik, n. d., 262.

¹¹⁸ M. Corović-Ljubinković, Metalni nakit belobrdskog tipa, Starinar II, Beograd 1951, 35.

¹¹⁹ M. Garašanin — J. Kovačević, Pregled materijalne kulture Južnih Slovena, Beograd 1950, 148, (čir.).

¹²⁰ L. Niderle, n. d., 188.

¹²¹ J. Korošec, n. d., 334; M. Garašanin — J. Kovačević, n. d., 155; J. Kovačević, Prilozi rešavanju postanka i razvoja južnoslovenskog zlatarstva i zlatarskih proizvoda u ranom Srednjem veku, Istoriski glasnik, Beograd 1950, 27, (čir.).

¹²² Lj. Karaman, Glose nekojim pitanjima slavenske arheologije, Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku, Split 1952, 66.

¹²³ S. Gunjača, Novi naučni rezultati..., Zagreb 1958, 24.

vremenski mnogo dalje ne samo od IX nego i od XI vijeka, jer ili imaju stečke nad zemljom (stečki se dosada datiraju od XIII do XVI vijeka), ili su u njima nađeni novčići iz XIII i XIV vijeka.

Između naših grboreških i triljskih naušnica najveća je razlika u tome što su kod triljskih karičice djelomično ojačane filigranskom žicom i što nemaju S-petlje.

Od interesa je da se napomene kako su nedavno u Češkoj nađene srebrne naušnice identične našim druge podvrste, koje su datirane u X vijek.¹²⁴ I u Rusiji su nedavno nađene naušnice slične našim ovim i datirane su u X i XI vijek.¹²⁵ I Hampel je donio nekoliko ovakvih naušnica iz Tokaja, koje on naziva vizantijskim.¹²⁶ Poznato je da su u Tokaju nađene zlatne naušnice, kao one u Trilju, sa vizantijskim novcem iz X vijeka, a slične takvim u Sofiji čak sa vizantijskim novcima XI—XII vijeka.¹²⁷ Slične tim zlatnim koje su nađene u Dalmaciji a čuvaju se u muzeju hrv. spomenika u Splitu saopštila je M. Ljubinković.¹²⁸

Uzimajući u obzir sve ovdje iznesene okolnosti naših grboreških grozdolikih naušnica, da su one import, da su po svojim osobinama mogle biti neka vrsta uzorka za takve bjelobrdske, da neke imaju S-završetak, itd. čini se najlogičnijim njihovo stavljanje u X—XI v.

Trojagodne naušnice bile su najomiljeniji ženski nakit u Grborezima, zbog čega se one javljaju u relativno najvećem broju grobova i najvećem broju primjeraka. Tako smo u 18 grobova (od njih je 1 dvostruki i 1 etažni) našli 34 primjerka naušnica sa 3 jagode. To su grobovi: 95, 102, 129, 130, 136 (etažni), 139, 142 (dvostruki), 169, 172, 173, 174, 177, 185, 187, 190, 226, 233 i 245 (XVII, 6 i 7; XXIII, 1, 2, 3 i 4; XXIV, 4; XXVI, 1—5; XXVII, 1—4; XXX, 4 i XXXI, 2 i 3). Redovno je uz skelet nađen po jedan par naušnica; samo u 4 slučaja bila je po jedna naušnica. Sve ove naušnice su nađene kod lobanja, tačnije kod ušiju, gdje su one za života i nošene. Inače, u svim slučajevima radilo se o priložima žena, kao što je to i na drugim poznatim grobljima, osim u etažnom grobu broj 136, gdje je kod pličeg, muškog skeleta od 30 godina starosti nađen jedan par naušnica, i u grobu broj 226, gdje je nađen jedan par naušnica uz skelet koji pripada djetetu od 15 godina, čiji spol nije sasvim sigurno utvrđen, ali koji je vjerovatno muškarac. I na nekim drugim dosada ispitanim našim srednjovjekovnim grobljima evidentirani su slučajevi ukrašavanja muškaraca naušnicama, kao npr. u Majdanu,¹²⁹ Glavičinama¹³⁰ i Mirijevu.¹³¹ I na nekim muškim portretima srednjovjekovnog živopisa ustanovljene su naušnice kod muškaraca.¹³² Poznato je i nekoliko slučajeva nalaza naušnica uz muške skelete srednjovjekovnih grobalja drugih slavenskih zemalja (Bugarske, Poljske, Slovačke i dr.). Kako je uz muške skelete redovno nađena samo po jedna naušnica, a ne po par njih, stvoreno je uvjerenje da su muškarci u srednjem vijeku nosili samo po jednu naušnicu. Tome u prilog išla je i okolnost što su muškarci u nekim našim krajevima donedavno zaista nosili po jednu naušnicu.¹³³ Međutim, nađen slučaj nošenja naušnica s obje strane glave kod muškaraca u Slovačkoj,¹³⁴ kao i ovaj naš u Grborezima ne dozvoljavaju takav zaključak.

U slučajevima gdje je nađena po jedna naušnica ova je nekada bila na desnoj a nekada na lijevoj strani, tako da se, prema situaciji u Grborezima, ne bi moglo tvrditi da

¹²⁴ M. Šolle, Knížeci, pohrebište na Staré Kouřimi, Památky archeologické L 1959, 411 i 422, Tbl. 56, sl. 1.

¹²⁵ G. F. Korzhuhina, Ruskie kladi, Akademija nauka SSSR, Moskva — Lenjingrad 1954, Tbl. VI, Klad 15 c. Jurkovič, br. 8.

¹²⁶ J. Hampel, Alterthümer des frühen mittelalters in Ungarn, I, sl. 940 i II, sl. na str. 491.

¹²⁷ L. Niderle, Rukovet slovanské archeologie, Prag 1931, 137, sl. 51; J. Kovačević, n. d., 27—28; M. Garašanin — J. Kovačević, n. d., 155.

¹²⁸ M. Corović-Ljubinković, n. d., 44, sl. 6, br. 11. Autor ih svrstava u I grupu, drugu varijantu, šesti varijetet.

¹²⁹ Lj. Karaman, tSarohrvatsko groblje na »Majdanu« kod Solina, Split 1936, 10.

¹³⁰ Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihaća« ..., 13.

¹³¹ M. Bajalović-Birtašević, n. d., 21 i 30.

¹³² M. Corović-Ljubinković, Crkva Konstantina i Jelene u Ohridu, Starinar Arheol. instituta SAN Beograd 1951, 179.

¹³³ Lj. Karaman, n. d., 13; Isti, Starohrvatsko groblje na »Majdanu« ..., 10.

¹³⁴ Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihaća« ..., 13.



je, kada se radilo o nakitu u vidu samo jedne naušnice, ova nošena samo na jednoj, odredenoj strani.

U dva groba (102 i 130) nađeni su u blizini naušnica i ostaci tekstila, što upućuje na pomisao da je nakit bio pričvršćen na tekstil i nošen kao sljepoočnice. U svim drugim slučajevima uz nakit nije nađen tekstil, a osim toga nigdje nije nađeno više od jednog para naušnica, tako da te okolnosti, opet, upućuju na pretpostavku da je ovaj nakit više nošen kao naušnice. Izgleda da su trojagodne naušnice u Grborezima nošene i kao naušnice i kao sljepoočnice, iako nam se čini više kao naušnice.

Prema situaciji u Grborezima, ova vrsta nakita pripadala je ženskom spolu raznog doba, ali, ipak, najviše osobama u zreloj dobi.

Uz ovakve naušnice obično nisu nađeni drugi prilozi, osim nešto već spomenutog tekstila i još u dva groba po jedan prsten (u jednome još dugme i bobak). Od važnosti je okolnost da uz trojagodne naušnice nigdje nije nađen novac.

Grobovi u kojima su nađene naušnice sa tri jagode nisu bili jednaki po svojoj građi. Napominjem da ni jedan nije bio u kamenim okvirima. Najčešće su to bili grobovi kao obične ali dublje jame u zemlji. Od posebne je važnosti okolnost da je nad ovakvim grobovima ustanovljeno 6 stećaka na površini zemlje (jedan se odnosio na dvostruki grob 142 a jedan je bio zajednički za dva susjedna groba, za 129 i 130).

Opis trojagodnih naušnica dat je kod opisa grobova, odnosno grobnih priloga. Na ovome mjestu navode se samo neke opšte osobine i karakteristike ovih naušnica, jer će nešto kasnije biti govora o drugim njihovim osobinama, zatim o analogijama, kronologiji, itd.

Prije svega je potrebno napomenuti da su u ovu kategoriju nakita uzete u obzir samo naušnice (ili sljepoočnice) koje imaju sve tri jednake jagode. Prema tome, ovdje neće biti govora o naušnicama kakve su npr. nađene u Erdutu ili Tokaju, gdje je srednja jagoda relativno veća. Isto tako, ovdje nisu uzete u obzir naušnice koje imaju umjesto treće, srednje jagode tzv. kruškoliki ili piramidalni privjesak, iako su neki naši arheolozi takve naušnice tretirali kao trojagodne, odnosno kao jednu njihovu podvrstu.

Svaki primjerak naših naušnica ima ukrašene jagode; nema slučaja da su jagode jednostavne i proste, bez ikakvih aplikacija i dekoracija, kakove su npr. nađene u Crkvini kod Doboj, ili Ališićima — Klisi.¹³⁵

Isto tako, u Grborezima nismo našli ni jednog primjerka ovoga tipa naušnica sa kolutićima nataknutim na karičicu između jagoda, kakvi su npr. nađeni na više mjesta u Dalmaciji (Brnazi, Trilj, itd.), zatim u Dobraču, u Brestoviku, itd.

Sve naušnice su od pozlaćenog srebra. Sve su rađene u tehnikama lijevanja, savijanja, iskucavanja, filigrana i granulacije. Kod svih su jagode okrugle, unutar šuplje a izvana sastavljene od dvije polovine, od tankog lima. Samo jedan primjerak je rađen na proboj, u tzv. »a jour« tehnici. Zato što po svome tipu i izgledu najviše sliče naušnicama koje su nađene u ostavama područja Kijeva, u Rusiji, neki arheolozi su i naušnice ovoga tipa koje su nađene kod nas prozvali *kijevskim tipom*. Jedino bi po Kovačeviću onaj primjerak na proboj trebalo izdvojiti i zvati *češkim tipom* zato što je takvih naušnica, po njegovim navodima, relativno najviše nađeno u Češkoj. Ostali naši arheolozi i takve naušnice često nazivaju »tzv. kijevskim tipom«.

Od ukupno 34 primjerka ove vrste naušnica 5 primjeraka imaju karičice sa Szavretkom, što je od važnosti da se ovdje napomene. To su: jedan par u grobu broj 129, jedan par u grobu broj 173 i jedan primjerak u grobu broj 226 (tb. XXIII, 1; XXVI, 4 i XXX, 4).

Po materijalu od koga su izrađene, po tehnici rada, po svome tipu i drugim osobinama, ove naušnice, u cjelini uzeto, ne znače ništa nepoznato i izuzetno. Takve i slične su nađene u našoj zemlji, kao i u drugim slavenskim zemljama. Najbrojnije su u Dalmaciji, zatim u Bosni, a nađene su i na teritoriji današnje Srbije, kao i u ostalim dijelovima Hrvatske. Od stranih slavenskih zemalja najpoznatije su u Rusiji, zatim u Češkoj, a nađeno ih je i u Poljskoj, pa i Bugarskoj. Nekoliko primjeraka ovakvih naušnica primijećeno je na portretima fresaka u Srbiji, a jedan i na konzoli romaničkog zvonika crkve

¹³⁵ I. Cremonšnik, n. d., Tbl. II, 16 i Tbl. IV, 3.

sv. Dujma u Splitu. Čini se da je važna okolnost da su ove naušnice nađene u Bosni, i to u relativno velikom broju, zatim da su one rađene od finijeg materijala, da su vrlo kičane, upravo luksuzne, i da predstavljaju proizvode već dobro razvijene kujundžijske i zlatarske radinosti.

S obzirom na postojeće razlike u izradi jagoda i drugih dijelova, naše naušnice sa tri jagode možemo podijeliti u nekoliko varijanata:

1 — U prvu varijantu svrstali smo one naušnice kod kojih su na jagodama aplicirane po tri petorolisne rozete, ili kupe sa pet rebara, koje na vrhovima imaju nešto krupnija zrnca a na mjestima gdje se listovi, ili rebra, spajaju sa bazom nešto manja granulirana zrnca. Ova zrnca su, radi stabilnosti, a i veće dekorativnosti, stavljena na podlogu sa malim kružnim vjenčićem. Ivice rozeta i njihovih listova su od filigranske žice sa sitnim zrcima. U trouglastim površinama između rozeta, odnosno kružnih baza kupa, stavljeno je još po jedno zrnce. Takve naušnice su nađene u grobovima broj 95, 130, 136 (prvi grob), 142, 169, 174, 185, 187 i 190. Ukupno ih je bilo 16 primjeraka. Svi primjerci su imali dijelove karičica između jagoda ojačane filigranskom žicom na rebra, sa zrcima, osim naušnice u grobu broj 130, koja je imala ta ojačanja od običnih navoja. Osim toga, svi ovi primjerci su imali karičice koje su se na jednome kraju završavale kao obične alčice, a na drugome kao obične kukice (tb. XVII, 6; XXIII, 2, 3; XXV, 1, 2, 5; XXVII, 2, 3, 4).

Po svemu se vidi da je ova varijanta trojagodnih naušnica bila najomiljenija u Grborezima.

Potpune analogije ovoj vrsti naušnica nismo mogli naći u dosada publiciranom a nama dostupnom materijalu, ni kod nas ni u drugim slavenskim zemljama. Izvjesne sličnosti sa našima imaju trojagodne naušnice koje su nađene u Bolgaru, u Rusiji, koje su, prema drugim priložima iste ostave, datirane u XIII—XIV v.¹³⁶ Slične su objavljene iz Kijeva, iz XII—XIII v., samo što kupe ovih imaju po 6 rebara i kao da su malo prošupljene.¹³⁷ U našem materijalu našli smo analogiju jedino u jednom primjerku iz Dalmacije (nije poznato sa kojeg lokaliteta), s tom razlikom što dalmatinski primjerak ima kolešca između jagoda.¹³⁸ Kako se ovakve naušnice, zbog tih kolešca (kolutića), koja upućuju na barok, uzimaju kao nešto kasnije, to bi onda naše iz Grboreza trebalo uzeti kao nešto starije.

Vrlo slične nađene su na nekropoli u Maljkovu, i to u 6 primjeraka, samo što su im površine između krugova »proviđene rupicama«. A Maljkovo je datirano u XII do XV vijek.¹³⁹ Nedavno je Gunjača objavio iz starog materijala jedan par ovakvih naušnica iz Plavna, samo s tom razlikom što ove iz Plavna nemaju granuliranih zrnca u površinama između kalota.¹⁴⁰ Osim toga, Gunjača je u Brnazima našao jedan par ovakvih naušnica, s tom razlikom što i one, kao i one iz Maljkova, u površinama između kalota imaju rupice.¹⁴¹

Inače, veći dio dalmatinskog materijala još nije publiciran pa nije moguće do kraja izvršiti upoređenja. Prema dosadašnjim rezultatima, izgleda ne samo da je ova varijanta najbrojnija u Grborezima nego da bi ona imala atribute za svoje posebno ime.

2 — U drugu varijantu spadaju naušnice koje na jagodama imaju aplikacije od 8 kružnih vjenčića, koji su od filigranske žice sa sitnim zrcima i izvjestan broj granuliranih zrnca raspoređenih na površini jagode.

Po tome kako su stavljena granulirana zrnca, ova varijanta ima 4 podvarijante:

a — Po jedno zrnce se nalazi samo na mjestima gdje se kružni vjenčići dodiruju. Ovakvih naušnica ima ukupno 5 primjeraka i nalaze se u grobovima koji nose brojeve 136 (drugi grob), gdje su zrnca krupnija i gdje su ojačanja karičice data samo navojima filigranskom žicom, zatim 172 i 233 (tb. XXIII, 4; XXVI, 3 i XXXI, 2).

¹³⁶ J. Kovačević, n. d., 41, Tbl. VII, sl. 7.

¹³⁷ G. F. Korzhuhina, n. d., Tbl. XXIX, sl. 4.

¹³⁸ Lj. Karaman, Starohrvatsko groblje na »Majdanu« ..., Tbl. XXI, prvi snimak donjeg reda s lijeve strane.

¹³⁹ D. Jelovina, n. d., Tbl. I i II.

¹⁴⁰ S. Gunjača, *Tinienia Archaeologica-Historica-Topografica II*, Starohrvatska prosvjeta III serija, sv. 7, Zagreb 1960, str. 12, Tbl. V, sl. 8 i 9.

¹⁴¹ Isti, Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja, Starohrvatska prosvjeta, III serija — sv. 4, Zagreb 1955, crtež na Tabeli I.



b — Kod ove podvarijante zrnca se nalaze u centrima kružnih vjenčića i u praznim površinama između vjenčića. Ojačanja karičice su, kao i kod većine naušnica ovoga tipa, izvedena od valovite filigranske žice (na rebra), bez zrnaca. Ima ih ukupno 4 primjerka, i to po jedan par u grobovima broj 173 i 177 (tb. XXVI, 4 i XXVII, 1).

Napominjem da naušnice u grobu broj 173 imaju na jednome kraju karičice (to je upravo na samoj jagodi) S-alčicu.

c — Ova varijanta se razlikuje od prethodne samo po tome što ima po jedno granulirano zrnice i na mjestima gdje se kružni vjenčići dodiruju. Dva primjerka ovakvih naušnica nađena su u grobu 129 (tb. XXIII, 1).

Treba napomenuti da i ove naušnice imaju S-završetak na jednome kraju karičice.

d — U četvrtu podvarijantu stavljen je samo jedan par naušnica iz groba broj 139, koji samo u centrima kružnih vjenčića i u površinama između njih, umjesto po jedno zrnice, imaju skupinu od po 3 sitna, vjerovatno lijevana zrnca. Ojačanja karičice su od obične namotane žice, a krajevi imaju obične alčice i kukice (tb. XXIV, 4).

Ni ovoj varijanti naušnica (mislim na sve četiri podvrste) nije se moglo naći baš potpune analogije. Iz Karamanovih fotosnimaka, koliko se to upošte jasno vidi, nema ni jednog sličnog primjerka, osim što su slično našima rađene jagode naušnica na jednom paru sa kruškolikim privjeskom.¹⁴² Po Kovačevićevom dalmatinskom materijalu čini se da su 2 naušnice (jedna je iz Smrdelja) rađene slično našima, samo što ove dalmatinske imaju kolutičice između jagoda, a jedna još i lančić.¹⁴³ Čini se da i naušnice iz Novih Banovaca imaju slično rađene jagode, koje su po Brunšmidu datirane u XII—XIII v.¹⁴⁴ Ove naušnice Z. Vinski datira još nešto kasnije — u XIII odnosno XIV v.¹⁴⁵ Trojagodna srebrena sa vjenčićima u čijim sredinama i površinama između vjenčića ima po jedno zrnice poznata je iz Plavna, vrlo slična našima iz grobova 129, 173 i 177.¹⁴⁶ I jedan primjerak naušnica iz Mogorjela ima dosta sličnosti sa našima.¹⁴⁷ Još 2 primjerka dosta slična našima nađena su u Mihaljevićima u Bosni.¹⁴⁸ Jedan od ova 2 primjerka ima S-završetak karičice, koji bi odgovarao našim primjercima iz groba broj 173. Ako bi se uporno i dalje tražile sličnosti, onda bismo npr. mogli ustanoviti da i jedna naušnica sa kruškolikim privjeskom sa nepoznatog lokaliteta u Srbiji ima postrane jagode aplicirane vjenčićima i zrcima,¹⁴⁹ a, koliko se to iz slabih crteža može zaključiti, izgleda da su još slične našima naušnice koje su nađene u Bugarskoj, samo su dvojagodne.¹⁵⁰

Ova vrsta naušnica javlja se u Grborezima u ukupnom broju od 13 primjeraka, što znači da je također omiljena varijanta, kao i ona broj 1. Budući da im nema potpunih analogija, da su bosanske analogije i relativno najbrojnije i najbliže, izgleda da je ova varijanta najviše bosanska.

3 — U ovoj varijanti jagode su veoma iskičene zrcima. Pošto se te aplikacije od zrnaca razlikuju, nužno je i njih podijeliti u dvije podvarijante:

a — Polovinom svake jagode kružno je povijen poširok pojas, koji je oivičen dvjema paralelnim žicama sa vrlo sitnim zrcima. Na svakoj polovini jagode, od pojasa prema karičici, poredana su 4 ravnokraka trougla od sitnih zrnaca, a 4 takva manja su poredana oko prolaza karičice prema pojasu. Prazni međuprostori su još ukrašeni sa skupinama od po 3 zrnca. Sva ova sitna zrnca su lijevana. Na 4 jednako razmaku na mjestu na pojasu su alčice za koje su se vješali lančići. Ojačanja karičice su od valovite filigranske žice. Alčice i kukice karičice su oubičajene.

Ovakva naušnica je nađena u jednom primjerku u grobu broj 102 i predstavlja sastavni dio para naušnica iz toga groba (tb. XVII, sl. 7a).

b — jedan primjerak druge podvarijante odnosi se na drugi dio para naušnica koji je nađen u grobu broj 102 (tb. XVII, sl. 7b).

¹⁴² Lj. Karaman, n. d., Tbl. XXII.

¹⁴³ J. Kovačević, n. d., 14, Tbl. VI, sl. 2 i 5.

¹⁴⁴ J. Kovačević, n. d., Tbl. XXVII, sl. 4.

¹⁴⁵ Z. Vinski, Starohrvatske naušnice..., Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 1, Zagreb 1949, 35, Tbl. VIII, sl. 56.

¹⁴⁶ S. Gunjača, Tiniensia Archaeologica... II, Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 7, Zagreb 1960, str. 13, Tbl. VI, sl. 4.

¹⁴⁷ I. Čremošnik, n. d., Tbl. I, sl. 13.

¹⁴⁸ N. Miletić, n. d., 17, Tbl. II, sl. 7 i Tbl. IX, sl. 1.

¹⁴⁹ J. Kovačević, n. d., 26, Tbl. VIII, sl. 5.

¹⁵⁰ Isti, n. d., 27, Tbl. XIX, sl. i i 2.

Jagode ove podvarijante, pored pojasa koji se pruža isto kao kod prethodne (okomito na karičicu) imaju još po dva takva pojasa koja se sa prvim a i međusobno okomito presijecaju. Kod prolaza karičice jagode su ukrašene vjenčićem zrnaca. Trapezoidni međuprostori u svojim centrima imaju po skupinu od 7 zrnaca. Pojasevi su prikazani sa po dva reda obične žice a onda i žice sa zrcima. Sva zrnca ovih jagoda su nešto malo krupnija od zrnaca prethodne varijante, pa se nešto više ističu, ali su ona isto tako sitna u odnosu na druga zrnca koja su upotrebljavana kod ove varijante naušnica. Ona su, kao i kod prethodne varijante, također lijevana.

Nijedna od navedenih dviju podvrsta nema svojih potpunih analogija u dosada publiciranim materijalima. Manje sličnosti imaju dvije dalmatinske naušnice iz Karamanovog materijala¹⁵¹ i jedna iz Kovačevićevog dalmatinskog materijala.¹⁵² Nije poznat lokalitet ni za jednu od ove tri slične dalmatinske naušnice. Nešto sličan je par trojagodnih manjih naušnica koje su nedavno nađene na groblju u Maljkovu.¹⁵³ Nedavno je Gunjača objavio jedan par većih trojagodnih ovakvih kao što je prvi primjerak iz groba 102, samo što su Gunjačine sa kolutičima između jagoda.¹⁵⁴ Drugih manje ili više sličnih nije se moglo pronaći. Prema tome, i u odnosu na ovu vrstu naušnica Grborezi poprimaju svoju individualnost.

4 — Ovdje se jagode sastoje od dviju osmerolisnih rozeta, čiji se listovi povijaju i spajaju kod prolaza karičice kroz jagodu. Granulirana krupnija zrnca na podlozi od vjenčića poredana su kružno u dva reda u ravninama koje stoje okomito na karičicu.

Ojačani dijelovi karičice su i ovdje od valovite filigranske žice, a krajevi karičice uobičajeni — alčice i kukice.

Ovakvu varijantu smo našli u dva primjerka u grobu broj 245 (tb. XXXI, 3).

Kao i ranije varijante, i ova nema svoje potpune analogije ni kod nas niti u drugim zemljama. Jedna Karamanova dalmatinska naušnica izgleda da je slična našoj, ali se to, zbog kvaliteta fotografije, ne vidi dovoljno jasno.¹⁵⁵ Lokalitet ove nije poznat. Čini se da i jedna Kovačevićeva naušnica iz Smrdelja ima neke sličnosti sa našima iz Grboreza, koju on naziva naušnicom »naročitog tipa«, a ne *kijevskog* tipa.¹⁵⁶ Nedavno je Gunjača objavio iz Plavna par trojagodnih pozlaćenih naušnica koje su donekle slične našima iz groba 245, ali su ove Gunjačine sa rupicama.¹⁵⁷

5 — Kao posljednju varijantu tretirali smo jedan primjerak jače pozlaćene naušnice iz groba broj 226 (tb. XXX, 4).

Jagode ove vrste naušnica su rađene u tehnici prolamanja a sastoje se od po 8 kružnih rebara koja se kod prolaza karičice kroz jagodu dodiruju, odnosno križaju. Sredinom jagode i još dva paralelna reda, tj. u tri zamišljene paralelne ravnine koje stoje okomito na karičicu, smješteno je po 8 krupnijih granuliranih zrnaca na podlozi od vjenčića. Ojačanja karičice su od valovite filigranske žice.

Karičica ove naušnice na jednoj svojoj strani ima S-završetak.

Naušnice sa tri jednake jagode u a jour tehnici, kakva je ova naša, kao što smo već naprijed rekli, Kovačević naziva »češkim tipom«. Takve češke su datirane u XI vijek. Iste takve javljaju se u Rusiji i u XIII—XIV v.¹⁵⁸ Međutim, ni u češkom, a niti u kojem drugom materijalu nije se mogla naći potpuno analogna naušnica našoj. Jedino jedan primjerak dalmatinskih naušnica, sa nepoznatog lokaliteta, izgleda da ima neke sličnosti sa našim primjerkom, ali se to zbog kvaliteta fotografije ne vidi jasno i, osim toga, ovaj dalmatinski primjerak ima kolutičice između jagoda.¹⁵⁹ U Bosni je nađeno 5 primjeraka naušnica u a jour tehnici koje također imaju sličnosti sa našim primjerkom, iako su nešto manjih dimenzija — 3 u Mogorjelu, 1 u Podhumu i 1 u Osovi. Od posebne je važnosti da se napomene kako je uz naušnicu iz Osove nađena i jedna S-naušnica, koja vremenski

¹⁵¹ Lj. Karaman, n. d., Tbl. XXI, slika prva i treća u gornjem redu s lijeve strane.

¹⁵² J. Kovačević, n. d., Tbl. VI, sl. 1.

¹⁵³ D. Jelovina, n. d., 262, Tbl. II.

¹⁵⁴ S. Gunjača, n. d., 10, Tbl. IV, sl. 1 i 2.

¹⁵⁵ Lj. Karaman, n. d., Tbl. XXI, slika druga s lijeve strane u drugom redu.

¹⁵⁶ J. Kovačević, n. d., 14, Tbl. VI, sl. 8.

¹⁵⁷ S. Gunjača, n. d., 11, Tbl. IV, sl. 5 i 6.

¹⁵⁸ J. Kovačević, n. d., 35 i 40, Tbl. XXVII, sl. 1 i 2; G. F. Korzuhina, n. d., Tbl. XXXVII, slika 5.

¹⁵⁹ Lj. Karaman, n. d., Tbl. XXI, slika prva s desne strane u donjem redu.



pada iza XI vijeka.¹⁶⁰ Nedavno je i Gunjača našao par ovakvih trojagodnih naušnica, istina sa kolutićima između jagoda, u Brnazima kod Sinja, zajedno sa novcem Ljudevita Anžuvina, koje su nešto malo slične našoj.¹⁶¹ Isto tako, nađen je jedan primjerak trojagodnih naušnica »na proboj«, sličnih našoj naušnici, zajedno sa novcem iz kraja XII v. (?) u Ličkom Lešću Gornjem.¹⁶² Jedan par fino ažuriranih većih trojagodnih naušnica nađen je u Dobrači i datiran je u XIII—XIV v.¹⁶³ Poznate zlatne trojagodne iz N. Banovaca Brunšmidt je datirao iza XII v.,¹⁶⁴ ali ove imaju S-završetak. K. Vinski te naušnice stavlja u vrijeme od X do XII v.¹⁶⁵ I u Brestoviku je nađeno nekoliko trojagodnih ažuriranih naušnica, a Brestovik je datiran u XII v. i dalje.¹⁶⁶

Trojagodne ažurirane, sa granulacijom i S-završetkom na jednoj strani karičice, česte su u Moravskoj i Češkoj, gdje se obično datiraju od IX do XI vijeka. Slične onim iz N. Banovaca, iz Zateca, u Češkoj, Turek je, na osnovu ostava datiranih novcem, stavio u X—XII vijek.¹⁶⁷ Srodne ruske Rybakov datira od X—XIII v.¹⁶⁸

Iz prednjega se vidi kako za ovu varijantu ima još najviše analogija, kako kod nas, tako i u drugim slavenskim zemljama.

Iz letimičnog pregleda izložbe Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika iz Splita, koju je ovaj otvorio 1958. godine u Splitu, vidjeli smo »Primjerke starohrvatskog nakita«, među kojima je bilo dosta trojagodnih naušnica, koje su slične našima iz Grboreza. Najveći broj takvih je bio sa dalmatinskih lokaliteta. Sv. Spas — Cetina, Smrdelj i Biskupija — Crkvina.

Po svemu se vidi da je tip naušnica sa tri jednake jagode nesrazmjerno najbrojnije zastupljen u Dalmaciji, i to izgleda relativno najviše na lokalitetima: Smrdelj, Sv. Spas-Cetina, Biskupija — Crkvina, a onda i Koljani, a poneki primjerak i u Devreskama, Ležajica glavici, Podgrađu, Gornjem Muću, Selcu na Braču, Nerežišću, Rižinicama i u Brnazima i Maljkovu, ako uzmemo u obzir i najnovije nalaze. Zanimljivo je npr. da takvih naušnica nema u poznatim srednjovjekovnim grobljima u Glavičinama kod Mrvinaca i na Majdanu kod Solina. Kada govorimo o Dalmaciji, treba imati na umu i činjenicu da se ovakve naušnice nalaze i na konzoli zvonika crkve sv. Dujma u Splitu.¹⁶⁹ Drugo naše područje, razumljivo, daleko manje brojno zastupljeno je Bosna i Hercegovina. Tu su relativno najbrojnije zastupljeni Grborezi (34 primjerka), a onda dolazi Mogorjelo (4 primjerka) i Mihaljevići (2 primjerka), dok su pojedinačni primjerci nađeni i na ovim lokalitetima: Podhum kod Konjice, Osovo na Glasincu, Usora, Olovo i Ališići. U Srbiji su ovakve naušnice nađene na groblju u Dobrači (1 par), 3 primjerka sa nepoznatih lokaliteta nalaze se u Narodnom muzeju u Beogradu,¹⁷⁰ 1 primjerak je nađen u N. Banovcima i nekoliko primjeraka u Brestoviku.¹⁷¹ Osim toga, takve naušnice se nalaze na portretima živopisa iz Studenice, Rudenice i Krepičevca.¹⁷² Na teritoriju Hrvatske, osim dalmatinskih u bjelobrdskoj nakitnoj grupi trojagodne naušnice nisu ovakve, sa jednakim jagodama, a osim toga one su tu sasvim iznimne i sigurno su import.

U ostalim slavenskim zemljama ovakve naušnice su najbrojnije u Rusiji (područje Kijeva), po čemu su i dobile naziv, a onda u Češkoj (Žitaves, Zatec) i Bugarskoj (Kirilovo

¹⁶⁰ I. Cremošnik, n. d., 243—244 i 261—263, Tbl. I., 7, 8 i 9 i Tbl. IV., sl. 7 i sl. 41.

¹⁶¹ S. Gunjača, Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima..., Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 4, 126 i 128, Tbl. III.

¹⁶² S. Ercegović, Istraživanja u Gackom polju..., Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 7, 247, Tbl. VIII., sl. 27.

¹⁶³ M. i D. Garašanin, n. d., 199—200, sl. 9c i 10a.

¹⁶⁴ Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. VII (1903—1904), 81, sl. 34.

¹⁶⁵ K. Vinski-Gasparini, Ranosrednjovjekovni slovenski zlatni nalaz u Arheološkom muzeju u Zagrebu, Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 2, Zagreb 1952, 23.

¹⁶⁶ M. Corović-Ljubinković, Dosadašnja iskopavanja u Brestoviku, Zbornik radova Narodnog muzeja u Beogradu I, Beograd 1958, 330; Isti, La nécropole slave de Brestovik, Archaeologia iugoslavlaca II, Beograd 1956, 136. Ostali nađeni primjerci u Brestoviku još nisu publicirani.

¹⁶⁷ R. Turek, Češke hradišni nalezky datovane mincemi, Slavia Antiqua, sv. I, Poznan 1948, 534.

¹⁶⁸ B. A. Rybakow, Remeslo drevnei Rusi, Moskva 1948, 337.

¹⁶⁹ D. Kečkemet, Figuralna skulptura zvonika splitske katedrale, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 9, Split 1955, 125, sl. 17 i 18.

¹⁷⁰ J. Kovačević, n. d., 26.

¹⁷¹ Isti, n. d., 35.

¹⁷² Isti, n. d., 44—45.

valja spomenuti i 1 primjerak trojagodnih koje su nađene u Lešću Gornjem (Lika).

i Glozene). Jedan primjerak je nađen u Šleskoj (Rudelsdorf) i jedan u Grčkoj (navodno iz Tebe?), koji se obično smatra atipičnim.

To bi otprilike bio pregled rasprostranjenosti ovoga tipa naušnica.

Kako to po svemu izgleda, biće tačna Karamanova pretpostavka da su ovakve naušnice kod nas domaći proizvod. Prema dosada ispitanom području, dalmatinska Hrvatska, tačnije područje između Dinare, Zrmanje, Cetine i Jadranskog mora, uključujući u to i otok Brač, je najvažnije proizvodno područje ovih naušnica, sa nepoznatim mjestom kao centrom, kojemu pripada dominantna kulturno-umjetnička uloga. Odmah iza Dalmacije dolazi područje Bosne, sa Grborezima kao dosada poznatim najznačajnijim lokalitetom. U okvirima područja Jugoslavije, Grborezi su, uz Dalmaciju, klasičan predstavnik tipa naušnica sa tri jednake okrugle i kičene jagode koji je u neposrednoj i najvećoj vezi s Dalmacijom.

Pitanje kronologije ove vrste naušnica dosada nije raščišćeno. O naušnicama dalmatinske Hrvatske najviše je pisao Karaman. On je još prije dva i po decenija nakit iz srednjovjekovnih grobova toga područja, koji su još prije njega sakupili Bulić, Marun, Radić i drugi, kao i materijal sa Majdana i Glavičina, na čijem istraživanju i sakupljanju je lično radio, tretirao arheološkim materijalom starohrvatskog kulturnog kruga. Taj je materijal smatran autohtonim, vezan je za ograničeni teritorij između rijeka Cetine i Zrmanje, zatim masiva Dinare i Jadranskog mora, a vremenski period IX—X vijeka, neposredno poslije primanja kršćanstva od strane Hrvata, i period Hrvatske države Trpimirovića. U vezi s tim, nastali su termini: »starohrvatska groblja«, »starohrvatski grobovi«, »starohrvatski nakit« i slično. Glaviniu toga nakita sačinjavaju naušnice, odnosno sljepoočnicarke, a glaviniu ovoga, opet, sačinjavaju naušnice sa tri jagode (one jednake kao i one različite veličine, oblika i izrade). Tako je, onda, došlo do upotrebe termina »starohrvatske naušnice« i sl. Iako su povremeno nalažene takve naušnice i izvan naprijed navedenog ograničenog teritorija, a i datirane u kasniji period, Karaman je te nalaze smatrao iznimkama, dozvolivši mogućnost i daljeg vremenskog trajanja naušnica sa tri jagode, ali je uporno i dalje ostao na svom stanovištu da su te naušnice jedna cjelovita i jedinstvena grupa strogo određenog teritorija i vremena. On je nešto kasnije, umjesto termina »starohrvatska kulturna grupa«, počeo koristiti termin »starohrvatska nakitna grupa«, a analogno tome, i termine »bjelobrdska nakitna grupa« i »keltaško-karantanska nakitna grupa«. Po njegovom mišljenju, »...u kasnijem Srednjem vijeku ovih naušnica malo pomalo nestaje. U krajevima bližim dalmatinskoj Hrvatskoj, u ostavštini keltačke i bjelobrdске kulturne grupe, u sjevernoj Hrvatskoj, u slovenačkim krajevima i kod Panskih Slavena Karpatske kotline, kao i na Balkanu takovih naušnica nema«.¹⁷³

J. Kovačević je u opširnoj radnji, sa dosta argumenata, prigovorio nekritičnoj upotrebi termina »starohrvatski« i »starosrpski«, zatim teritorijalnom ograničavanju srednjovjekovnog grobnog nakita, a onda i dotadašnjoj kronologiji dalmatinskog nakita. On je prikupio pronađeni nakit iz svih naših i drugih slavenskih krajeva, uporedio ga i, na osnovu toga, dao novu kronologiju, po kojoj trojagodne naušnice spadaju u period od XI do XV vijeka, a nikako onako kako ih je Karaman datirao — u IX i X vijek.¹⁷⁴ Iza nastupa Kovačevića došli su novi nalazi iz Dobrače, Brnaza, Mihaljevića, Gornjeg Lešća, Brestovika i Maljkova, koji su, sa dosta sigurnosti, datirani u vrijeme iza XI vijeka. Tako je Karamanova teorija postala još ugroženija. Grborezi znače još jedan nov prilog rasvjetljavanju kronologije našeg srednjovjekovnog nakita.

Ako vrstu građe grobova odbacimo kao primaran argumenat u kronologiji trojagodnih naušnica Grboreza, onda za relativno najdalje vremensko opredjeljenje naših trojagodnih naušnica mogu nešto da znače veze sa ostalim slavenskim zemljama, prvenstveno sa Rusijom, gdje se brojno najviše javlja ovaj tip naušnica. Kako se tamo takve naušnice pojavljuju krajem X vijeka, a najviše proizvode u XI, a traju i kroz XII, XIII i XIV v., to se čini da naše naušnice, ako uopšte te veze nešto bitno utiču, ne bi mogle da se stave prije kraja X vijeka.

Ako, pak, smatramo da su bitne naše uže slavenske okolnosti, postavljajući se prema naušnicama kao domaćem proizvodu, onda bi došli u obzir neki drugi argumenti, a prije

¹⁷³ Lj. Karaman, Dva kronološka pitanja starohrv. arheologije, Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 5, Zagreb 1956, 131.

¹⁷⁴ J. Kovačević, n. d., 3—84.



svega pojava zlatarskih radionica u našim krajevima. Po Karamanu je zlatarski obrt cvao u IX—X v. kod Hrvata, a onda je nastao period naglog opadanja i dekadanse. Po ostalim naučnim radnicima (Niederle, Rački, Garašanin-Kovačević, Fisković i dr.), zlatarske radionice se kod Slavena, pa i kod Hrvata razvijaju tek u XI vijeku. M. Ljubinković misli da su one počele još u X v.¹⁷⁵ Zlatari se u Dalmaciji prvi puta spominju u XI v., u Srbiji u XIII i XIV v., a u Bosni tek u XIV v. ali ih je vjerovatno bilo i ranije. Čini se da ova okolnost ne dozvoljava da naše naušnice stavimo prije XI ili kraja X vijeka.

Nekoliko primjeraka naših trojagodnih naušnica imaju karičice sa S-završecima, a uz trojagodnu naušnicu u Podhumu, u Bosni, nađena je jedna S-naušnica. Ta okolnost može da se uzme u obzir kod pokušaja da što dalje vremenski stavimo naše naušnice. Međutim, to najdalje može da ide u XI ili, pak, u kraj X v., s obzirom na činjenicu da su S-naušnice karakteristične za bjelobrdsku grupu i što se one u Bosni javljaju u XI v. i kasnije.

Navešćemo neke okolnosti koje pomažu da se odredi donja granica trajanja ovih naušnica. U Grborezima imamo nekoliko primjeraka naušnica koje su nađene u grobovima ispod stećaka. U dosadašnjem proučavanju stećaka nismo našli sigurnih argumenata da ove nadgrobne spomenike datiramo prije XIII vijeka. Prema tome, ni naušnice u takvim grobovima ne bismo mogli datirati drugačije od stećaka. Osim toga, u nekoliko grobova ispod stećaka (ne u onima sa nakitom) nađeni su novčići iz XIII i XIV vijeka. Takvi isti stećci su bili i nad grobovima sa naušnicama. U ovome slučaju novčići indirektno služe kao elementi za datiranje, pa je nužno skrenuti pažnju na tu okolnost. Trojagodne naušnice sa Biskupije, Ličkog Lešća, Dobrače, Brnaza, Brestovika i Maljkova, iako su neke od ovih nešto drugačije, jer npr. imaju kolutiće između jagoda, sigurno su datirane u vrijeme od XI do XIV vijeka, pa nema razloga da ne dozvolimo i mogućnost da su Grborezi živjeli u to doba. Po opštem ustaljenom mišljenju, trojagodne naušnice koje su bolje ukrašene, koje su kićenije, traju duže od običnih, prostih. A takve su u Grborezima. Na kraju, i okolnost da se trojagodne naušnice vide na freskoportretima, kao i na konzoli romaničkoga zvonika katedrale sv. Dujma u Splitu, što znači vrijeme od XIII do XIV vijeka, nije bez značaja za pitanje koje se ovdje rješava.

Iz ovih nekoliko argumenata može se zaključiti da je vrijeme trajanja trojagodnih naušnica Grboreza X—XV vijek.

Naušnice sa dvije jagode i kruškolikim privjeskom. Naprijed je napomenuto da su ovakve naušnice, i pored toga što su one dosada svrstavane u tip trojagodnih naušnica, odnosno u jednu podvrstu toga tipa, izdvojene u poseban tip. Glavni razlog za ovakav postupak nalazi se u tome što je treća (srednja) jagoda ovakvih naušnica manja po veličini od ostalih dviju i što je njena obrada nešto drugačija, zatim što se ona ne nalazi na karičici uopšte, tj. što kroz nju ne prolazi karičica kao kroz ostale jagode, odnosno što ona zapravo i nije posebna jagoda, nego samo jagodasti završetak kruškolikog privjeska naušnice. Osim toga, ove naušnice su nađene, ipak, pod drugačijim okolnostima nego one sa tri jednake jagode.

Naušnice sa dvije jagode i kruškolikim, ili piramidalnim privjeskom, nađene su u 6 grobova u ukupnom broju od 11 primjeraka, i to: u grobu broj 1 — 1 par, grobu broj 35 — 1 par, broj 54 — 1 par, broj 92 — 1 primjerak, broj 120 — 1 par, i u grobu broj 232 — 1 par (tb. XI, 3; XIII, 2a, 2b; XIV, 2; XVII, 4; XXI, 1; XXXI, 1).

Sve ove naušnice su nađene s jedne i s druge strane lubanje, kod samih ušiju, tako da se, s obzirom na tu okolnost, može pretpostaviti da su i nošene udjevene u uši. Međutim, u dva slučaja nađeni su komadići tekstila, vrpce (grob broj 1 i broj 35), što bi, opet, upućivalo na pretpostavku da su one možda nošene kao sljepočničarke, pričvršćene za tekstil, ili vezane za kosu, za upletnjake. U prilog ove druge pretpostavke govori i to što naušnice u grobu broj 35 imaju lančice čiji su krajevi vezani za karičice, kao i to što je u tome grobu nađena dijadema, uz koju su naušnice mogle biti vezane.

Važno je da se istakne kako osim te dijademe, zatim komadića tekstila, i to više vrpca, u dva groba koja smo već naveli (1 i 35), te ostatka jedne ženske tekstilne kapice u grobu broj 1, nije bilo više nikakvih priloga u grobovima gdje su ove naušnice nađene.

¹⁷⁵ M. Corović-Ljubinković, Metalni nakit Belobrdskog tipa, Starinar II, N. s., Beograd 1951, 37—38.

Sve naušnice u svih 6 grobova pripadale su pokopanim ženama raznog doba, od 18 do 70 godina.

Grobovi u kojima su bili ovi nalazi građeni su jednostavno, kao proste ali dublje zemljane jame, osim groba broj 35 koji je imao kameni okvir i ploču preko toga okvira, i groba broj 54 u kojemu je sa bočnih strana i više glave u zemlji nađen po jedan kamen u vidu uspravno postavljene ploče, kao i groba broj 120, gdje je više glave, u zemlji, također bila takva ploča. Na površini zemlje iznad samih grobova nije bilo stećaka. Jedino je jedan ovedi stećak iznad susjednog groba (broj 93) djelomično prekrivao i grob broj 92, ali on nije pripadao našem grobu broj 92.

U svih 6 grobova skeleti su bili na dubini više od 110 cm.

Opis naušnica sa kruškolikim privjescima dat je na drugom mjestu. Ovdje napominjem da su one rađene u svim tehnikama, kao i one sa tri jagode, zatim da među njima nema prostih, nego su sve dosta kićene i da su sve od pozlaćenog srebra. Dva para (grob 1 i 35) rađena su još i u a jour tehnici, i drugi par, kako smo već naveli, ima lančice.

Ni jedan primjerak naših naušnica sa kruškolikim privjeskom nema karičicu sa S-završetkom, niti i jedan primjerak ima kolutiće natakute na karičicu između jagoda.

Po načinu obrade, izgledu i dekoracijama, naušnice ovoga tipa se međusobno razlikuju, pa čak postoje i razlike između pojedinih naušnica istoga para, zbog čega bi se ove naušnice mogle podijeliti u varijante, pa i podvarijante. Postoje uglavnom tri razlike, pa bi otuda mogli naše naušnice svrstati u 3 varijante:

1 — U prvu varijantu ubrojane su one naušnice kod kojih su jagode rađene na proboj, a jour. Tu spadaju naušnice iz grobova broj 1 i 35. Kod para iz groba broj 1 postrane jagode se sastoje od po 2 rozete sa po 8 listova koji se spajaju kod prolaza karičice kroz jagodu. Listovi su ukrašeni dosta krupnim granuliranim zrnima. Od dviju osmorolisnih rozeta sastoje se i srednje jagode, kao završeci privjesaka, samo one nemaju granuliranih zrnaca. Slično ovima su obrađene i polujagode kojima se s druge strane privjeska završavaju kupe, kao i srednja jagoda između baza kupa. Tako je obrađena i jedna naušnica iz groba broj 35, s tim što je srednja jagoda, kao gornji završetak privjeska, više elipsoidna a ne okrugla. Druga naušnica iz toga groba rađena je također na proboj, ali postrane jagode se ne sastoje od dviju rozeta nego od 8 kružnih vjenčića, koje na mjestima gdje se vjenčići spajaju imaju po jedno granulirano zrnice, dok su ostale jagode i polujagode kao kod prve naušnice toga para iz groba broj 1 (vidi tb. XI, 3 i tb. XIII, 2a i 2b).

2 — U drugu varijantu ubrojane su naušnice iz grobova broj 92, 120 i 232. Njihova osnovna karakteristika, a u isto vrijeme i razlika od prve varijante, sastoji se u tome što su im postrane jagode na karičici, kao i srednje jagode kojima se na srednjoj strani završavaju privjesci, aplicirane sa po 8 kružnih vjenčića, koji u svojim centrima i međuprostorima imaju po jedno granulirano zrnice (grob 120), ili su ta zrnca samo na spojnica vjenčića (grob 92 i 232). Srednja jagoda naušnice iz groba 92 nema uopšte zrnaca, a srednja na naušnicama iz groba 232 nema vjenčića. Postoje i neke druge manje razlike u oblikovanju i izradi dekoracija privjeska, posebno njihovih donjih završetaka, na kojima se ovdje nećemo zadržavati (vidi t. XVII, 4; XXI, 1 i XXXI, 1).

3 — U treću varijantu spada preostali par naušnica iz groba broj 54. Tu postrane jagode nisu rađene ni na proboj, niti su aplicirane vjenčićima, nego su dekorisane sa nekoliko trokutica granuliranih zrnaca, raspoređenih uz spojnici polujagoda i uz prolaze karičice kroz jagode. Srednje jagode, tj. kuglasti završeci na gornjim stranama privjesaka i polukuglasti na donjim stranama su jednostavni, bez dekoracija (tab. XIV, 2).

Osim u Grborezima, ovakvih naušnica dosada je nađeno 2 primjerka na raznim lokalitetima u Bosni: 1 primjerak u Prisoju kod Duvna,¹⁷⁶ koji je nešto sličan našem u grobu broj 232 (varijanta br. 2); 1 primjerak na Crkvenici kod Doboja, sa jagodama u tehnici proloma, kao što su naši primjerci iz groba broj 1 (varijanta br. 1).¹⁷⁷ Ovdje nije ubrojana naušnica iz Tešnja koja je, istina, kao tip slična našima, ali čije jagode nisu okrugle, a osim toga su ukrašene poludragim kamenjem, te koja ima još i kolutiće između jagoda.¹⁷⁸

¹⁷⁶ I. Cremošnik, n. d., 261—262, Tbl. IV., sl. 8; J. Kovačević, n. d., 21.

¹⁷⁷ I. Cremošnik, n. d., 249, Tbl. II, sl. 10.

¹⁷⁸ I. Cremošnik, n. d., 261, Tbl. IV, sl. 9.



Od dalmatinskog materijala, koliko mi je poznato, dosada je publicirano 5 primjeraka, i to: 1 primjerak iz Kapitula kod Knina, koji odgovara našoj varijanti br. 2;¹⁷⁹ 1 primjerak iz Solina, koji također odgovara našoj varijanti br. 2;¹⁸⁰ i 1 fragmenat slične naušnice iz Plavnoga.¹⁸¹ Jelovina je u Maljkovu našao 1 par naušnica sa krušolikim privjeskom koji nije identičan nijednom našem primjerku, ali je dijelom sličan onome paru u grobu br. 1 a dijelom onome u grobu broj 120. Ovaj par iz Maljkova je bez lančića a na kraju karičice ima S-završetak.¹⁸² Kako je već navedeno, Maljkovo je datirano u XII—XV v. U vezi sa ovim, navodim i to da je na izložbi u Splitu 1958. godine bilo još nekoliko primjeraka ovakvih naušnica sa lokaliteta Biskupija — Crkvina, Sv. Spas — Cetina i Koljani. To su primjerci dalmatinskog još nepublikovanog materijala, koji su bili tada privremeno izloženi. Potrebno je da se napomene da je i Karaman uzgred objavio 3 primjerka ovakvih naušnica iz Dalmacije, ali nije saopštio sa kojih su lokaliteta, od kojih 2 primjerka, kako to izgleda, odgovaraju našim primjercima iz groba broj 120, koje smo uvrstili u varijantu br. 2.¹⁸³ Ostali dalmatinski materijal mi nije poznat.

Sa teritorija današnje republike Srbije poznata su 3 primjerka naušnica sa krušolikim privjeskom, i to: 1 primjerak (fragmenat) iz Bačkog Despotovca, nađen sa novcem iz XIV—XV v.¹⁸⁴ i 1 primjerak u a jour tehnici, ali sa kolutićima između jagoda, sa nepoznatog lokaliteta.¹⁸⁵ U najnovije doba nađena je još jedna a jour takva naušnica, dosta velika, također sa kolutićima između jagoda, kod Čačka, zajedno sa novcem cara Dušana.¹⁸⁶

To su sve primjerci ove vrste naušnica koji su, koliko mi je poznato, dosada nađeni kod nas. Interesantno je da ih nije bilo na lokalitetima bjelobrdске kulturne grupe, niti na drugim poznatijim srednjovjekovnim grobljima, kao što su Majdan i Glavičine u Dalmaciji, Mihaljevići u Bosni, Mirijevo, Brestovik i Dobrača u Srbiji, itd. Isto tako, nisu dosada konstatovane ni u Sloveniji ni u Makedoniji. Nužno je da se konstatuje da ovakve naušnice nisu poznate ni u jednoj drugoj slavenskoj zemlji, tako da se one pokazuju kao isključivo jugoslavenski arheološki materijal.

Relativno najviše primjeraka je nađeno u Bosni, a u okviru ove nekropole u Grborezima, pa se može reći da su ovakve naušnice, uz već spomenute sa tri jednake jagode, bile najomiljenije kod stanovnika Grboreza.

U rješavanju pitanja kronologije ovih naušnica možemo se poslužiti sa više elementa. Prije svega, ove naušnice su po svome obliku i cjelokupnoj obradi najbliže naušnicama sa tri jednake jagode, pa bi i vremenski, otprilike, mogle da spadaju u isti period. Budući da se srednja jagoda pretvorila u privjesak i da su jagode kao i privjesak dosta kičene, a vidimo da se ubacuju i kolutići između jagoda, mislim da se ovakve naušnice unekoliko mogu smatrati nešto savršenijim tipom trojagodnih, a to znači da su ne samo njima savremene nego možda i nešto mlađe od trojagodnih. U čitavom pitanju od velike važnosti su okolnosti da je uz despotovački primjerak nađen novac iz XIV—XV v. i da je uz čačanski primjerak nađen novac cara Dušana. Kovačević sve ovakve naušnice tretira »despotovačkim tipom« i po despotovačkom primjerku ih datira najranije u vrijeme od XIV—XV v.¹⁸⁷ Uzevši sve okolnosti u obzir, mislim da se ovaj tip naušnica može staviti u period od XII do XV vijeka.

Kolutaste naušnice. U prostom zemljanom grobu broj 111, sa stećkom na površini zemlje, kod ušiju stare žene nađen je par naušnica kakav je dosada u Bosni bio nepoznat. Po svom izgledu te naušnice su nalik na nešto odsječen kolut, odnosno odsječenu zvijezdu, ali, još bolje rečeno, na točak kome je manji dio odsječen. Ako bismo htjeli da ih po svaku cijenu uključimo u neku od dosada isticanih vrsta srednjovjekovnog slavenskog nakita, onda bi one bile najbliže Kovačevićevoj kategoriji *naušnica sa zvjezdastim pri-*

¹⁷⁹ J. Kovačević, n. d., 14, Tbl. VIII, sl. 2.

¹⁸⁰ Isti, n. d., Tbl. VIII, sl. 7.

¹⁸¹ Isti, n. d., 14.

¹⁸² D. Jelovina, n. d., Tbl. II.

¹⁸³ Lj. Karaman, Starohrvatsko groblje na »Majdanu« ..., Tbl. XXII.

¹⁸⁴ J. Kovačević, n. d., 34, Tbl. VIII, sl. 8.

¹⁸⁵ Isti, n. d., 26, Tbl. VIII, sl. 5.

¹⁸⁶ M. Corović-Ljubinković, Bijoux communs aux Slaves du Sud et leurs variantes locales, Archaeologia iugoslavica III, Beograd 1959, 118—119, Tbl. XLII, sl. 8.

¹⁸⁷ J. Kovačević, n. d., 48.

vjeskom, odnosno, još tačnije, jednoj njihovoj podvrsti koja je nazvana *zvjezdasti koluti*. Naše naušnice sa lica imaju vrlo plastične kupe i granulirana zrnca, sa naličja dekorativne filigranske spirale, dok se bočno ističu opet kupe sa zrcima, poput palaca u točkovima kola ili poput krakova zvijezde. Podrobniji opis je dat naprijed. Ovdje je potrebno istaknuti to da se na svakoj naušnici nalazi 9 takvih »palaca« ili krakova i da bi na punom krugu mogla upravo da stanu još takva tri. Osim toga, ima i nekih manjih razlika u izradi naušnica. Tako npr. jedna ima 6 a druga 7 kupa sa lica, završeci i ručke su nešto drugačiji, itd. Nadalje, ističem i okolnost da su na naličju nađeni tragovi tekstila (končića), što upućuje na to da su naušnice bile prišivene na tekstilnu podlogu, a to znači da su nošene kao sljepoočničarke. Izrađene su od pozlaćenog srebra i predstavljaju izvanredno lijep zlatarski rad (tb. XVIII). Potpune analogije dosada nisu poznate. Međutim, dosta sličnih primjeraka se našlo u Rusiji, gdje su uvezeni iz Vizanta, ili izrađeni pod uplivom Vizantije. Pretpostavlja se da su porijeklom sa Orijenta. Datirani su od XII v. dalje. Kasnije su nastale slične ovim naušnicama, samo su grublje imitacije i odlijevi, u Bugarskoj, gdje su se našle na više mjesta, a datirane su u kraj XII v., a neke i u vrijeme XV—XVI v. Osim toga, dolazi do njihovog ukrašavanja sa emajlom i nielom.¹⁸⁸

Među jugoslavenskim materijalom najslabije našim su 2 primjerka naušnica koji se nalaze u Narodnom muzeju u Beogradu. Jedna naušnica je od srebra, rađena u tehnikama lijevanja, granulacije i filigrana, u centru prednje strane ima dosta veliku kupu a oko nje vijenac vrlo sitnih kupa. S druge strane su ukrasi od filigranske žice poput osmica. Bočno teče niz kupa sa zrcima na vrhovima. Dimenzije i druge osobine su također slične našim. Ova naušnica je nađena u nasipu Petrove crkve u Novom Pazaru 1960 g. Druga naušnica je nedavno nađena u Boljercu kod Zaječara (nema bližih podataka), u Istočnoj Srbiji. Rađena je u istim tehnikama kao i prva, od srebra sa slabom pozlatom. Na prednjoj strani nema nikakve kupe, nego samo zrnca, a na zadnjoj je filigranska žica povijena u krugove, sa nekoliko ukrasnih zrnaca. Na bokovima su kupe, više loptice, sa po jednim zrcem na vrhu. Obadje naušnice su datirane po prilici u XIV v.¹⁸⁹

M. Ljubinković je našla u Makedoniji manje slične našima, tzv. »zrakaster«, sa poludragim kamenjem, a saopšteni su i nalazi iz drugih krajeva (Ališići, Kruševac, Kačanik, Vinča), te zapaženi takvi zrakasti primjerci na nekoliko portreta vladarskih i ktitorskih ličnosti na freskama u Lesnovu, Ljubostinji, Donjoj Kamenici i dr. Datiraju se uglavnom u XIV v. Ove se ipak dosta razlikuju od naših.¹⁹⁰

Nedavno je Blaga Aleksova pronašla nekoliko pari po tipu sličnih zlatnih naušnica u grobovima Kratova i Demir-Kapije, u Makedoniji. Ona ih naziva »okruglim naušnicama«, koje su nastale po uzoru na vizantiske, a datira ih u XIV i XV v.¹⁹¹

Iz postojeće građe nemamo dovoljno argumenata za sigurnije datiranje naših naušnica iz Grboreza. Ali, pošto one predstavljaju prvorazredan zlatarski rad, a ne imitaciju, niti na njima ima ukras od emajla i niela, biće bliže XII nego XV v. Istina, za previsoko datiranje smeta nam stećak iznad groba. Doduše, on je amorfan, pa bi možda mogao da ide dalje od dosada najranije datiranih stećaka. Po svemu izgleda najvjerovatnije datiranje u vrijeme XII—XIV, sa većom vjerovatnošću da su bliže XIV vijeku.

Ogrlice

U našem arheološkom materijalu nalazi se i jedna bronzana ogrlica, koja je, uz zlatne i srebrne grozdolike naušnice, zatim S-naušnicu i 3 obične karičice i ogrlicu od bobaka, sa 2 prstena koja su na njoj bila obješena, nađena u grobu broj 112 (t. XX, 3).

Ogrlice su poznate kao slavenski srednjovjekovni nakit i ima ih više vrsta. One su karakteristične za bjelobrdsku nakitnu grupu. Malo ih je nađeno u Sloveniji, a Dalmacija, Bosna i Srbija ih još manje poznaje. Nije im utvrđeno porijeklo, ali se najviše pretpostavlja da su sa Orijenta ili iz Vizanta. Izgleda da su glatke i jednostavne nešto starije od

¹⁸⁸ J. Korošec, Uvod ..., 292; J. Kovačević, n. d., 27.

¹⁸⁹ Na ove naušnice me je upozorila Dr. Mirjana Ljubinković, na čemu joj se i ovom prilikom srdačno zahvaljujem.

¹⁹⁰ M. Corović-Ljubinković, Nalazi iz Markove varoši, Muzeji 2, Beograd 1949, 102—113.

¹⁹¹ B. Aleksova, Naodi od srednjovjekovite grobovi vo Kratovo, Glasnik na Institutot za nacionalnata istorija I, br. 1, Skopje 1957, 7 i 30, sl. 1, 1a, 2 i 2a; Isti, Okrugli naušnici od Demir-Kapija, Glasnik na Institutot za nacionalnata istorija I, br. 1, 47—56, sl. 1, 2, 3, 4, 5, 6 i 7.



onih koje su od 2 ili 3 žice prepletene. Naša ogrlica nije ni sasvim glatka, a ne spada ni u prepletene, nego je na većoj i debljoj svojoj dužini tordirana, a pri krajevima je glatka. Jedan njen kraj je spljošten i probijen na petlju, a drugi je zavnut u običnu kukicu. Po svojoj tehničkoj obradi nije tipična ni za jedan dosada poznati kraj. Ogrlice su bile privilegija imućnijih, a neko vrijeme u Rusiji su služile i kao moneta. Po svemu izgleda da je naš primjerak iz Grboreza odnekuda uvezen.

Možda nije na odmet ako se napomene dobro poznata činjenica da su ogrlice od tordirane žice, kao bjelobrdske, bile u upotrebi još kod Ilira, Geta i Dačana.¹⁹²

Na Ptujskom Gradu nađeno je prstenje nanizano kao ukras ogrlice, kao privjesak, baš kao u Grborezima.¹⁹³

U vezi sa ovim, napominjem da je ogrlica, sa ostalim rijetkim nalazima, koje smo gore naveli, bila pohranjena uz djevojčicu u običnom zemljanom grobu, bez kamena i drveta, na dubini od 110 cm, koji je bio neobično orijentiran. Raka se, naime, pružala pravcem sjever-jug, a mrtvac je glavom bio okrenut ka sjeveru. O takvim iznimnim slučajevima orijentacije bilo je govora naprijed, gdje je navedeno kako se pretpostavlja da takvi grobovi pripadaju strancima, ili da je takva orijentacija uslijedila pod stranim utjecajem. Ako takva pretpostavka ima osnova, onda mišljenje o importu ove ogrlice i ostalog nađenog nakita u ovome grobu još više ima svoga opravdanja. Možda se ovdje radi o djevojci neke strane zemlje koja je iz bilo kojih razloga morala biti pokopana u Grborezima?

Zajedno sa kovanom ogrlicom u grobu broj 112 nađeno je, u rasutom stanju, 8 bikoničnih šupljih metalnih jagoda i 9 manjih bobaka od staklene paste (?) u obliku kolutića. Vjerovatno je to sve nekada bilo nanizano i kao ogrlica bilo na vratu pokopane djevojčice (t. XX, 4).

Za ogrlicu od metalnih bobaka, kao i bobaka od stakla, jantara, ili nekog drugog materijala, uglavnom vrijedi sve ono što je spomenuto za kovane — ima ih posvuda u slavenskim zemljama, a kod nas su najrasprostranjenije na teritoriju bjelobrdske nakitne grupe. Jedino se mora napomenuti da je upotreba metalnih bobaka, kao naših u grobu 112, dosta rijetka. Ogrlice sa takvim bobcima-bikoničnim jagodama, imamo u Golubiću i Trilju, samo u skupocijenom materijalu i u boljoj izradi, koje su kao vremenski starije, mogle biti i uzorom ovakvih kao što su u Grborezima.

Vjerovatno je grboreška ogrlica uvoz, a mogla bi se datirati u X—XI v.

Gumbi

Gumbi ili dugmad, kako ih neki nazivaju, ovdje su nađeni u malom broju, svega 3 primjerka — u grobu broj 122 — 2 primjerka i u grobu broj 139 — 1 primjerak, od kojega je ostao samo jedan dio. Pored 2 gumba, u prvome grobu nađeni su na nogama komadi tekstila sa nizom metalnih kopči, a u drugome grobu bile su još i trojagodne naušnice i prsten. Osim toga, prvi grob je bio na dubini od 72, a drugi na dubini od 120 cm. Inače su obadva bila u prostoj zemlji, bez kamena i bez stećaka (t. XXI, 3 i t. XXIV, 6).

I jedan gumb iz prvoga groba je djelomično oštećen. Izgleda da je bio isti kao i onaj drugi što je ostao čitav. Naši gumbi su od bronz, loptasti su, lijevani, sa kraćim vratom i ovećom petljom na jednomo, a ukrasom od granuliranog vjenčića, zatim vjenčića od tri granulirana zrnca i, napokon, još jednog zrnca, na drugome kraju.

Gumbi se obično dijele na one koji služe kao nakit, koji je od skupocijenijeg materijala i bolje izrade, i na one koji služe isključivo u praktične svrhe. Prvi se najčešće koriste kao privjesci na ogrlicama, i kao praporci. Naša dugmad su nađena na trbuhu i na prsima, zbog čega mislimo da su služila za zakopčavanje odjeće, tim prije što su tu nađeni i fragmenti tekstila. Gumbi su poznati u svim slavenskim zemljama. Kod nas nema ornamentiranih, kakvi se nalaze u Češkoj, Moravskoj i Rusiji, a ovakvi prostiji i manji po veličini su uglavnom vezani za bjelobrdsku i ketlašku skupinu ali traju i sve do u kasni srednji vijek. Više manjih bronzanih gumba našlo se u grobovima Mirijeva i 2 velika

¹⁹² M. Garašanin — J. Kovačević, n. d., 159.

¹⁹³ Isti, n. d., 168.

pozlaćena i ukrašena sa granuliranim zrcima.¹⁹⁴ Stotine primjeraka lijepo rađenih, srebrnih i pozlaćenih, nađeno je na Nekropoli u Novom Brdu.¹⁹⁵ Na groblju u Mihaljevićima također je nađeno više primjeraka gumba, ali jednostavnije obrade.¹⁹⁶ Sličnih gumba, koji su nađeni u većem broju, poznajemo još sa Mogorjela i Ališića-Klise u Bosni.¹⁹⁷ Svi ovi primjerci, uglavnom, po nađenim novcima, datirani su u vrijeme od XIII—XV v. Izgleda da su u tome periodu gumbi na odjeći bili u modi.¹⁹⁸

Napominjem da su na Gošića Hanu, u Hercegovini, ispod ornamentiranog stećka, u grobu koji je bio ograđen kamenim pločama, nađena mala bronzana dugmad sa granuliranim zrcima, prišivena za tekstil na prsima mrtvaca.¹⁹⁹

Po M. Ljubinković, ovakva dugmad se javljaju u XI v. i traju sve do današnjih dana.²⁰⁰ Zaista, ustanovili smo da dubrovački zlatari i danas za svoje mušterije, uglavnom iz Konavla, izrađuju baš ovakvu dugmad kao što je iz Grboreza (tab. XXXIX, sl. 1).

Gumbi su dosta česti nalazi u srednjovjekovnim grobovima drugih naših krajeva, i to čini se više istočnih krajeva. Pa i na drugim mjestima Bosne i Hercegovine ima ih priličan broj. Spominju se i u poveljama i oporukama bosanskohercegovačkih feudalaca. Začudo, ovdje u Grborezima, a rekao bih i uopšte u zapadnoj Bosni, dosada ih je nađeno upadno malen broj. Biće da se, ipak, nošnja u Srbiji i istočnoj polovini Bosne prilično razlikovala od nošnje u zapadnim krajevima Bosne. Prosto, ovdje u Livanjskom polju, a možda i u široj okolini kao da nije bio običaj veće upotrebe ovih puceta. Dalja proučavanja će u ovome pogledu pružiti više podataka.

Iz svega što je ovdje kratko izneseno, teško je nešto sigurnije reći o kronologiji naših gumba iz Grboreza. Iako je vremenski raspon njihove pojave u našim krajevima vrlo dugačak, od XI—XV v., čini se da gumbi iz Grboreza više spadaju u vrijeme od XIII—XV vijeka.

Prstenovi

Prstenovi su malobrojan nakit u Grborezima. Nađena su dva primjerka nanizana na ogrlicu u grobu djevojčice broj 112, zajedno sa grozdolikim zlatnim i srebrnim naušnicama i sa S-naušnicom i 1 primjerak na prstu lijeve ruke u ženskom grobu broj 139, zajedno sa trojagodnim naušnicama. Sva tri primjerka su od srebrnog tanjeg lima, jednostavnije izrade. Pored ovih ovdje, ubrajam i jednu prostu bronzanu karičicu koja je nađena na prstu desne ruke muškarca koji je ležao u gornjoj ruci etažnog groba broj 136 (t. XX, 1. 2; t. XXIV, 5 i t. XXIII, 5).

Prstenovi su poznati kao vrlo omiljen srednjovjekovni slavenski nakit. Nosili su ih žene, muškarci, kao i djeca, ponekad i po nekoliko komada. Postoji veliki broj raznovrsnih tipova prstenova prema njihovim oblicima, ukrasima i tehničkoj obradi. Prstenove čisto slavenske proizvodnje Niderle je podijelio u 3 opšta tipa: masivnije prstenove, zatim pletene i one koji su napravljeni od limene trake.²⁰¹ Po njemu bi naši prstenovi (osim karičice) spadali u treći opšti tip, s tim što trakovi naših prstenova nisu jednostavni nego su ukrašeni urezanim geometrijskim motivima i uzdužnim paralelama i što su dva primjerka još imala i kamenove, kao posebne ukrase. Razrađujući Niderleovu podjelu, Korošec je, na osnovu slovenačkog materijala, podijelio prstenove na 14 vrsta.²⁰² Po Korošcu bi naši prstenovi najprije spadali u devetu vrstu.

U našim krajevima je ovakvo prstenje najtipičnije za bjelobrdsku i ketlašku skupinu. Tako su slični našima nađeni prstenovi na Bledu, Ličkom Lešću, Majdanu, Maljkovu i u Mihaljevićima.

¹⁹⁴ M. Bajalović-Birtašević, n. d., 32, Tbl. VIII, sl. 11. Tbl. XII, sl. 7, Tbl. VI, sl. 10, 11, 12, Tbl. XVII, sl. 4 i 19.

¹⁹⁵ Zahvaljujem Dr. M. Ljubinković na podacima.

¹⁹⁶ N. Miletić, n. d., 25, Tbl. II, sl. 8, 9, 13, 14, 20, 21 i 22.

¹⁹⁷ I. Cremonšnik, n. d., 248 i 256.

¹⁹⁸ Isti, n. d., 248.

¹⁹⁹ S. Bešlić, Stećci u dolini Neretve, Naše starine II, Sarajevo 1954, 210.

²⁰⁰ M. Corović-Ljubinković, Prokupački nalaz srpskog srenjevjekovnog nakita, Zbornik radova Narodnog muzeja u Beogradu I, Beograd 1958, 153.

²⁰¹ L. Niderle, Slovenske starine, Novi Sad 1954, 212—213.

²⁰² J. Korošec, Staroslovenačka grobišća..., Celje 1947, 93—97.



S obzirom na okolnost da su dva prva primjerka prstenova Grboreza nađena zajedno sa ostalim nakitom koji smo već stavili najdalje u X v., zatim da je treći prsten nađen zajedno sa trojagodišnjim naušnicama, te da sva 4 prstena imaju najviše veze sa bjelobrdskom nakitnom skupinom, najvjerovatnije je da se naši prstenovi stave približno u vrijeme od X do XII vijeka.

Kopče

U običnom grobu broj 125, na dubini od svega 60 cm, uz skelet ženske starije osobe, na trbuhu, zajedno sa komadom skoro trule kože i vrlo malo tekstila, nađena je brončana kovana kopča od dva komada koji se sa naličja vežu pomoću uški i zubova. Zbog toga što ovaj nalaz nema analogije, nije ga lako ni kategorizirati. Predmet bi se možda mogao ubrojati u kategoriju zaponu ili predica, ali nam se čini da je on po svom izgledu, naročito po tome što se sastoji od dva komada, kao i po svojoj funkciji, više kopča nego zapon ili predica, u smislu kakav je zaponu dat u našoj arheološkoj nauci. Zato što je nađen uz kožu, pretpostavljam da se radi o luksuznom komadu odjeće koji se skopčava na pojasu. Iz opisa ovoga nalaza, koji je dat na drugom mjestu, vidi se da je on neobičan i da u dosada poznatom arheološkom materijalu predstavlja unikat. Kopče su, inače, relativno rijedi materijal na našim nekropolama i njihova kronologija nije precizno utvrđena. U našem slučaju je vrlo teško ma šta sigurno reći o kronologiji. Po tehničkoj obradi, a posebno po ornamentici, naša kopča podsjeća na zapone avaro — slavenske kulturne skupine, koja u Panoniji traje do u IX v.,²⁰³ ali ona sigurno tamo ne spada. Ponekad se čini da bi ovaj nalaz mogao spadati u period seobe naroda, pogotovo ako se radi o tzv. almandin kamenu koji je karakterističan elemenat seobe naroda. Na datiranje, svakako, utiču i drugi elementi, kao što su: biljno-životinjska stilizacija, cikcak-ornamenat, upotreba kamena, i dr.

Od važnosti je da se napomene okolnost da je predmet nađen u grobu koji spada u malu skupinu onih koji su obratno orijentirani — okomito na redovnu orijentaciju. Prema već istaknutom gledanju nekih naučnih radnika, ovakvi grobovi bi mogli pripadati strancima.

Nesto malo prije konačne redakcije ove radnje doznao sam da se slična kopča nalazi u Etnografskom odjeljenju Zemaljskog muzeja u Sarajevu (zavedena u Inventaru pod brojem 1567 kao »kopča za košulju«), ali bez podataka o mjestu nalaza, o porijeklu, datiranju i drugim osobinama. Mislim da nema sumnje da je predmet nađen u Bosni ili Hercegovini. Njegovo datiranje je vrlo nesigurno — vjerovatno je predmet mnogo mlađi od naše kopče u Grborezima (tab. XXXIX, sl. 3). Ona već sliči »pafti«.

Naša kopča je važna i biće predmet daljeg proučavanja. Zasad, zato što je nađena uz skelet koji je iznad onih u rakama 123 i 124, izgleda da vremenski spada među mlađe grobove naše nekropole, najvjerovatnije u XIV ili u XV vijek (t. XXII).

U kategoriju kopči ubrojali smo i nalaz iz groba broj 122, gdje su još nađena 2 dugmeta (gumba), sa malo tekstila. Na nogama starijeg muškarca, koji je tu sahranjen, bio je neki deblje pleten vunen odjevni predmet, koji je stezao i zaštićivao potkoljenice. Na dijelu bliže petama on je imao niz parova kopči (nađeno je po 8 pari na svakoj nozi) koje su se sastojale od bronzanih kukica i alkica pričvršćenih za to platno. Kopčice su jednostavno izrađene. Takve kopčice, koliko nam je poznato, dosada nismo imali u našem arheološkom materijalu, osim onih koje su nedavno nađene u Mirijeju, s tom razlikom što su mirijevske veće i još jednostavnije i što su zakopčavale odjeću na leđima.²⁰⁴ Kopčice iz Mirijeja su datirane u kasni srednji vijek najviše s toga što su nađene zajedno sa 2 pozlaćena dugmeta (gumba). Kako su i naše kopčice nađene zajedno sa gumbima skoro identičnog izgleda, a inače su slične ovima iz Mirijeja, nema razloga da se stavljaju daleko naprijed od XV vijeka (t. XXI, sl. 2).

Naknadno sam doznao da su ovakve kopčice nađene i u Novom Brdu, te da se datiraju u XV v.²⁰⁵

²⁰³ Zahvaljujem dr. Z. Vinskom koji mi je u vezi s ovim i nekim drugim nalazima pružio nekoliko savjeta.

²⁰⁴ M. Bajalović-Birtašević, n. d., 24 i 32, Tbl. XV., sl. 1.

²⁰⁵ Zahvaljujem Dr. M. Ljubinković na ovim podacima.

Zaponi

Zaponi su nađeni u 12 grobova u 14 primjeraka, i to po 1 primjerak u grobovima koji su obilježeni brojevima 4, 24, 36, 67, 140, 141, 213, 220, 226 i 249, a po 2 primjerka 2 primjerka u grobovima broj 100 i 212. (Tb. XII, 1 i 7; XIV, 1 i 5; XXV, 2 i 3; XXX, 1—3; XXXII, 4 i XXIX, 3 i 7.)

To su različiti tipovi grobova, većinom prosti, ali ih ima i sa kamenom kao i sa drvetom, a 5 od njih imaju stečke na površini zemlje. Od toga broja u 10 raka je bio po 1 skelet, jedan grob je bio dvostruki, 1 trostruki, 1 četverostruki i 1 petorostruki. Dubina grobova se kretala od 80 do 170 cm, a najčešće između 100 i 130 cm ispod površine zemlje. Polovi pokopanih su bili različiti, a bilo je i djece u tim rakama.

U četverostrukom, muškom grobu broj 67, uz jedan skelet, pored zaponu, nađeni su fragmenti tekstila. I u nekim drugim grobovima je uz zapon nađen drugi arheološki materijal. Tako, u grobovima 140, 141 i 212 nađeni su nožići, u grobovima 212 i 249 novčići, u grobovima 141 i 212 još i ulomci keramike (u prvome i zemljani pršljen), te u grobu 226 trojagodne naušnice.

Svemu tome treba dodati još jedan zapon koji je prije početka istraživačkih radova u Grborezima ispao iz jednog već načetog prostog groba na sjevernom kraju groblja. Taj grob nema svog broja u priloženom planu groblja (t. XXXIII, 2). Uz zapon u istoj raki su nađeni još 1 nožić i 1 zemljana posuda. Prema tome, u Grborezima je, zapravo, nađeno ukupno 15 zaponu iz 13 grobova.

Poznato je da su zapone pravili i koristili razni slavenski narodi u srednjem vijeku, prvenstveno u svrhu sapinjanja dijelova odjeće, obuće, pojasa i opreme. Uz čisto praktičnu svrhu, ljepše izrađeni zaponi su predstavljali nakit. Prema svrsi, nosili su se na prsima, pojasu, na ramenu itd. Sve slavenske zapone Niderle dijeli u dvije osnovne skupine. U jednoj su jednostavni, najčešće željezni kovački radovi u vidu okruglog, polukružnog ili uglastog okvira, sa iglom (trnom). Drugoj skupini pripadaju bolje rađeni i često različito ukrašeni bronzani okviri, također sa iglom. Postoje i drugačiji zaponi, mnogo bolje obrade i dekorativnosti koji se odreda smatraju stranim proizvodima. Obadviije vrste slavenskih zaponu se, nekako, javljaju od X vijeka i traju sve do XIII v.²⁰⁶ a okrugli još i dalje. Druga vrsta je rjeđe korištena.

Grboreški zaponi su jednostavno rađeni, bez ikakvih ukrasa, neki su od željeza a neki od bronz, 9 primjeraka su kružnog a 6 pravougaonog oblika, obično sa jednim, ali i sa dva trna. Kod nekoliko primjeraka trnovi nisu nađeni, pa se pretpostavlja da su ili izgubljeni ili oksidacijom uništeni. Ukoliko ova pretpostavka nije tačna, onda bi, možda, brončani zaponi okruglog oblika, bez trna, spadali u tzv. aplikacije, odnosno oni su pričvršćivani na haljinu i kroz njih je provlačen pojas, kakvi su nađeni na Novom Brdu i u Brestoviku.^{206a} Prema Niderleu, naši zaponi bi po svome obliku i obradi spadali u prvu vrstu. Kako su oni odreda nađeni u predjelu trbuha, može se pretpostaviti da su redovno služili za pojaseve.

Nekoliko drugih zaponu sa trnom nađeno je u Sloveniji (Ptujski Grad i Središče), zatim nekoliko primjeraka, pretežno četvorouglastih, u Bijelom Brdu, Brodskom Drenovcu, a onda i u Brnazima, Mirijeju i Mihaljevićima. Sve su to vrlo prosti primjerci, većinom od željeza.

Iz uvida u dosada objavljeni materijal, čini se da zaponi nisu bili u većoj upotrebi u našim krajevima. U tome okviru nalaz od 15 primjeraka u Grborezima je prilično važna činjenica.

Bez sumnje, najzanimljiviji zapon Grboreza je onaj okrugli brončani, sa dva polumjeseca, koji je nađen u otvorenom grobu zajedno sa posudom i nožićem. Analognog primjerka nismo našli na poznatim slavenskim grobljima. Jedino je Hampel donio jedan brončani zapon sličnog izgleda, također sa 2 mala polumjeseca, sa lokaliteta Fenék u Mađarskoj.²⁰⁷

²⁰⁶ L. Niderle, n. d., 175.

^{206a} Zahvaljujem M. Ljubinković na podacima.

²⁰⁷ J. Hampel, n. d., I, sl. 710 i Tbl. 175, sl. 14.



Po tome što su naši zaponi iz Grboreza nađeni pretežno u prostim grobovima, i to još zajedno sa željeznim nožićima i ulomcima keramike i jednim zemljanim pršljenom, a posebno što jedan brončani zapon ima ona dva polumjesečasta dodatka i nađen je sa zemljanom posudom prvog gradišnog tipa, oni bi spadali među relativno najstarije grobne priloge Grboreza. S druge strane, okolnost što su u jednome grobu nađene trojagodne naušnice, zatim što 5 grobova imaju stečke, a pogotovo to što je u grobu broj 212 (sa kamenim okvirom) nađen novčić iz XIV v., govori o tome da naši zaponi traju vrlo dugo. Po svemu izgleda da vrijeme grboreških zapona počinje sa XI i traje sve do XIV vijeka.

Nožići

Nožići predstavljaju rijedak arheološki materijal našeg groblja u Grborezima. Nađeni su u 4 primjerka, i to u 3 evidentirana groba (broj 140, 141 i 212) i u jednome neevidentiranom, koji je već prije početka istraživačkih radova bio otvoren i načet (t. XXV, 1, t. XXIX, 6 i XXXIII, 1). Mladić od dvadesetak godina u grobu 140 bio je položen u prostu jamu, ali je prekriven sa dvije daske »na sljeme«. Nožić mu je bio uz desno bedro. U također jednostavnom grobu 141 nožić je pripadao djetetu a nađen je s desne strane karlice. Ovaj grob je orijentiran po pravcu sjever-jug. U trećem grobu, broj 212, bila su 3 skeleta u kamenom okviru. Nožić je pripadao djetetu od 16 godina.

Podaci o svim ovim nožićima dati su kod opisa grobova. Ovdje bih htio da napomenem to da su oni od željeza, oubičajenog oblika, tj. sa sječivom koje se prema vrhu nešto povija i sa drškom koja je podugačka i sve tanja prema kraju, a koja je najvjerojatnije bila obložena drvetom. Zbog prevelikog oksidiranja nije moguće vidjeti detalje na njima. Kod studija ovoga materijala važno je da imamo na umu da je u prvome grobu još nađen 1 okrugli zapon, u drugome dijelovi dviju zemljanih posuda, u trećem su nađena 2 okrugla zapon, zatim 2 pršljena i 2 novčića iz raznog vremenskog razdoblja. Uz nožić koji je bio u neevidentiranom grobu nađena je zemljana posuda i brončani zapon sa polumjesečastim dodacima.

Poznato je da su stari Slaveni noževe upotrebljavali i kao oružje i kao oruđe. U grobovima ranog srednjeg vijeka nalaženi su kod svih slavenskih naroda. Po Karamanu, nož je kod Slavena korišten kao oružje više u pretrkršćanskom periodu, dok se kasnije on manje koristi, i to kao oruđe za svakodnevnu upotrebu, kao običaj nošenja.²⁰⁸ Manji noževi su nošeni o pojasu, zadjeveni, obješeni, ili su bili u posebnoj kesici. Drške noževa su bile od drveta, kosti ili od roga. Nosili su ih i muškarci i žene, i djeca, obično na desnoj strani boka, ali su nađeni i na lijevoj strani.²⁰⁹

U našim krajevima relativno najviše noževa, kao grobnih priloga, nađeno je u Brodskom Drenovcu,²¹⁰ na Bledu,²¹¹ zatim na Ptuj, a već manje u Dalmaciji, Bosni i Srbiji. U Biskupiji je nađeno nekoliko primjeraka, i to bez tačnijih podataka, u Plavnom 3 primjerka, u Glavičinama samo 1, a u Gajinama i Majdanu nisu nađeni uopšte. U Mihaeljevićima su nađena 3 primjerka manjih, oubičajenih i sasvim jednostavnih noževa, nekoliko primjeraka nađeno je kod Novog Pazara, a i u Mirijevu imamo 1 primjerak.

Noževi u Grborezima su također mali i jednostavni, nošeni su s desne strane o pojasu, a pripadali su uglavnom mlađim osobama, čak i djeci. Po nalazima na drugim nekropolama, ovakvi prilozi obično pripadaju ranijem srednjem vijeku i traju do u XI v. U prilog takvog datiranja mogu se uzeti i neke okolnosti Grboreza, kao npr. da su uz nožić nađeni keramički ostaci i pršljenovi, zatim i zaponi, naročito onaj iz neevidentiranog groba. I vrsta grobova — proste jame — doprinosi takovom gledanju. Međutim, okolnost da je grob 212 bio u kamenom okviru, a naročito da je uz nožić nađen i novčić iz XIV v. ne dozvoljava da nožić Grboreza datiramo isključivo tako rano.

²⁰⁸ Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihaća« ..., 16.

²⁰⁹ J. Korošec, Uvod ..., 226.

²¹⁰ K. Vinski-Gasparini, i S. Ercegović, Srednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu, Vjesnik Arheol. muzeja u Zagrebu, III serija, Zagreb I (1958), 143.

²¹¹ J. Kastelec — B. Škerlj, Slovanska nekropola na Bledu, Ljubljana 1950, 43.

Igla

U običnom grobu 161, ali sa stečkom nad zemljom, na dubini od 130 cm, blizu ramena starijeg muškarca nađena je oksidirana igla od željeza (t. XXX, 5). Čini se da joj jedan dio nedostaje, zbog čega ne vidimo kakav je imala završetak; da li nekakvu glavu, ili ušice za udijevanje konca. Zbog toga nije moguće reći da li je ta igla bila ukrasni predmet i služila kao pribadača, ili se njome stvarno šilo.

Koliko je poznato, igla je vrlo rijedak grobni prilog u slavenskim grobovima.

Neki primjerci, nađeni u Bijelom Brdu i u Sloveniji, drugačiji su od naših, služili su uglavnom za kosu i pripadaju starijim tuđim kulturama i ovdje su slučajno dospjeli. Najbliži analogni primjerci našoj igli nađeni su u Bosni. To su 3 igle sa kružnim glavica iz Bihaća o čijem datiranju dosada nije ništa rečeno.²¹²

Doznao sam da je nekoliko primjeraka igala sa kružnom glavicom nađeno na Novom Brdu, u Srbiji, i da se sa sigurnošću datiraju u XIV—XV v.^{212a}

Nemamo najnužnijih elemenata za vremensko određenje igle iz Grboreza. S obzirom na okolnost da je nad grobom bio stečak, ne bismo je smjeli stavljati predaleko; možda bi period od XIII—XV v. najbolje odgovarao?

Keramika

U ovu vrstu ubrojane su čitave zemljane posude kao i ulomci posuda koji su nađeni kao grobni prilozi. Jedino ovdje nije uračunat jedan zemljani kolut vretena jer je on izložen na drugom mjestu; inače bi po svemu spadao ovdje.

U grobovima broj 74 (trostruki), 81 (dvostruki) i broj 112 nađena je po jedna posuda od pečene zemlje. Osim toga, takva posuda je nađena i u već ranije otvorenom grobu, bez broja, a u grobu broj 141 bilo je više komada od kojih su se mogle rekonstruirati 2 posude. To znači da je ukupno nađeno 6 posuda u 5 grobova (t. XV, 1 i 2; XX, 6; XXXIII, 3 i XXV, 4 i 5).

Svi grobovi sa posudama, uzevši u obzir i grob broj 141, spadaju u proste rake, bez drveta i kamenih okvira, kao i bez stećaka (jedino je raka groba br. 74 pokrivena pločom), koje su bile na dubini od oko 100 i više cm. Grobovi su uglavnom pripadali djeci. U svim grobovima su, pored posuda, nađeni i neki drugi prilozi, i to: u broju 74 — kostur ptice, 81 — također kostur ptice, u 112 — 3 zlatne i 2 srebrene grozdolike naušnice, zatim 2 karičice, 1 S-naušnica, 2 prstena i bobci, u grobu bez broja — nožić i zapon, a u grobu 141 — također nožić i zapon.

Poznato je da su stari Slaveni običavali da u grobove svojih pokojnika ostavljaju zemljane posude. Najčešće je u tim posudama ostavljano piće ili neka hrana za umrloga.²¹³ Pitanje porijekla i stilskih osobina posuda nađenih u srednjovjekovnim slavenskim grobovima već duže vremena zanima mnoge arheologe, posebno u Češkoj, ali ni do danas mnoge važne stvari nisu izvedene na čistac. Naročito je u tome pogledu neodređena situacija u našim krajevima, gdje je relativno malo toga materijala nađeno.

Posude iz grboreških grobova izrađene su od proste, pijeskom začinjene posne gline, većinom tamnosivog pečenja. Nekoliko primjeraka je crvenosmeđe boje. Jedan dio posuda rađen je prostom rukom, a drugi na primitivnom kolu. Ove posude teško je u tipološkom pogledu uvrstiti u sheme koje su nam predložili Niederle, Eisner, Poulik ili Borkovski — da se samo poslužimo ovim autorima kao priznatim teoretičarima na polju determinacije slavenskog keramičkog materijala. Sheme ovih autora razrađene su na temelju nalaza koji su vrlo daleko od Grboreza. Osim toga su za formiranje keramičke robe u pojedinim krajevima ionako odlučujući lokalni momenti: tradicija, mogućnost dobivanja sirovine, navike plemenskih skupina i sl. Da ne govorimo i o utjecaju kasne antike na formiranje slavenske grnčarije, što je svakako našlo znatan odraz na robu

²¹² I. Čremošnik, n. d., 256, Tbl. III, sl. 9.

^{212a} Zahvaljujem M. Ljubinković na obavještenju.

²¹³ L. Niderle, n. d., 243.



ranog srednjeg vijeka. Zbog toga je gotovo nemoguće identificirati posude iz Grboreza sa onima iz pojedinih udaljenih skupina. Ako bismo ipak potražili te sličnosti, barem u širokim okvirima, onda bismo našu robu mogli uvrstiti u Niederle-ovu »Gradišnu II«, približno u »III stupanj« Poulikove skale, ili »srednje gradišno doba« po Eisneru.²¹⁴ Prema ovim tipovima robu iz Grboreza možemo datirati od X vijeka dalje.

Posude iz Grboreza imaju sve karakteristike slavenske gradišne keramike. Najbolje je izrađena posuda iz groba 112, a najslabije ona iz groba 81. Jedino posuda iz groba 74 ima valovit ukras podno vrata, dok ostale nisu ukrašene. Nijedna posuda nema signature na svom dnu.

Po samim osobinama naše posude iz Grboreza bilo bi vrlo nesigurno determinirati. Jedino bi se moglo reći da su one karakteristične najranije za X v., a da poslije toga mogu vrlo dugo da traju. Po vrsti grobova, po nalazima kostura ptica, grozdolikih zlatnih i srebrenih naušnica, S-naušnica i ostalih nalaza, izgleda najvjerojatnije da spadaju u period od X—XII v.

Po 1 do više komadića keramike nađeno je u grobovima broj 6 (dvostruki), 13, (etažni), 45, 46, 50, 82 (etažni), 138 i 238. Od tih 8 grobova 4 ih je bilo prostih a 4 sa kamenim okvirima i poklopnica. Među njima se nalaze i 2 etažna i 1 dvostruki. Osim toga, kod 3 prosta groba nađeni su ostaci drvenih sanduka ili dasaka. Grob broj 6 i 238, sa kamenim okvirom, kao i prosti broj 46 imali su još i stećak nad zemljom. U grobovima 6 i 13, pored fragmenata keramike, nađeni su novčići, od kojih prvi pripada XIV v., a drugi nije mogao biti određen. Inače, grobovi pripadaju pokojnicima različitog uzrasta i pola.

Iz nađenih fragmenata nije moguće rekonstruirati posude, niti nazreti njihove oblike. Faktura je, inače, vrlo slična onoj kod cijelih posuda. Uglavnom je to srednje pečena gruba smjesa ilovače i više zrnastog pijeska, prethodno rađena na lončarskom kolu, bez ukrasa, osim u jednom slučaju gdje se vide dva niza valovitih linija odmah ispod vrata posude, bez signatura.

Ništa sigurno se ne može reći o tome kako su ovamo dospjeli ovi fragmenti, tj. da li su nastali od pohranjenih posuda, preturanjem zemlje radi naknadnih ukopa, ili su to fragmenti već na groblju razbijenih posuda koji su kasnije zajedno sa zemljom nasipani u rake. Vjerovatnije je ovaj drugi način. U svakom slučaju, i ovdje se radi o slavenskoj keramici gradišnog tipa, koja bi se mogla slično datirati kao naprijed navedene posude, s tom razlikom što je sigurno da se neki fragmenti vremenski protežu čak u XIV v.

Tekstil

Tekstilnih priloga nađeno je u 14 grobova koji su obilježeni brojevima: 1, 9, 20, 35, 67, 74, 84, 102, 122, 125, 130, 133, 136 i 236. Od toga je 8 prostih grobova, među kojima su u jednome nađeni ostaci daske (20). Ostali grobovi su sa upotrebom kamena, koji su odreda sa više od jednoga skeleta — 3 sa 2, 2 sa 3 i 1 sa 4 skeleta. Među ovima su 2 etažna i 2 sa stećkom. (Vidi tekst. priloge na tab. XI, 1 i 2; XII, 6; XXI, 2; XXII, 3 i XXIV, 1 i 3.)

Tekstilni prilozii su različiti. U grobovima 1 i 20 nađeni su komadi ženskih kapa i komadi vrpca, u grobu broj 9 nađeni su samo komadić vrpca, u grobovima broj 35, 67, 84, 102, 122 i 125 nađeni su vrlo sitni fragmenti brokata, uz nakit koji je u tim grobovima također nađen. Očito je taj tekstil bio vezan s nakitom, bilo da se radi o dijademi koja je prišivena za tekstil, o sljepočnicama i sl. Jedino ovdje treba izuzeti tekstil u grobu 122, gdje je bio prilično veliki komad suknjenih nogavica sa kopčicama. U grobu broj 236 bili su sasvim neznatni komadić tekstila na glavi sa nekoliko komadića vrpca, a u grobovima 74, 130, 133 i 136 bilo je po nekoliko osamljenih tekstilnih komadića.

Uz ostatke tekstila redovno su nađeni i neki drugi prilozii. Tako, u grobu 1 imamo 2 dvojagodne naušnice sa krušolikim privjescima, u grobu 20 novčić koji je mogao biti kovan u vremenu od XI do XIV v., u grobu 35 nađeni su dijadema i 2 dvojagodne krušolike naušnice, u četvorstrukom grobu broj 67, uz skelet »d«, fragmenat tekstila je bio uz zapon, u trostrukom grobu broj 74 nađena je zemljana posuda, u grobu 84 karičica, u grobu 102 2 trojagodne naušnice, u grobu 122 kopčice i 2 gumba, u grobu 125 nađena je

²¹⁴ M. Garašanin — J. Kovačević, n. d., 128—131.

metalna kopča u dva dijela, sa komadom kože, u grobu 130 bila je jedna trojagodna naušnica, u broju 133 bobci, a u broju 136 nađena su 2 para trojagodnih naušnica i još jedna karičica za prst. Jedino u grobu 236 nije bilo nikakvih drugih nalaza osim tekstila.

Većina grobova bila je na dubini većoj od 100 cm. Inače, grobovi su pripadali raznom uzrastu (i djeci) i različitim spolovima, ali, ipak, relativno više ženama.

U poglavlju opisa grobova dat je i opis naših tekstilnih nalaza, zbog čega se na tome ovdje ne zadržavam.

Tekstil je ustanovljen u srednjovjekovnim slavenskim grobovima, ali u malom broju, uglavnom u fragmentima, i najčešće u vrlo slabom stanju, zbog čega se iz tako oskudnog materijala nisu mogli izvući nikakvi značajniji zaključci.²¹⁵ Izgleda da su se stari Slaveni odreda sahranjivali u odjeći i da je ta odjeća bila, uglavnom, domaći proizvod od lana, konoplje i vune.²¹⁶ U našim jugoslavenskim krajevima su nađeni sasvim oskudni grobni prilozii u tekstilu. U Bijelom Brdu su nađeni komadić koji podsjeća na naše u grobu broj 122, za koje Ivaniček misli da su biljnog porijekla.²¹⁷ Neznatnih fragmenata je također nađeno i u grobovima Mirijeva,²¹⁸ Brestovika²¹⁹ i Mihaljevića.²²⁰

Nešto više se zna o luksuznom tekstilu iz naših krajeva. U grobu jedno velikodostojnika »Srednjovjekovne crkve bosanske« iz Humske kod Čajniča nađeni su ostaci brokata, za koga se pretpostavlja da potječe iz XIV ili XV vijeka.²²¹ U jednome grobu sa kamenim sarkofagom iz Bile kod Travnika nađen je veći dio čipkaste i svilene kape.²²² Znatni dijelovi brokatne haljine, zatim dijelovi vrpca i jedne kape nedavno su nađeni u grobovima groblja porodice Sankovića u Biskupu kod Konjice, za koje se pretpostavlja da su iz XIII ili XIV vijeka.²²³ Na groblju u Brnazima nađeni su fragmenti »srme«.²²⁴ U Institutu za nacionalnu arheologiju u Splitu čuvaju se fragmenti tekstila koji su nađeni u grobovima sa nekoliko lokaliteta, najviše sa lokaliteta Biskupija — Crkvinu i Sv. Spas — Cetina. Na ovom drugom lokalitetu nađena je kapa, baš kao što su naše kape iz Grboreza. Više fragmenata tekstila nađeno je i u Novom Brdu.

Nije poznato kako se tekstilna proizvodnja razvijala u Bosni. Sigurno je dugo vremena, kao i u ostalim slavenskim zemljama, bila na nivou domaće izrade lanenih i vuninih muških i ženskih haljina. Vjerovatno je tek u kasnom srednjem vijeku, po ugledanju na već dobro razvijenu tekstilnu proizvodnju u susjednim primorskim gradovima, prvenstveno po ugledanju na Dubrovnik, počela ta proizvodnja i u Bosni da se razvija. Poznato je nastojanje kralja Tvrtka I da uz pomoć dubrovačkih tekstilnih majstora unaprijedi ovu vrstu zanatstva u Bosni.²²⁵ Bosansko-hercegovačka vlastela je poznavala i u znatnoj mjeri koristila luksuzni tekstil, koji je kupovala u Dubrovniku i drugim primorskim gradovima, gdje je proizvodnja takvog tekstila već bila razvijena, ili je preko tih gradova takav tekstil nabavljala iz Italije, a možda i iz Carigrada. U XIV i XV vijeku je tekstilna industrija talijanskih gradova Luke i Venecije bila veoma razvijena i njihovi luksuzni proizvodi, kao što su brokat i svila, bili su najviše traženi na evropskim tržištima. Pored dubrovačkih, talijanske tkanine su bile dobro poznate u vlastelinskim dvorovima Bosne i Hercegovine, naročito u XV v.²²⁶

²¹⁵ L. Niderle, n. d., 145, nap. 1; J. Korošec, n. d., 360.

²¹⁶ L. Niderle, Ibidem; J. Korošec, Ibidem.

²¹⁷ F. Ivaniček, Istraživanje nekropole ranog srednjeg vijeka u Bijelom Brdu, Ljetopis Jugoslavenske akademije, kj. 55, Zagreb 1949, 134—135, Tbl. XVIII, sl. 30, 31 i 32 i Tbl. XIX, slika 33.

²¹⁸ M. Bajalović-Birtašević, n. d., 9 i 10.

²¹⁹ M. Corović-Ljubinković, Dosadašnja iskapanja u Brestoviku..., 328.

²²⁰ N. Miletić, n. d., 33, Tbl. VIII, sl. 2.

²²¹ V. Skarić, Grob i grobni spomenik gosta Milutina na Humskom u foćanskom srežu, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, sveska za istoriju i etnografiju, 1934, 79—82.

²²² I. Cremošnik, Srednjovjekovna kapa iz Bile kod Travnika, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1952, 111—119.

²²³ M. Vego, Nadgrobni spomenici porodice Sankovića u selu Biskupu kod Konjice, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, sv. za arheologiju, Sarajevo 1955, 157—166 i Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo 1957, 127—139.

²²⁴ S. Gunjača, n. d., 126.

²²⁵ D. Kovačević, Prilog proučavanju zanatstva u srednjovjekovnoj Bosni, Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine X, Sarajevo 1959, 284—285.

²²⁶ Isti, 294; M. Vego, n. d., 136.



Iako među grboreškim tekstilnim nalazima nema zlatnog brokata, ipak oni govore više o luksuznijem i rjeđem tekstilu, nego o prosječnom i opštenarodnom. Ženske kape su, npr. rađene finom tehnikom iglom provlačenja niti i postavljene su svilom, vrpce su fino tkane, a možda su i neke od njih rađene kao čipke, ostaci srme, upotreba metalnih (srebrnih i zlatnih) niti, itd., jednako kao i pozlaćeni nakit, govore o tome da su se u Grborezima pokopavali imućniji slojevi ondašnjeg stanovništva.

Iz našeg grboreškog fonda izdvajaju se dijelovi kapa iz grobova 1 i 20. Da su to zaista dijelovi ženskih kapa vidi se po tome što su nađeni na glavama žena. Nije isključeno da se nađeni ostaci i u nekim drugim grobovima ne odnose također na kape. Kape predstavljaju primjerke čipkarske umjetnosti. Naprijed je navedeno da je i u Biloj nađena kapa. Čipka naših kapa je izgleda rađena tako, da su niti naknadno provlačene kroz mrežastu čipkastu podlogu, dok je čipkasti dio kape iz Bile izgleda rađen bez mrežaste podloge iglom sa kukicom ili sa dvije igle bez kukica. Osim toga, čipke iz Grboreza su tanje i finije. Kod njih se ne vidi baš oblik kape, kao u Biloj. Zbog toga nije sasvim isključeno da se u našim slučajevima radi o čipkastom prekrivaču, a ne samo o kapi. Ako su to bile kape, one su vjerovatno imale svilenu postavu i prekrivale su čitavu glavu, osim lica, i podvezivale su se pod bradom.

Slične kape su u XIV i XV vijeku nošene u Italiji. One su nošene i u našim krajevima, što se vidi po sačuvanim fresko slikarijama, a i danas se još zadržao običaj nošenja takvih kapa u Dalmaciji i u Bosni.²²⁷ Interesantna je okolnost da je kapa iz Bile, navodno, prekrivala pokojnikovo lice i da su neke kosti lica nedostajale, zbog čega je izražena pretpostavka o prekrivanju lica koje je u nekom boju ozlijeđeno (pretpostavlja se da je u Biloj bio pokopan muškarac).²²⁸

U vezi s ovim, ističem slučaj nalaza u Gošića Hanu, u dolini Neretve, između Konjica i Jablanice. Prije nego će se ovaj lokalitet potopiti Jablaničkim jezerom, izvučeno je nekoliko vrednijih stećaka i otvoreno nekoliko grobova ispod stećaka. U jednome grobu je nađen komad finijeg tekstila, vrlo slične obrade kao što su naše kape, koji je prekrivao pokojnikovo lice. Tada je primijećeno da su kosti lica bile oštećene.²²⁹ Slučaj sa Gošića hana je vrlo sličan onome iz Bile, pa mi se čini da pretpostavka o običaju prekrivanja oštećenog lica ima svoga osnova. Nedavnim etnografskim istraživanjima naselja Livanjskog polja ustanovljeno je da su žene u tome kraju ranije nosile na glavi kapicu i preko ove »bošču« od bijelog platna. Mlada je također nosila na glavi neku vrstu kape, koja se zvala »kovrljak« ili »kolobar«, sa svilenim privezačem i podvezačem, koji običaj je već davno nestao.²³⁰

Muškarci u naseljima Livanjskog polja nekada su nosili suknene čakšire, koje su od koljena dolje bile priljubljene uz nogu, kakve su nosili i Vlasi koji su u srednjem vijeku iz Bosne naseljavali susjedne krajeve Dalmacije, a za koje se kaže da su »nosili vrlo uske hlače čije se nogavice zatvaraju kopčicama od mjedi«.²³¹ Tekstil sa kopčicama iz groba broj 122 upravo podsjeća na takvu nekadašnju nošnju u Livanjskom polju.

Za datiranje naših tekstilnih nalaza nedostaju nam nužni podaci. Jedina sigurnija analogija je kapa iz Bile, koja je datirana u XV ili XVI vijek. U našem slučaju su važni i ostali prilozi u grobovima. Novčići, kao što je onaj u grobu broj 20, kovali su se od XI sve do XIV vijeka, pa nam on ne znači mnogo za preciznije datiranje. Relativno najviše ostalih priloga odnosili su se na trojagodne naušnice, koju vrstu nakita smo već ranije odredili u vrijeme od X do XV v. Dvojagodne naušnice sa kruškolikim privjeskom, kao i dijadema, spadaju, po prilici, u XII—XV v., a tako isto nekako i bronzana kopča, gumbi (puceta) i kopčice. Međutim, zemljana posuda i zaponi, bliži su X negoli XV v. Grobovi su pretežno prosti, ali ih ima i u kamenim okvirima, kao i sa stećcima nad zemljom. Kada se sve to uzme u obzir, izgleda da naš tekstil ipak ne možemo preciznije vremenski odrediti, nego mu moramo ostaviti duži vremenski raspon, i to od XII do XV vijeka.

²²⁷ I. Cremonšnik, n. d., 116.

²²⁸ Isti, 115.

²²⁹ S. Bešlić, Stećci u dolini Neretve, Naše starine II, Sarajevo 1954, 210—211.

²³⁰ Z. Čulić, Narodna nošnja..., Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, sveska za etnol. logiju, Sarajevo 1961, 162—164 i 167—171.

²³¹ Isti, n. d., 180.

OSTALO

U Grborezima ima grobnih nalaza koji se nisu mogli svrstati ni u metal, niti u tekstil ili keramiku, pa je bilo potrebno da se oni iznesu u posebnom odlomku. Takvi nalazi su koluti vretena, bobci, ostaci kože i životinjske kosti.

Koluti vretena

Koluti vretena, ili kako ih neki zovu pršljenovi ovdje su izniman prilog. Nađeni su u 2 primjerka u trostrukom grobu broj 212, u kojemu su još bila 2 novčića, 2 zaponi i 1 nožić. Grob je bio u kamenom okviru, na dubini od 130 cm. Pršljenovi se razlikuju; jedan je od kamena i bolje obrade, a drugi je od pečene zemlje i jednostavan je (tab. XXIX, 4 i 5).

Ovakvih predmeta se nalazilo u slavenskim grobovima ranog srednjeg vijeka. Oni od stakla, jantara ili poludragog kamena obično su služili kao dijelovi ogrlica, a za pršljenove od zemlje i običnog kamena misli se da su naticani na vreteno da bi ono bilo teže i da bi ostalo u ravnoteži pri okretanju. U grobove su stavljeni kao simbol ženske radnosti.²³² Zato ih zovemo koluti vretena.

Potpunu analogiju našem zemljanom pršljenu imamo u jednome koji je nađen u Glavičinama,²³³ a slične vidimo i na nekim drugim dalmatinskim nekropolama. To što su izrađeni od fino pečene crvenkaste zemlje, po nekim arheolozima (Hampel, Karaman) objašnjava se rimskom tradicijom, odnosno direktnim korištenjem rimske cigle. U Bosni nisu nađeni takvi.

Najvjerojatnije je da su i naši koluti došli u grobove kao simbol ženske radnosti, jer je onaj od zemlje bio uz skelet žene, a onaj drugi uz skelet djeteta od oko 16 godina, neodređenog spola, vjerovatno djevojčice.

Prema oskudnom znanju iz naučne literature o ovoj vrsti predmeta, izgleda da bi oni prije spadali u relativno stariji period našeg groblja. Međutim, kameni kolut je nađen uz novac iz XIV v., pa ga nije moguće ni datirati prije toga. Što se tiče zemljanog pršljena, ni on ne bi mogao biti stariji s razloga što je žena, kojoj je on bio priložen, sahranjena kao kasniji ukop u trostrukom grobu, što znači kasnije od djevojčice kojoj su pripadali novčić i kameni kolut.

Bobci

Ova vrsta nakita se ovdje javlja u dva dječja groba. O metalnim srebrnim biko-ničnim bobcima bilo je već govora u odlomku o ogrlicama. Pored takovih bobaka, ogrlicu u grobu 112 sačinjavali su još 9 manjih bobaka od staklene paste. Uz tu ogrlicu, koju smo našli u rasutom stanju, u istome grobu bili su i drugi već ranije spomenuti prilozi: bronzana ogrlica sa dva obješena prstena, zatim 5 primjeraka zlatnih i srebrnih grozdolikih naušnica, 3 obične karičice i 1 S-naušnica. Bobci su nađeni i u grobu broj 133, koji je bio prost kao i grob 112. Nađeni su kod lijeve podlaktice, također u rasutom stanju. Bilo ih je pedesetak. Vrlo su sitni, valjkastog oblika, glatki i izrađeni od raznobojne staklene mase. Jedan između njih je bio samo nešto malo duži valjčić. Mjesto nalaza navodi nas i na pomisao o narukvici od bobaka, ali takve narukvice nisu uopšte dosada poznate. I u grobu br. 139 nađen je 1 osamljen okruglast bobak (tab. XX, 5; XXIV, 2).

Ogrlice od ovakvih bobaka nisu rijetka pojava u srednjovjekovnim slavenskim grobovima. Ruske nalaze Niederle uglavnom datira u XI v.²³⁴ U našim krajevima naročito su poznate u bjelobrdskoj kulturnoj skupini.²³⁵ Više primjeraka ove vrste ogrlica nađeno je u Brodskom Drenovcu, gdje su obično bile uz ženske ili dječje skelete.²³⁶ Nađene su

²³² Lj. Karaman, n. d., 18.

²³³ Isti, n. d., 18, sl. 14.

²³⁴ L. Niederle, n. d., 199.

²³⁵ J. Korošec, Staroslovenska grobišta v severni Sloveniji, Celje 1947, 86.

²³⁶ K. Vinski-Gasparini i S. Ercegović, n. d., 139.



također u Ptujskom Gradu, u više primjeraka u Mirijevu i Brestoviku, a ponešto i u Mihaljevcima, ali se čini da ih je vrlo malo u Dalmaciji.

Ne postoji jedinstveno gledanje na porijeklo bobaka od stakla i staklene paste. Proizvodnja staklarskih predmeta u Rusiji se razvila od X do XII v., po ugledanju na crnomorsku proizvodnju. Korošec misli dasu u srednjoj i južnoj Evropi Slaveni i sami mogli izradivati takav nakit već od IX v., s obzirom da je u ovome dijelu Evrope dugo trajala tradicija rimske staklarske proizvodnje.²³⁷ Osim toga, kada se tiče Bosne, treba imati na umu da je ta vrsta nakita bila dobro poznata i Ilirima.²³⁸

Izgleda da bi bobci ogrlica iz grobova Grboreza približno mogli da se stave u period od X do XII vijeka.

Koža

Ostaci kože, djelomično trule i pozelenjele, nađeni su zajedno sa metalnim kopčama u grobu broj 125. Na poledini kopči držalo se još nešto crvenkastog konca. Pretpostavljam da je kopča tim koncem bila prišivena za kožni pojas, ili nekakav kožni haljetak koji se na pojasu tim kopčama spajao. Grob je pripadao starijoj ženi, a bio je na dubini od 60 cm., izrađen kao prosta jama, ali je bio orijentiran po pravcu sjever-jug.

U srednjovjekovnim slavenskim grobovima rijetko su gdje nađeni ostaci kože. Tamo gdje su nađeni obično su se odnosili na pojaseve, obući ili nožnice i bili su toliko skromni da nisu dozvoljavali nikakve značajnije zaključke.²³⁹ Takvi ostaci kod zapadnih i sjevernih Slavena datirani su u X ili u XII v. Na Bijelom Brdu su nađeni ostaci kožnih pojaseva sa metalnim aplikacijama.²⁴⁰ Fragmenti kože nađeni su još na Novon Brdu, u Petrovoj crkvi kod Novog Pazara²⁴¹ i u Mihaljevcima.²⁴² Drugi nalazi mi nisu poznati.

Datiranje našeg kožnog nalaza nužno je vezano za pitanje datiranja metalnih kopči, za koje pretpostavljam da potječu iz XIV ili XV vijeka.

Životinjske kosti

Prilozi životinjskih kostiju nađeni su u 3 groba — 74, 81 (tab. XVI, 1 i 2) i 169. U prva dva slučaja radilo se o kosturima domaće kokoši, a u trećem o samo jednoj kosti govečeta.²⁴³ Uz kostur kokoši u prvome grobu još su nađeni zemljana posuda i komadići tekstila, a uz kostur kokoši u drugome grobu nađena je također jedna zemljana posuda. U trećem grobu, uz kost (plečku) govečeta, nađen je par trojagodnih naušnica. Svi grobovi su bili proste ruke, prvi sa tri, a drugi sa dva kostura (prvi grob je imao kamenu ploču nad rakom). Dubina grobova iznosi 100 i više cm.

U slavenskim, kao i u grobovima nekih drugih naroda, nije nepoznata praksa prilaganja životinjskih kostiju, kao ostatak paganskog vjerovanja. Oni mogu biti ostaci pogrebnih gozbi, ali mogu potjecati i od namjerno priloženih životinjskih dijelova kao jela za pokojnika.

Nedavno je u Brodskom Drenovcu na nekropoli iz avaro-slavenskog perioda nađeno relativno dosta životinjskih osteoloških ostataka kao grobnih priloga. Tamo su u 20 do 32 ukupno istraženog groba nađeni takvi ostaci; istina, osim 8 konjskih skeleta ni jedan drugi nije bio čitav, nego samo u fragmentima. U 3 groba nađeni su kokošji skeleti, bez glave.²⁴⁴ Još ranije su saopšteni nalazi kostiju ptica u češkim grobovima X i XI v.²⁴⁵ Čini se da su u našem slučaju važnije kokošje kosti. One su stavljene na razna mjesta pokraj pokopanoga; ponekad pod rukom, nekada kod glave, nekada u zemljanoj posudi, itd.

²³⁷ J. Korošec, Uvod..., 298.

²³⁸ Isti, Staroslovenska grobišta..., 86—87.

²³⁹ Isti, Uvod..., 360—362.

²⁴⁰ F. Ivaniček, n. d., 135, Tbl. XIX, sl. 33 i Tbl. XX, sl. 36.

²⁴¹ Zahvaljujem M. Ljubinković na podacima.

²⁴² N. Miletic, n. d., 33.

²⁴³ Determinaciju životinjskih kostiju obavio je Dr. Žarko Dolinar, asistent Veterinarskog fakulteta u Zagrebu, na čemu mu se i ovom prilikom srdačno zahvaljujem.

²⁴⁴ K. Vinski-Gasparini i S. Ercegovic, n. d., 135.

²⁴⁵ J. Schranil, Die Vorgeschichte..., 297.

Nađeno ih je u Sloveniji, Panoniji i drugim slavenskim zemljama.²⁴⁶ Najčešće su to bile kokoši ili pijetlovi, koji su kod slavenskih naroda poznati zbog svoje simbolike. Naročito je poznata simbolika pijetla kod južnih Slavena. Kod Srba je on tipična žrtvena životinja i kao takva je stavljana u grobove umrlih. Pijetla nalazimo i kao motiv na stećcima u Bosni i Hercegovini,²⁴⁷ ali još nije ustanovljeno kako je on došao na stećke. Zato mislim da se naši kosturi odnose na pijetle.

Osteološki životinjski ostaci su pojava koja je uočena kod avaro-slavenske kulturne skupine, kao i uopšte kod grobova starijeg perioda, s iznimkom ptica, koje su kasnije nađene u Češkoj i Sloveniji, a pogotovo kod grobova sa skeletima pijetla, odnosno kokoši, koji mogu biti još kasnija pojava. U našem slučaju nije moguće tačno odrediti kronologiju. To što su u prva dva groba nađene i posude upućuje nas na relativno stariji period. Tome doprinosi i okolnost što su nalazi u prostim grobovima. Međutim, kost govečeta je nađena zajedno sa trojagodnim naušnicama, koje se javljaju i mnogo kasnije. No, ta kost je mogla da dospije u grob i kao ostatak gozbe, u kome slučaju ne bi bila od važnosti za datiranje. Ipak, mislim da grobovi sa skeletima pijetlova naše nekropole približno mogu da se stave u vrijeme od X do XII vijeka.

Novac

Novčića kao priloga nađeno je ukupno 30 komada u 21 grobu. Grobovi sa novčanim priložima označeni su slijedećim brojevima: 6, 11, 13, 20, 25, 58, 62, 73, 87, 93, 98, 179, 182, 199, 212, 231, 248, 249, 250, 251 i 255 (tab. XII, 2—5 i 8; XIV, 3, 4, 6; XVII, 1—3; XVIII, 1—9; XXIX, 1, 2; XXX, 5; XXXII, 1—3 i 5—6).

Grobovi sa ovom vrstom priloga različito su građeni. Prostih je svega 3, od toga sa upotrebom daske 1. Prostih sa stećkom nad zemljom bila su 2. Sa kamenim okvirima i pretežno sa kamenim pokrovom bilo je ukupno 16 grobova, od kojih sa upotrebom drveta 2, a sa stećkom nad zemljom 12. Među grobovima sa kamenim okvirima bila su 3 sa 2 skeleta, 7 sa 3 skeleta, 2 sa 4 i 1 sa 5 skeleta. U kamene grobove ubrojani su i 2 etažna, od kojih je jedan sa kamenim okvirom i sa 4 skeleta, a drugi je kombinovan — dolje prosta a gore kamena raka, i ima 3 skeleta. Prema tome, od ukupno 21 groba sa novčanim priložima više od polovine ih je sa stećkom nad zemljom, a $\frac{2}{3}$ sa 2 ili više skeleta. Većina ovih grobova je na dosta velikoj relativnoj dubini; samo 5 ih je na dubini ispod 100 cm, dok se dubina ostalih kreće od 100 do 150 cm.

U odnosu na starost i spol pokopanih podaci ne govore ništa osobitoga. Pokopani pripadaju raznom dobu starosti i raznim spolovima.

Ako pogledamo na plan groblja, vidjećemo da su ovi grobovi relativno najgušći u zapadnoj trećini groblja, zatim da ih oko sredine groblja ima vrlo malo, a onda da ih je $\frac{1}{3}$ raspoređeno u jugoistočni kraj groblja.

Od 30 nađenih novčića 4 nisu mogla biti vremenski određena, 2 pripadaju ugarskom kralju Ljudevitu Velikom, 1 je turska akća iz XV v., a svi ostali su srebrni i bakreni talijanski pikoli, najviše kovani u Veneciji, a onda u Veroni, Akvileji, Padovi i Tridentu. I 3 primjerka neodređenih novčića su talijanski pikoli, a vjerovatno i onaj četvrti neodređeni. Dakle, osim 2 ugarska i 1 turskog, svi novčići su iste vrste — talijanski pikoli, za koje od ranije znademo da su rado korišteni kao obolusi u srednjovjekovnim bosanskim grobovima.²⁴⁸ Većina ovih talijanskih novčića potiču iz XIII i XIV v., ali ih ima i nekoliko iz XV kao i iz XII do XIII, XII do XIV i XI do XIV v. Većina grobova sa kamenim okvirima i onih sa stećcima imaju mlađe novčiće, što je, mislim, dosta važan podatak.

Zanimljiv je i ovaj podatak: u 7 grobova, a vjerovatno i u još 2, novčići su bili u ustima pokopanih, kao obolusi, dok su ostali nađeni na raznim mjestima — na grudima, kod bedara, kod lakata i u nasipu zemlje. Najčešće je uz skelet stavljan po jedan novčić, u 3 groba po 2 (98, 212 i 250), a u grobu broj 199, gdje je sahranjena žena od 40 godina starosti, nađeno je 7 novčića.

²⁴⁶ J. Korošec, n. d., 101.

²⁴⁷ S. Bešlagić, Kupres, Sarajevo 1954, 183—184.

²⁴⁸ Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo 1951, 266 i Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo 1952, 118.



Naši grobovi sa novčićima najčešće nemaju nikakvih drugih priloga, ali su, ipak, u nekim nađeni i drugi prilozi, u kojim slučajevima novčići predstavljaju elemente za datiranje tih priloga. U Grborezima imamo 16 grobova u kojima osim novčića nije bilo nikakvih drugih priloga, u 2 groba su nađeni keramički ulomci (6 i 13), u jednome grobu nađena je ženska kapa i nekoliko kamada tekstilnih vrpca, u jednome željezni zapon i u još jednome 2 zapon, 2 pršljena i 1 nožić. Ako pretpostavimo da su ulomci keramike dospjeli u grobove zajedno sa zemljom koja se nasipala i da potječu od posuda razbijenih u pogrebnim gozbama, onda ovdje imamo svega 3 groba sa još nekim drugim priložima, i to: broj 20, broj 212 i broj 248. U prvome grobu, sa kapom i vrpcom, novčić grada Tridenta iz vremena kraljevskih namjesnika mogao je biti kovan od 1004. do 1363. god. To znači da nađeni tekstil ne možemo preciznije datirati. U grobu 212, koji je u kamenom okviru, sa 3 skeleta, na dubini od 130 cm, bili su zaponi, pršljenovi i nožić. Zbog novčića taj grob, odnosno skelet kojemu je pripadao novčić, ne može biti stariji od XIV v. To, opet, znači da ni prilozi u tome grobu nisu mogli biti stariji od XIV v., što se imalo u vidu kada se u odnosnom poglavlju o tome raspravljalo.

Na ovome mjestu treba reći da je drugi novčić iz groba br 212 rimski i da potječe iz IV v. Očito je da se u ovome slučaju ne radi o savremenoj moneti, nego najvjerojatnije o čarobnom amuletu koji je sačuvan sve do XIV v. i kao takav stavljen u grob. Za slično tretiranje dolazi u obzir i novčić Tridenta iz groba 199, koji je mogao biti kovan u XI v., ali zato što su ostali novčići toga groba najranije iz XIII v., znači da je ovaj tridentiski ovamo došao možda kao amulet? Grob 249, koji je sa 5 skeleta, u kamenom okviru i sa stečkom nad zemljom, imao je željezni zapon uz peti skelet, koji se ne može pobliže datirati, jer novčić pripada skeletu jednog od ranije sahranjenih pokojnika, a i on nije mogao biti tačnije datiran.

Od važnosti je okolnost da ni jedan novčić iz Grboreza nije bio probušen, zbog čega se ne može tvrditi da je korišten kao nakit, a to znači da nije mnogo kasnije od vremena kovanja i korištenja kao monete upotrijebljen kao obolus u grobu. Međutim, neki novčići su pomalo izlizani, što, opet, govori da su duže bili u upotrebi.

Bez sumnje, naši novčići predstavljaju važne elemente za studij groblja u Grborezima, a prije svega oni nam pomažu u datiranju grobova. Tako, oni jasno govore da se samo 1 od ukupno 21 groba sa takvim priložima, (broj 20) može da stavi najranije u XI v. (grob broj 199 ne može biti iz toga vremena, iako ima novčić koji je mogao biti kovan u XI v.), zatim samo 2 groba mogu biti najranije iz XII v. (broj 182 i 250), nekoliko drugih grobova potječu najranije iz XIII v. (93, 98, 179, 199 i 231), dok ostali, a možda i neki od naprijed navedenih, pripadaju XIV i XV v., a nije isključeno, iako je to malo vjerovatno, da neki od naših grobova sa novčićima potječu i iz još kasnijeg vremena. Nadalje, novčići Grboreza, zato što se iznimno nalaze zajedno sa nekim drugim priložima, a k tome ponekad ni sami nisu određeni, na žalost, ne znače mnogo za datiranje tih drugih grobnih priloga.

Isto tako, novčići Grboreza pružaju nam materijal za studij pitanja tadašnje ekonomike. Čini se da je od velike važnosti činjenica da ovdje uopšte nije nađen domaći novac, nego odreda tuđinski, skoro isključivo italijanski. Ta okolnost ne samo da upućuje na pretpostavku o malobrojnom kovanju bosanskog novca nego govori još više o tome da je u Bosni cirkulirao italijanski novac, a to opet posredno vodi zaključku o pretežnoj razmjeni dobara sa italijanskim krajevima, odnosno o nesrazmjerno velikoj dominaciji italijanskih privrednih pozicija.

3 — ZAKLJUČCI

Naprijed izneseni podaci o groblju, grobovima i grobnim nalazima u Grborezima, kao i elementi koji su uzeti u obzir kod razmatranja, odnosno pretpostavke i mišljenja koja su izražena u odnosu na pojedina pitanja i probleme, omogućuju da se o osnovnim i najvažnijim pitanjima na kraju ove monografije formuliše nekoliko zaključaka:

Groblje u Grborezima kod Livna je tipično srednjovjekovno slavensko groblje, tzv. ravno i na redove, locirano na relativno blago uzvišenom ravničastom terenu, u blizini vode i pokraj jednog od najpromenijih putova koji veže naselja Livanjskog polja sa Primorjem.

»Mramorje« kao ime ovoga groblja, koje je odavno poznato kod naroda ovoga kraja, postalo je po stećcima ili »mramorovima«, kao nadzemnim oznakama grobova, koji su se i do danas ovdje u znatnom broju zadržali (86 primjeraka). Današnje, a vjerovatno i srednjovjekovno, naselje Grborezi nalazi se oko 1500 m istočno od groblja.

Grobovi su orijentirani po pravcu zapad-istok, tj. po liniji sunca, ili sa manjim otklonom od te linije, tako da je većina grobova poprimila pravac jugozapad-sjeveroistok. Većina grobova je svojim kraćim stranama poredana u nizove koji stoje okomito na takvu orijentaciju, dakle, po pravcu sjever-jug. Iznimnu orijentaciju ima 6 grobova koji su postavljani po liniji sjever-jug.

Ukupan broj istraženih grobova iznosi 265 (grob broj 97 sa stečkom nije istražen nego je ostavljen kao eventualna dalja orijentacija). Po svojoj izradi oni su podijeljeni u 3 vrste: proste jame u zemlji, proste jame u zemlji sa upotrebom drvenih dasaka ili sanduka, i grobovi u kamenim okvirima.

Prostih grobova ima 102 ili 38%. Oblik rake je pravougaon, ponešto ovalan. Ova vrsta grobova počinje dosta rano i traje dosta dugo na ovoj nekropoli, redovno prije ostalih, ali i paralelno, kao i poslije ostalih vrsta.

Sa upotrebom drveta ima svega 26 ili 10% grobova, odnosno 20% od ukupnog broja prostih grobova. Ostaci drveta nađeni su i u 22 groba koja su uvrštena u kamene. Ova vrsta grobova (sa drvetom) u Grborezima traje do u kasni srednji vijek i vjerovatno pripada imućnijem svijetu. Pretpostavlja se da je ograđivanje pokojnikova tijela daskama obavljano u samoj grobnoj raci.

U kamene grobove uračunati su grobovi u kojima je u kojem bilo vidu korišten kamen. Takvih grobova ima svega 138 primjeraka, što iznosi 52% od ukupnog broja nekropole. Najveći broj ovakvih grobova imaju kamene okvire u obliku ravnokrakog trapeza koji su prekriveni pločama. U ovoj vrsti grobova ima 86 primjeraka sa stećcima. Vrijeme trajanja kamenih grobova još nije moguće tačno odrediti. Pretpostavlja se da su oni relativno kasniji.

Naše groblje ima relativno veliki broj grobova sa 2, 3 ili više skeleta, koji sigurno nisu nastali zbog oskudice u prostoru, nego, valjda, svjesnom težnjom stvaranja zajedničkih grobnica (62 takva groba). Po tome se ono razlikuje od većine dosada poznatih naših srednjovjekovnih groblja. Inače, ovdje je ukupno sahranjeno 355 umrlih, od čega 129 muških i 96 ženskih (ostalo su djeca ili neustanovljen spol). Smrtnost djece od 33% približava Grboreze svim drugim srednjovjekovnim grobljima, gdje je obično smrtnost djece relativno dosta velika.

Umrli su inhumirani na leđa (nauznak), sa glavom na zapadnoj a opruženim nogama na istočnoj strani. Nije bilo skvrčenih skeleta, niti polaganja na kuk, a nije bilo ni slučajeva dekapitiranja ili masakriranja umrlih. Za razliku od većine drugih grobalja, posebno onih u Dalmaciji, ovdje su ruke pokopanih najčešće nađene prekrštene na trbuhu ili grudima. Izgleda da je sahranjivanje redovno vršeno u odjeći.

Kod ovakve vrste grobalja (»na redove«, sa mnogo zajedničkih grobova, uključujući u to i relativno znatan broj dvoetažnih) morale su postojati nadzemne oznake grobova. Kod velikog broja su to bili stećci, a ostali grobovi su imali drvene oznake koje su vremenom nestale.

Prilozi su ustanovljeni u 73 groba (28%) našeg groblja u ukupnom broju od 146 predmeta, ne računajući u to keramičke ulomke. Prema materijalu od koga su pravljeni, nalazi su podijeljeni na — metal, keramiku, tekstil i ostalo. Novac je posebno iskazan.



Relativno najveći broj grobnih priloga je od metala — od zlata, srebra, bronzе i željeza. U toj skupini se nalaze slijedeće vrste predmeta: dijadema, naušnice, ogrlice, gumbi, prstenovi, kopče, zaponi, nožići i igla.

Naušnice predstavljaju najbrojnije i najvrednije grobne priloge Grboreza. One su nađene u 27 grobova u ukupnom broju od 57 primjeraka. Rađene su od srebra, od pozlaćenog srebra ili čistog zlata, u tehnikama livanja, savijanja, iskucavanja, filigrana i granulacije. Među njima razlikujemo: obične karičice, S-naušnice, naušnice sa grozdolikim privjeskom, naušnice sa 3 jednako velike jagode, dvojugodne naušnice sa krušolikim privjeskom i kolustaste naušnice.

Najomiljeniji nakit Grboreza su pozlaćene trojugodne naušnice koje su nađene u 18 većinom prostih grobova u ukupnom broju od 34 primjerka. Nosile su ih žene (u 2 slučaja muškarci) redovno kao naušnice ali i kao sljepoočnice. Jagode ovih naušnica su određene kičene, samo jedna naušnica je rađena u 2 jour tehnici, 5 primjeraka imaju S završetak na jednoj strani karičice. Među njima nema naušnica sa kolutićima između jagoda. Po obradi i dekoracijama ove naušnice su podijeljene u 5 varijanata od kojih druga i treća imaju još i svoje podvarijante. Sa manje ili više sličnosti nađeno je ovakvih naušnica na više nekropola, no najviše u Dalmaciji. Međutim, potpune analogije nisu nađene u dosada publiciranom materijalu, zbog čega ove naušnice imaju svoj bosanski karakter. Datirane su u vrijeme od X do XV vijeka.

Dvojugodne sa krušolikim privjeskom su drugi omiljeni tip naušnica Grboreza koji se javljaju u 6 grobova sa ukupno 11 primjeraka, i to uglavnom u prostim grobovima, u istom materijalu i tehnikama kao i prethodni. Ni ovdje nema jednostavno rađenih, nemaju S-završetaka, niti ih ima sa kolutićima. U 2 jour tehnici su rađena dva para. Zbog različite obrade, izgleda i dekoracija podijeljene su u 3 varijante. Nema im analognih primjeraka u drugim slavenskim zemljama, a kod nas je nađeno svega nekoliko analognih primjeraka i to samo u Dalmaciji, Bosni i Srbiji. Datirane su od XII do XV vijeka.

Ostale naušnice su rijedak ili usamljen nalaz Grboreza. Grozdolike naušnice u 5 primjeraka iz jednog groba (3 primjerka od zlata) predstavljaju svojevrsan i veoma važan nalaz. Zlatne su specifičan vizantijski proizvod, sličan poznatom nalazu iz Trilja, a 2 srebrene su prototip bjelobrdskih. Datirane su u X do XI v. Ovdje bih istakao i par pozlaćenih kolustastih naušnica kao osamljen a važan nalaz, također vizantijski proizvod, koji se otprilike datira sa XII do XIV vijekom.

Jedino još jedan metalni grobni nalaz koji se javlja u nešto većem broju primjeraka jesu željezni i bronzani zaponi kojih ima 15 iz 13 grobova od kojih je samo 1 imao kameni okvir. Svi su oni okruglasti ili pravougaoni i uglavnom kovani i prosti, osim jednog primjerka sa 2 polumjesečasta dodatka koji predstavljaju originalnu pojavu. Sličan je jedino nađen u Mađarskoj. Dat im je širok vremenski raspon — od X do XIV vijeka.

Ostali metalni nalazi su rijetka pojava. Prstenovi su od jednostavno ukrašenog tankog srebrenog lima (3 primjerka) iz X—XI v. Željezni nožići, koji su nošeni o boku (4 primjerka) djece i mladića, imaju dosta širok vremenski raspon, od X do XIV v. Tri primjerka gumba (puceta) ne predstavljaju ništa iznorno (XIII do XIV v.). Srebrna torzirana ogrlica nađena je samo u jednom primjerku u grobu neobične orijentacije, a datirana je u X do XI v. Dijadema od polzaćenih pločica je osamljen primjerak iz XIII—XIV v. Igla, čija funkcija nije utvrđena, vjerovatno iz XIV—XV v., također predstavlja osamljen primjerak. Dvodjelna bronzana kopča sa biljno-životinjskim stilizacijama i sa crvenim kamenom, koja je nađena u grobu neobične orijentacije, predstavlja originalan nalaz vjerovatno iz XIV—XV v. Ostale kopčice sa nogavica čakšira su iz XIV ili XV vijeka.

Keramički nalazi se sastoje od 6 posuda i 8 ulomaka koji su nađeni u prostim grobovima, bez daske, kamene ograde ili stećka, što samo po sebi upućuje na relativno stariji period groblja. Po materijalu i obradi, keramika Grboreza pripada tzv. gradišnom tipu, a mogla bi biti iz X—XI v. Ulomci su došli u grobove sa nasutom zemljom, a potiču od posuda koje su u gozbama na samome groblju razbijene.

Ostaci tekstilne odjeće od vune, svile i brokata nađeni su u 14 grobova raznovrsne izrade, ali pretežno prostih grobova. Dva najveća nalaza odnose se na ženske kape rađene

kao čipka sa svilenim i metalnim nitima kakve su se, po ugledu na Italiju, u kasnom srednjem vijeku nosile u Bosni i u nekim drugim našim krajevima. Tekstil Grboreza je datiran dosta širokim rasponom vremena — od XII—XV v.

Skupinu ostalih nalaza sačinjavaju 2 koluta za vreteno koja simboliziraju žensku radinost (XIV v.), zatim 8 bikoničnih metalnih i 50 bobaka od staklene paste sa ogrlica, iz starijeg perioda (X do XII v.), komadić kože od pojasa ili odjeće koji se spajao na trbuhu i 3 primjerka životinjskih kostiju (2 pijevca i 1 goveda plečka) koji govore o običaju ostavljanja hrane pokojniku, također iz starijeg perioda groblja, vjerovatno X do XIII v.

Novčani nalazi se sastoje od 30 primjeraka iz 21 groba različitih tipova. Karakteristično je da su novčići uglavnom talijanski pikoli koji su kovani pretežno u XIII do XIV v., zatim da uz ove novčiće redovno nema nekih drugih grobnih priloga, kao i to da su većina grobova sa 2 ili više skeleta i da imaju stečke na površini zemlje.

Na osnovu analize grobnih nalaza može se zaključiti da je zakopavanje umrlih na nekropoli u Grborezima počelo u X vijeku i da je trajalo bez prekida sve do zaključno sa XV vijekom. Po novčićima koji su kovani najviše u XIII i XIV v., zatim po trojugodnim naušnicama kao i dvojugodnim sa krušolikim privjescima, koje tri vrste predstavljaju najbrojnije naše grobne priloge, vidi se da je groblje najviše korišteno u periodu od XII do XIV v.

Vrlo je zanimljiv slučaj 6 grobova sa orijentacijom po liniji sjever-jug. Svi su prosti i svi, osim jednoga, imaju priloge od kojih jedan najvrednije priloge čitave nekropole (112). Po svom karakteru ovi prilozii pripadaju starijim našim grobovima (osim jednoga koji smo datirali u XIV—XV v.). Posredno izlazi da su i prosti grobovi stariji, što bi općenito moglo da odgovara. Osim toga, takva orijentacija ima svoje opravdanje, koje mi danas možemo samo da pretpostavimo (strani utjecaj). Po prilozima to nisu grobovi siromašnih, što, opet, znači da one s kamenom i drvetom ne bi mogli isključivo pripisivati imućnijim. Prilozii nisu tipični, a tuđi su, pa bi pretpostavka o strancima i s te strane izgledala opravdana. Kada bi ovi, drugačije orijentirani grobovi bili na većoj dubini od susjednih, odnosno kada bi oni bili dublji od onih s kojima se prepliću, križaju ili dodiruju, kakav je slučaj groba broj 41, zatim 112, 125 i 141, to bi bio vrlo jak argument za tumačenje da su takvi grobovi relativno najstariji na našoj nekropoli, da između njih i ostalih grobova nekropole postoji izvjesna vremenska distanca odnosno da ovi grobovi nemaju ni vremenske a niti etničke veze sa našom nekropolom, s obzirom na okolnost da su prilozii tih grobova skoro dispartni sa prilozima ostalih grobova. Međutim, nije takav slučaj. Skelet u grobu 41 je na istoj visini kao i skelet u grobu 40, ali je ukopom skeleta 41 oštećen onaj 40, iz čega zaključujemo da je grob 41 vremenski kasniji. Kod groba 112 nije potpuno jasna situacija. I skelet 112, kao i 113 i 114, s kojima se ovaj prepliće, nalaze se na istoj dubini. Vjerovatno je grob 112 stariji od ostala dva, ali to nije baš sasvim sigurno. Sa grobom 125 je potpuno jasna situacija — on je za 90 cm plići od grobova 123 i 124 s kojima se ukrštava po vertikalnoj osi, zbog čega je vremenski kasniji. Slična je situacija i sa grobom 141, koji je na dubini od 95, a grob 140, koji je ispod njega, nalazi se na dubini od 100 cm. To sve govori o tome da grobove sa orijentacijom sjever-jug ne možemo tretirati relativno najstarijim. Iz vremena tih grobova sigurno ima i grobova koji su orijentirani po pravcu zapad-istok, odnosno po pravcu jugozapad-sjeveroistok.

Položaj i raspored grobova upućuje na izvjesne, ali još nedovoljno sigurne zaključke. Sredina nekropole, i to više onaj dio prema sjevernoj strani, ima relativno najviše prostih grobova, a najmanje onih sa kamenim okvirima i sa stećcima. Istovremeno, taj dio nekropole ima posude, prstenove, ogrlice i dobar dio trojugodnih naušnica. Tu je i veći dio grobova sa obratnom orijentacijom. Po tome izgleda da je to najstariji i pretežno onaj relativno stariji dio nekropole. Istovremeno, taj dio je najbliži živom vodi. Vjerovatno je tu negdje nekropola počela, a onda se razvijala više prema zapadu a manje prema istoku. Drugoj polovici perioda života nekropole pripada jedan dio zapadnog kraja, ali mnogo veći dio istočnog kraja, a još najveći dio jugoistočnog kraja nekropole. Skoro svi grobovi sa novcima nalaze se u dijelu koji smo vremenski označili kao drugu polovicu nekropole.



A to znači da tome dijelu više pripadaju grobovi u kamenim okvirima i sa stećcima, a isto tako i grobovi sa više skeleta, pa i oni etažni. Nepravilno bi bilo u tome pogledu povlačiti ma kakve stroge granice, jer se vrste grobova miješaju, a pogotovo se prosti grobovi posvuda nalaze. Osim toga, ranija oštećenja grobva sa više strana nekropole, također nam smanjuju elemente za sigurnije zaključke u tome pogledu.

Od najveće važnosti bi bio siguran zaključak o radionicama izrade naušnica kao karakterističnog nakita Grboreza i o stanovnicima za koje je taj nakit rađen, ali za to u ovome momentu nemamo dovoljno elemenata. Moguće je danas samo izraziti pretpostavku i pitanje tek početi rješavati. Prije svega, sigurno je da trojagodne naušnice i dvogodnje sa kruškolikim privjescima iz Grboreza nisu ni import niti rad stranih radionica u našim krajevima, nego da zaista znače proizvode domaćih majstora i radionica. Po svojoj obradi ti proizvodi su dokaz vrlo visokog stupnja našeg zlatarskog obrta. Po svemu se vidi da u tome pogledu najviše veze Grborezi imaju sa susjednim dalmatinskim krajevima, odnosno sa dalmatinsko-hrvatskom nakitnom skupinom, ali su očite i veze sa drugim mjestima Bosne i Hercegovine, kao i sa mjestima ostalih južnoslovenskih krajeva. U prvi mah čovjek dolazi na misao da su ti proizvodi mogli da se nabavljaju u primorskim zanatskim centrima, u Splitu, Zadru, Sibeniku, Trogiru i Dubrovniku, a možda i nekim drugim mjestima, ali, brojnost materijala, a pogotovo specifičnost izrade koja taj materijal u detaljima ipak čini najviše bosanskim, govori o mogućnosti radionice u neposrednoj blizini Grboreza, ako ne i u samim Grborezima. O srednjovjekovnim Grborezima ne znamo ništa, jer su istorijski podaci više nego oskudni. Pitanje je da li su Grborezi nekada bili veće naselje nego što su sada. Međutim, Livno je bilo važan ne samo administrativni i politički nego i ekonomski, a to znači i zanatski centar. Za vrijeme Turaka tu su djelovali istaknuti majstori koji su vezli zlatom i srebrom u drvetu. Krajem XIX vijeka su livanjski umjetnički proizvodi inkrustacije u drvetu bili dobro poznati u mnogim evropskim centrima pod imenom »livanjski vez («Livnoer Arbeit»);²⁴⁹ U to doba su također bili dobro poznati livanjski kujundžijski proizvodi. Naročito su se kovale lijepe toke, o čemu govori i narodna pjesma:

Da otidje u Lijevna grada,
Da sakuje toke triestere,
Na mojih trideset hajduka.²⁵⁰

Taj zanat vjerovatno potječe od srednjovjekovnih zlatara, kujundžija iz toga kraja. U Livnu i danas žive Kujundžići, koji svoje prezime nose od zanata kojim su se njihovi preci bavili. U samome gradu Livnu nedavno su sticajem prilika otvorena dva srednjovjekovna groba slične arhitekture kao u Grborezima u kojima su nađena 2 lijepo rađena srebrna prstena.²⁵¹ Držim da bi sistematska istraživanja nekropole ovoga kraja pružila nove dragocjene podatke za sigurnije zaključke u ovome pogledu. Pretpostavljam da je u vrijeme nekropole u Grborezima, a to znači prije svega u vrijeme od XII do XIV vijeka, u Livnu postojao centar za izradu ove vrste nakita, u kojemu su radili majstori koji su svoj zanat naučili u primorskim radionicama, a možda su i sami majstori iz Primorja u toj radionici djelovali. Uzor su bili domaći primorski proizvodi, koji su se onda u detaljima postepeno modificirali, prema novim prilikama i uslovima. Materijal za obradu je vjerovatno dobavljan iz rudarskih i trgovačkih mjesta Bosne. U to vrijeme je već moglo biti i prvih pojava seoskih zlatara, koji su kasnije, u XIV i XV vijeku bili sigurno brojniji. Poznato je da u Srbiji car Dušan zakonskim propisom zabranjuje seoskim zlatarima boravak i rad na selu,²⁵² što znači da su se oni već tada razvili u moćan privredni faktor. U Bosni je u to

²⁴⁹ S. Marković, Hrvatske katoličke škole i učitelji u Livnu za turske uprave, Mostar 1923, 52; S. Marković — C. Popović, Nekoliko padataka o livanjskom vezu srebrnom žicom u drvetu, Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo 1951, 333—337.

²⁵⁰ H. Kreševljaković, Esnaf i obrti u Bosni i Hercegovini, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Djela knj. XVII, Sarajevo 1961, 93; V. Čurčić, Starinsko oružje u Bosni i Hercegovini, Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo LV, Sarajevo 1943, 141.

²⁵¹ Grobove je pretražio Pavo Anđelić, viši kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1957 g.

²⁵² M. Corović-Ljubinković, Metalni nakit belobrdskog tipa, Starinar II, Beograd 1951, 31—32.

vrijeme mogla biti približno slična situacija, s tom razlikom što se u bosanskim selima možda nisu pravile smetnje djelovanju zlatarstva. U prilog ovakve pretpostavke govori još i danas sačuvan stećak sa natpisom koji se odnosi na zlatara Divca u selu Mršiću kod Vlasenice.²⁵³ Kada je Divac mogao da egzistira u Mršiću, onda je još prije mogao imati uslove za rad jedan zlatar u Grborezima, ili u neposrednoj blizini, koje nije daleko od primorskih zlatarskih centara. Međutim, ja mislim da je XII v. ne samo još ran za intenzivnije zlatarstvo na selu, nego da ovakvi proizvodi kao što su iz Grboreza, kako sam to već ranije istakao, govore o visokom tehničkom dometu u toj vrsti obrta, pa je logičnije da centar tražimo u gradu, pogotovo ako je on negdje blizu. Taj centar je, po svoj prilici, bio u Livnu od koga su Grborezi udaljeni svega 10 km ravnim putem.

Brojan i umjetnički dotjeran nakit iz grobova nekropole u Grborezima govori nam nedvosmisleno o ekonomskom prosperitetu i relativno visokom smislu za umjetnost. Takav nakit dosada je obično pripisivan višim društvenim slojevima. Mi međutim nemamo nikakvog oslonca za ovakvu pretpostavku u ovom slučaju. Staviše, ovdje bismo prije mogli očekivati pripadnike nižeg plemstva, pa možda i seljake, koji su — ugledajući se na feudalce i susjede bliže moru — žrtvovali svoja sredstva da bi išli ukorak sa običajima svoga vremena.

²⁵³ Natpis je publicirao T. Dragičević i V. V. Vukasović u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1890 g. na strani 248 i u Wissenschaftliche Mitteilungen III. na strani 501.

Ja sam 1961 g. posjetio ovo selo, pronašao stećak i provjerio natpis. Ustanovio sam da je tada dosta dobro pročitano natpis, jedino je ime zlatara pročitano kao DIBAC i nije uočen još neki znak. Prema tome, čitav natpis glasi ovako: † асе лежи днацац златаръ свонимъ женомъ мнлостно ежнмъ за мога жнвота комъгодн сажнхъ сажнхъ мѣ правовѣрно мн



DIE MITTELALTERLICHE NEKROPOLE IN GRBOREZI BEI LIVNO

Die mittelalterliche Nekropole Mramorje in Grborezi befindet sich 11 km westlich von Livno (Westbosnien), an der Strasse die nach Split führt. Das Grabfeld hat längliche Form von etwa 1.000 m² Fläche. Etwas mehr als 20 steinerne, meistens formlose, Platten deuteten auf diese alte Begräbnisstätte, die durch Sandgewinnung in den letzten Jahren an ihren Rändern stark beschädigt wurde. Der Zustand der so angegriffenen Lokalität erforderte Notgrabung, die in den Jahren 1954 bis 1956 vom Denkmalamt für Bosnien und Herzegovina in Sarajevo, durchgeführt wurde. Das archäologische Material befindet sich im Landesmuseum in Sarajevo.

Die Ausgrabung haben die Autoren, Sefik Bešlić und Đuro Basler, durchgeführt, teilweise mit Hilfe anderer Mitglieder des Denkmalamtes, und zeitweise unter der Aufsicht von Frau Dr. Mirjana Ljubinković, Abteilungsvorstand im Nationalmuseum Belgrad.

Die Einführung, Auslegung des archäologischen Materials, sowie die Beschlüsse, wurden von Sefik Bešlić, und der Fundbericht von Đuro Basler gefasst. Die Pläne und andere Zeichnungen wurden von Đuro Basler ausgeführt, die fotografierten Tabellen wurden von Sefik Bešlić zusammengesetzt.

I Kapitel enthält geographische und historische Daten über das Feld von Livno seit der illyrischen Vorgeschichte bis zum Mittelalter. Auf diesem Gebiet wurden 1.800 mittelalterlichen Grabsteine evidentiert, dessen Ornamentik für das westbosnische und dalmatinische Gebiet charakteristisch ist.

II Kapitel enthält die notwendigen Angaben über die Nekropole. Es wurden 265 Gräber mit insgesamt 355 Skeletten ausgegraben. Von diesen stammen 116 von Kindern, 18 von Jugendlichen? 32 von Erwachsenen bis 30 Jahren, 86 von den Reifen (30—50 Jahren) und 93 von Personen über 50 Jahre. Von 10 Skeletten wurde das Alter nicht festgestellt. In 203 Gräbern war nur eine Person, in 32 zwei, in 16 drei, in 3 vier und in einem Grab 5 Personen beigesetzt.

III Kapitel bearbeitet die Funde. Als Begräbnisstätte wurde eine kleine Erhöhung gewählt. Ein daneben führender Weg, sowie die Wasservorkommnisse, gehören auch zu den Elementen die mittelalterliche Nekropolen oft begleiten.

Es wurden 3 Typen der Beerdigung angetroffen:

1. direkte Beisetzung ohne Sarg oder ausgebauter Gruft — (102 Gräber, 113 Skelette, und somit 38% aller Gräber).
2. Beerdigung im hölzernen Sarg (26 Gräber, 27 Skelette, also 10% aller Gräber).
3. Mit Steinplatten eingerahmte und bedeckte Tote ohne hölzernen Sarg (Steinhisten) — (138 Gräber, 215 Skelette, also 52%).

Es wurde kein Brandgrab gefunden. Die Beisetzung wurde nach einem Plan vollzogen. Ihrer Länge nach wurden die Gräber in der Richtung West-Ost orientiert, in Reihen die senkrecht auf diese Richtung gestellt wurden. Die Sitte ist uns von mehreren Nekropolen aus dieser Zeit bekannt. Die Toten wurden liegend mit sehr verschiedener Handhaltung, mit dem Kopf nach dem Westen und den Füßen nach dem Osten beigesetzt. In Grborezi wurden die Gräber mit kleiner Abweichung Südwest-Nordost eingeschnitten, wahrscheinlich wegen der Lage der Nekropole im Bezug auf die vorbeiführende Strasse. Die Ausnahme bilden 6 Gräber, die senkrecht auf die Achse, also mit dem Kopf auf der nördlichen und den Füßen auf der südlichen Seite gestellt wurden. Es wird in diesen Fällen an fremde Tote und fremde Einflüsse gedacht.



In den 24 Gräbern des ersten Typs wurden Beigaben gefunden (14 mit Ohrringen, 7 mit Textilresten und 4 Tongefäßen). Dieser Gräbertyp enthält relativ viele Beigaben, und hatte lange Zeit seine Verwendung gefunden. Die Gräber der zweiten Gruppe gehören auch zu dem Typ der »einfachen« d. h. direkten Beerdigung vom ersten Typ, unterscheiden sich aber von den ersten nur durch Holzreste die um den Toten gefunden wurden, und von einem Sarg herrühren sollen. Von den 138 Gräbern des dritten Typs (Steinkisten) wurden in 44 Einheiten Beigaben gefunden. In dieser Weise wurden 215 Tote beigesetzt, was die Mehrzahl in Grborezi bildet.

Allgemein genommen, 73 Gräber enthielten Beigaben, was 28% der gesamten Zahl ausmacht. Es wurden insgesamt 146 Gegenstände gefunden.

Der Grossteil der Funde besteht aus Metall (Gold, Silber, Bronze, Eisen). Die geschmiedeten oder gegossenen Gegenstände wurden mit Filigran und Granulation ausgeschmückt. Es wurden Ohrringe, Diademe, Halsbänder, Knöpfe, Gürtelschnallen, Messer und Nadeln gefunden. Besonderes Interesse wurde den Ohrringen gewidmet, von denen in 27 Gräbern 57 gefunden wurden. Die gewerbliche Bearbeitung des Schmuckes zeigt besondere Höhe. Der Schmuck wurde von den wohlhabenden Frauen in den Ohren, dann auch an ledernen oder leinenen Schnuren befestigt getragen. Die schwereren Exemplare hängen offensichtlich an Diademen, oder anderen Sorten der Kopfbedeckung, vielleicht auch in geflochtenen Haaren. Die Ohrringe bilden einige Typengruppen, so ausser sog. »gewöhnlichen« die S-förmigen, Ohrringe mit traubenähnlichen Behängen, Ringe mit 3 Kugeln, und dreikugelige mit birnenförmigen Behang. Die dreikugeligen Formen die in Gräbern des ersten Typs gefunden wurden, waren in Grborezi besonders beliebt, und bilden eine gewisse Eigentümlichkeit gegenüber den sonst aus Dalmatien bekannten Beispielen. Nach Bearbeitung und Ausschmückung wurden sie in 5 Untergruppen geteilt, und dürfen als ein bosnisches Spezifikum betrachtet werden.

Die traubenähnlichen goldenen Ohrringe sind dem bekannten Fund von Trilj ähnlich.

Die Ohrringe wurden allgemein in die Zeit vom X bis zum XV Jahrhundert datiert.

Von den anderen Gegenständen haben die Gürtelschnallen und ein silbernes vergoldnetes Diadem besondere Erwähnung verdient, dazu gehört noch eine bronzene Schnalle mit stilisiertem tierisch-vegetarischem Ornament. Sie wurde in einem eigentümlich orientierten Grab gefunden.

Es wurden 6 ganze und 8 fragmentierte Gefässe gefunden. Sie werden nur in sog. »einfachen« Gräbern (des ersten Typs) gefunden, und wurden in die Zeit vom X bis zum XII Jahrh. datiert.

Die Textilreste (Wolle, Seide und Brokat) wurden in 14 Gräbern entdeckt, und vom XIII bis zum XIV Jahrh. datiert. Es sind dabei 2 geflochtene Kappen besonders zu erwähnen.

30 Münzen, hauptsächlich italienischer Herkunft, gehören zu der Spätzeit der Nekropole (XIII—XV Jahrh.).

Auf grund des vorgefundenen Materials wurde die Nekropole von Grborezi in die Zeit vom X bis zum XV Jahrh. datiert. Die Blütezeit der Gemeinschaft, dessen Mitglieder hier ihre Ruhestätte gefunden haben, darf in das XII bis XIV Jahrh. gesetzt werden. Der vorzüglich gearbeitete Schmuck dürfte den einheimischen Goldschmiedewerkstätten entstammen, die vielleicht in Livno ihr Gewerbe getrieben haben. Die Beziehungen zu Dalmatien sind aber offensichtlich, was bei bekannten Verhältnissen zu dieser Zeit auch zu erwarten ist.

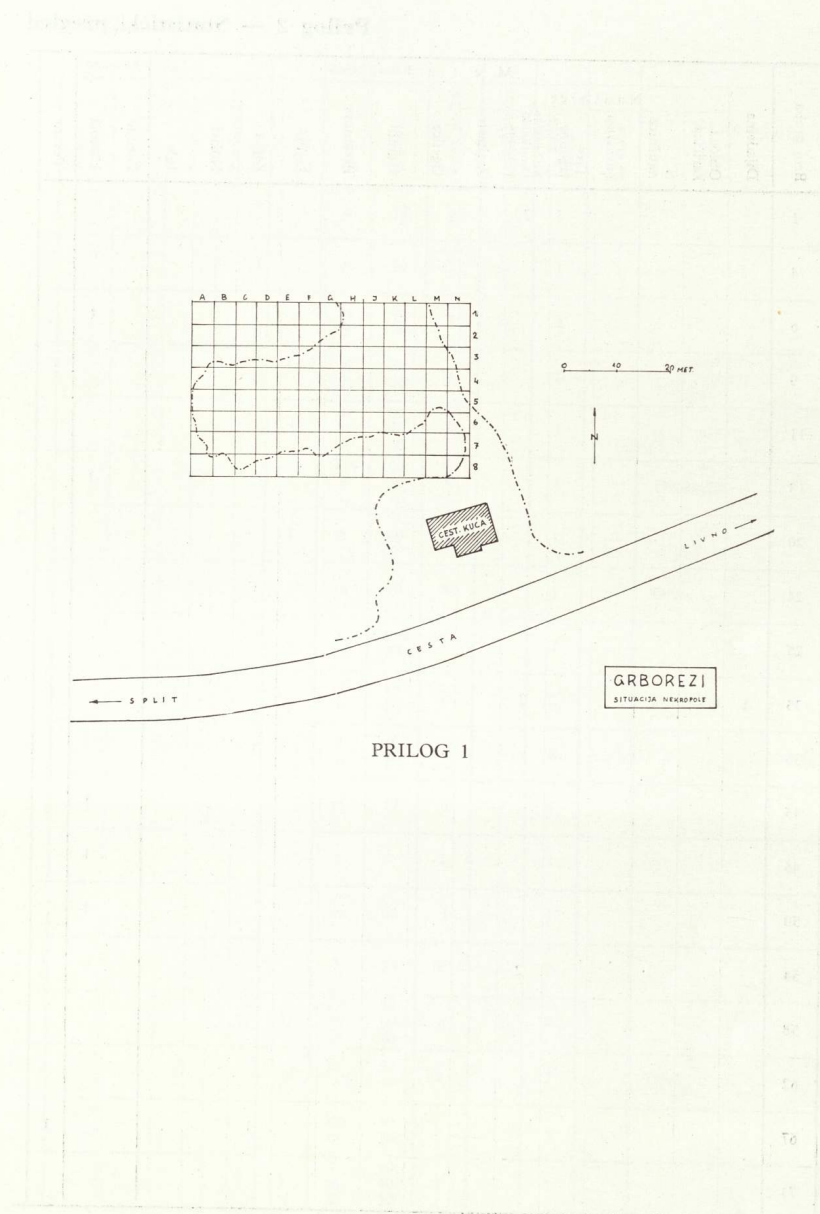
Das hochentwickelte Kunstgewerbe aus Grborezi spricht eindeutig von den wirtschaftlichen Kräften, und relativ hohem Kunstsinn der ehemaligen Besitzer des Schmuckes. Er wurde früher nur der höher gestellten Personen zugeschrieben, was in diesem Fall nicht anzunehmen ist. Die Nekropole von Grborezi gehört eher einem niederen Adel, ja sogar den gewöhnlichen Freien, die der Zeit nach genre ihre Güter geopfert haben, um sich den Schmuck zu leisten, der sonst im adriatischen Küstenland üblich war.

PRILOZI



A — PLANOV I, CRTEŽI I STATISTIČKI PREGLED GROBNIH NALAZA

1. Situacija nekropole Grborezi
2. Statistički pregled grobnih nalaza
3. Plan nekropole Grborezi (u 4 boje)
4. Plan stećaka nekropole Grborezi.
5. Karakteristični presjeci grobova nekropole Grborezi
6. Pregled lokaliteta važnijih srednjovjekovnih nalaza u Jugoslaviji



PRILOG 1



Prilog 2 — Statistički pregled

Broj groba	M e t a l													Keramika		Tekstil	
	Dijadema	Naušnice						Ogrlice	Gumbi	Prstenovi	Kopče	Zapori	Nožići	Iгла	Posude		Ulomci
		Obična karličica	S	naušnica	Sa grozd. privjeskom	Tro-jagodne	Sa 2 jagode i kruškoliki privjesak										
1						2											1
4												1					
6																1	
9																	1
11																	
13																1	
20																	1
24												1					
25																	
35	1					2											1
36												1					
45																1	
46																1	
50																1	
54						2											
58																	
62																	
67												1					1
73																	

grobnih nalaza

Ostalo				Novac	Podaci o umrlom		Vrsta groba	Ima li stećak	Sa koliko skeleta		Napomena
Koluri vretena	Bobci	Koža	Zivotinjske kosti		Spol	Starost					
					ž	50	p	—	1		
					m	20	k	—	1		
				1	m m	40 40	k	+	2		
					ž ž	30 20	k	+	2		
				1	m m ž	60 40 30	k	+	3		
				1	2 m ž n	40 60 n	k	—	4		Dvoetažni
				1	ž	60	d	—	1		
					m	70	k	+	1		Drvo
				1	ž m	25-30 20	k	+	2		
					d ž	15 20	k	—	2		Dvoetažni
					ž n	50 70	p	—	2		
					m	17	d	—	1		
					d	7	k	+	1		
					m	40	d	—	1		
					ž	50	k	—	1		
				1	2 ž m m	60 60 40	k	+	4		
				1	m ž	50 30	k	+	2		Drvo
					3 m m	30 70	k	+	4		
				1	ž m m	40 40 30	k	—	3		



Broj groba	M e t a l													Keramika			
	Diadema	Naušnice						Ogrlice	Gumbi	Prstenovi	Kopče	Zaponi	Nožići	Igla	Posude	Ulomci	Tekstil
		Obična karičica	S	naušnica	Sa grozd. privjeskom	Tro- jagodne	Sa 2 jagode i krušoliki privjesak										
74															1		1
81															1		
82																1	
84		1															1
87																	
92						1											
93																	
95						1											
98																	
100												2					
102						2											1
111								2									
112		3	1	5				1		2					1		
120						2											
122									2		1						1
125											2						1
129						2											
130						1											1
133																	1

Ostalo					Podaci o umrlom		Vrsta groba	Ima li stećak	Sa koliko skeleta		Napomena
Koluti vretena	Bobci	Koža	Životinjske kosti	Novac	Spol	Starost					
			1		m	50	k	—	3		
			1		n	30					
					d	13	p	—	2		
					d	6					
					m	60	p	—	2		Dvoetažni
					d	7					
					d	12	p	—	1		
				1	m	70	p	—	1		
					ž	70	p	+	1		Stećak zajednički sa 93
				1	m	60	k	+	1		Stećak zajednički sa 92
					ž	30	p	—	1		
				2	ž	40	k	+	3		Dvoetažni
					m	60					
					ž	60	k	+	1		
					ž	60	p	—	1		
					ž	60	k	+	1		
	2				dž	11	p	—	1		
					ž	18	k	—	1		
					m	60	p	—	1		
		1			ž	50	p	—	1		
					ž	60	k	+	1		Stećak zajednički sa 130 Drvo
					ž	70	p	+	1		Stećak zajednički sa 129
	1				d	13	p	—	1		



Broj groba	M e t a l															Keramika		Tekstil
	Diadema	Naušnice						Ogrlice	Gumbi	Prstenovi	Kopče	Zaponi	Nožići	Igla	Posude	Ulomci		
		Obična karličica	S naušnica	Sa grozd. privjeskom	Tro- jagodne	Sa 2 jagode i krušoliki privjesak	Zrakaste											
136					4					1							1	
138																1		
139					2				1	1								
140												1	1					
141												1	1		2			
142					2													
161														1				
169					2													
172					1													
173					2													
174					2													
177					2													
179																		
182																		
185					2													
187					2													
190					2													
199																		
212												2	1					

Koluti vretena	O s t a l o			Novac	Podaci o umrlom		Vrsta groba	Ima li stećak	Sa koliko skeleta		Napomena
	Bobci	Koža	Životinjske kosti		Spol	Starost					
					m ž	30-35 70	k	—	2		Dvoetažni
					d	6	k	—	1		
	1				ž	20	p	—	1		
					m	70	d	—	1		
					d	8	p	—	1		
					ž ž	80 50	k	+	2		
					m	60	k	+	1		
			1		ž	80	p	—	1		
					ž	30	p	—	1		
					ž	30	p	—	1		
					ž	30	p	—	1		
					ž	20	k	+	1		
				1	d	10	p	—	1		
				1	m	80	k	+	1		
					ž	50	d	—	1		
					ž	60	k	+	1		
					ž	45	p	—	1		
				7	ž	40	k	+	1		
2				2	ž m d	60 25 16	k	—	3		



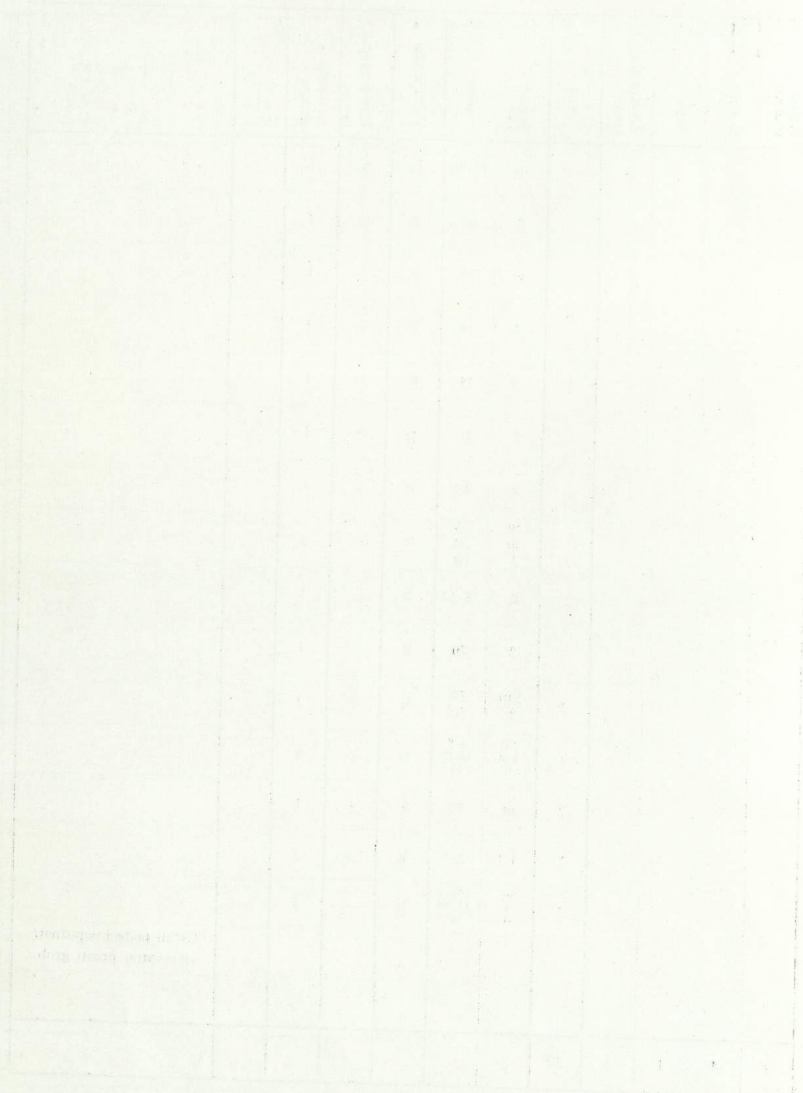
Broj groba	M e t a l														Keramika		Tekstil
	Diadema	Naušnice						Ogrlice	Gumbi	Prstenovi	Kopče	Zaponi	Nožići	Igla	Posude	Ulomci	
		Obična karličica	S naušnica	Sa grozd. privjeskom	Tro-jagodne	Sa 2 jagode i metalni privjesak	Zrakaste										
213												1					
216																	
220												1					
226					1							1					
231																	
232						2											
233					2												
236																	1
238															1		
245					2												
248																	
249												1					
250																	
251																	
255																	
b. b.												1	1		1		
	1	4	1	5	34	11	2	1	3	4	3	15	4	1	6	8	14

Legenda :

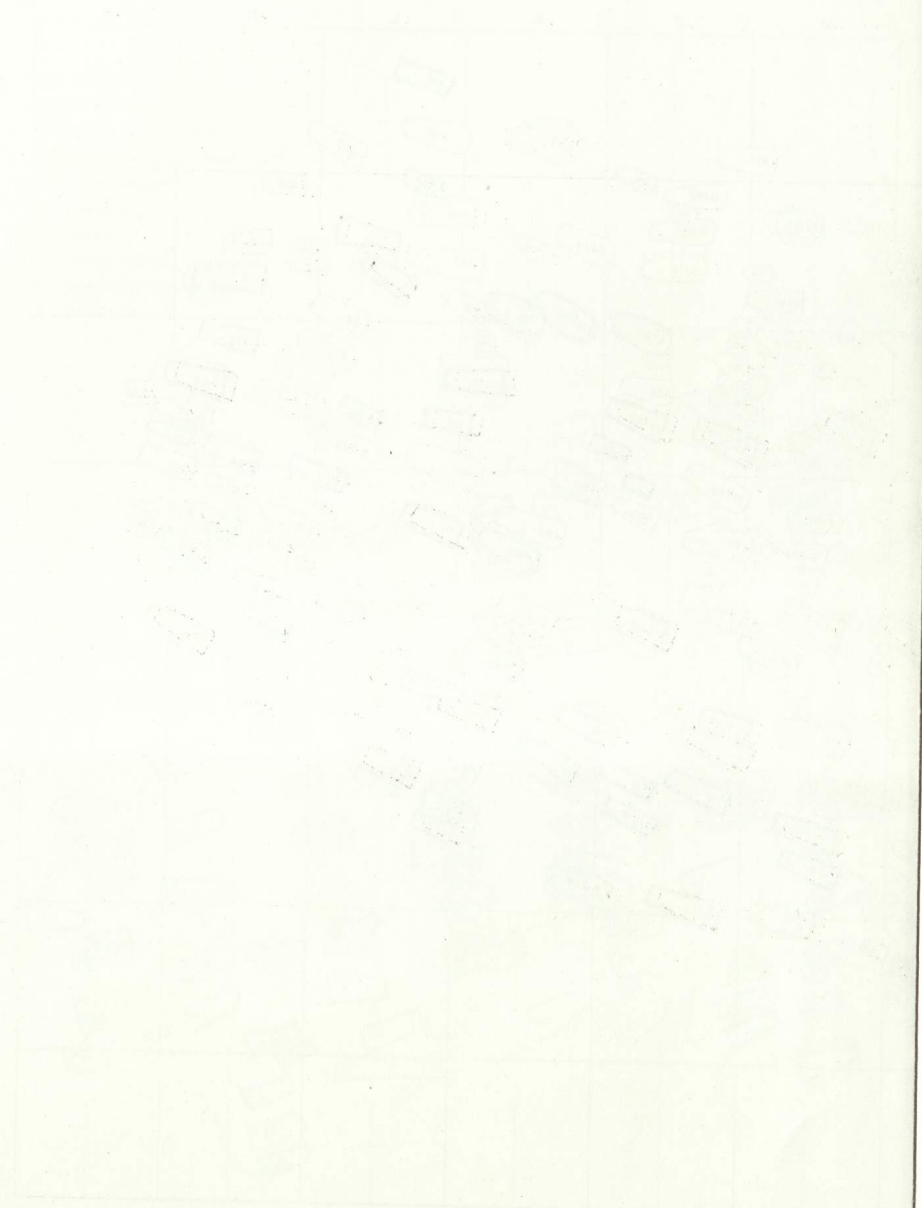
Spol: m (muško), ž (žensko), d (dijete), dž (dijete žensko), n (neustanovljeno)
 Starost: n (neustanovljeno)
 Vrsta groba: p (prost), d (sa upotrebom drveta), k (sa upotrebom kamena)
 Ima li stećak: + (da), - (ne).

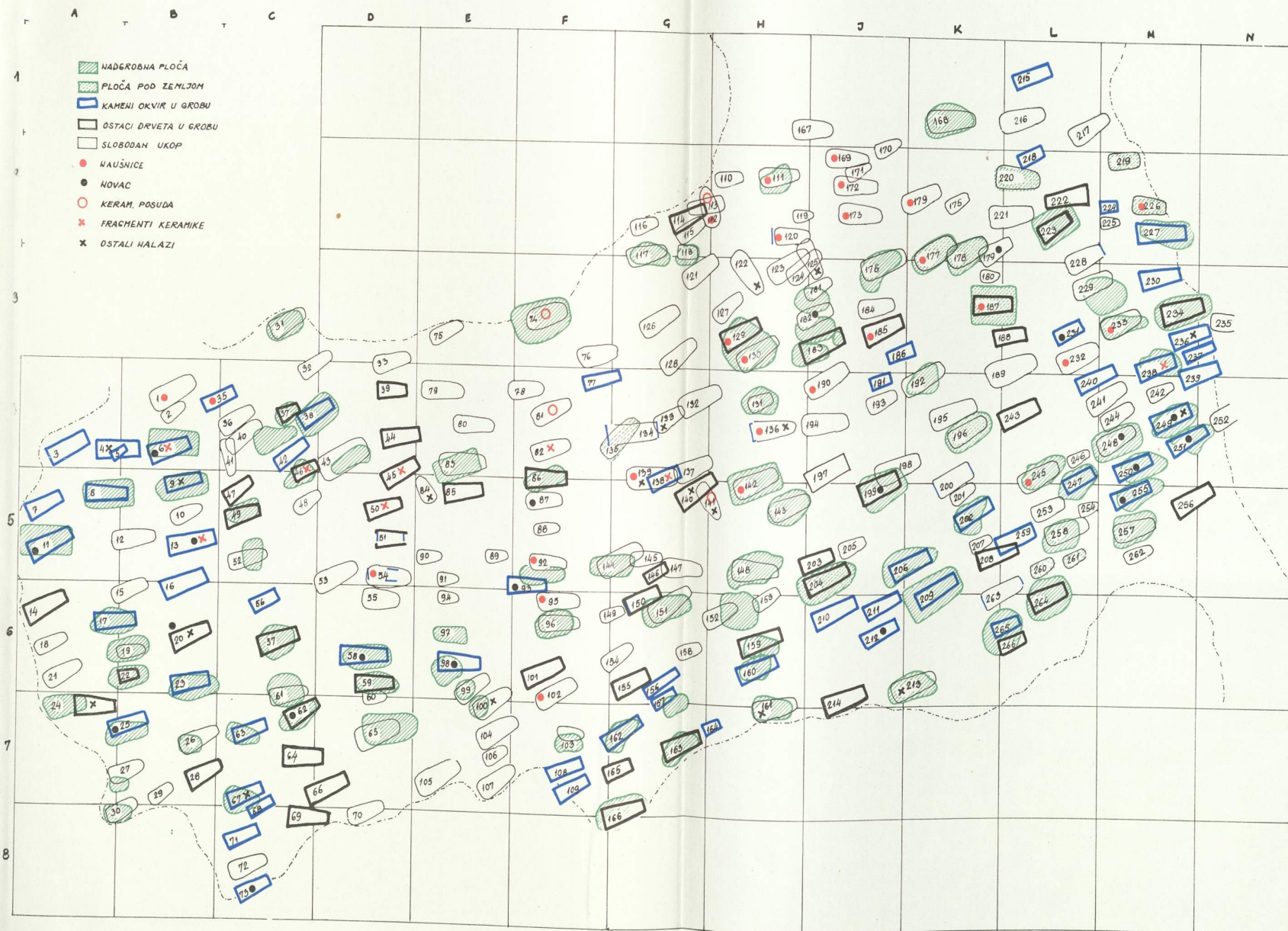
O s t a l o					Podaci o umrlom		Vrsta groba	Ima li stećak	Sa koliko skeleta		Napomena
Koluti vretena	Bobci	Koža	Životinjske kosti	Novac	Spol	Starost					
					m	40-50	k	+	1		
					ž	60	p	—	1		
					m	20	k	—	1		
					d	15	k	—	1		
				1	d	11	k	—	1		
					ž	20	p	—	1		
					ž	45	k	+	1		
					m m ž	25 20 70	k	—	3		
					ž	25-20	k	+	1		
					ž	70	k	+	1		
				1	2 m ž	70 70	k	+	3		
				1	2 d 2 m m	6-8 45-50 18	k	+	5		
				2	m	55	k	+	1		
				1	3 d	2-7	k	+	3		
				1	m ž d	30-35 45-50 6	k	+	3		
											Ostali podaci nepoznati — vjerovatno prosti grob
2	4	1	3	30							





1
2
3
4
5
6
7
8

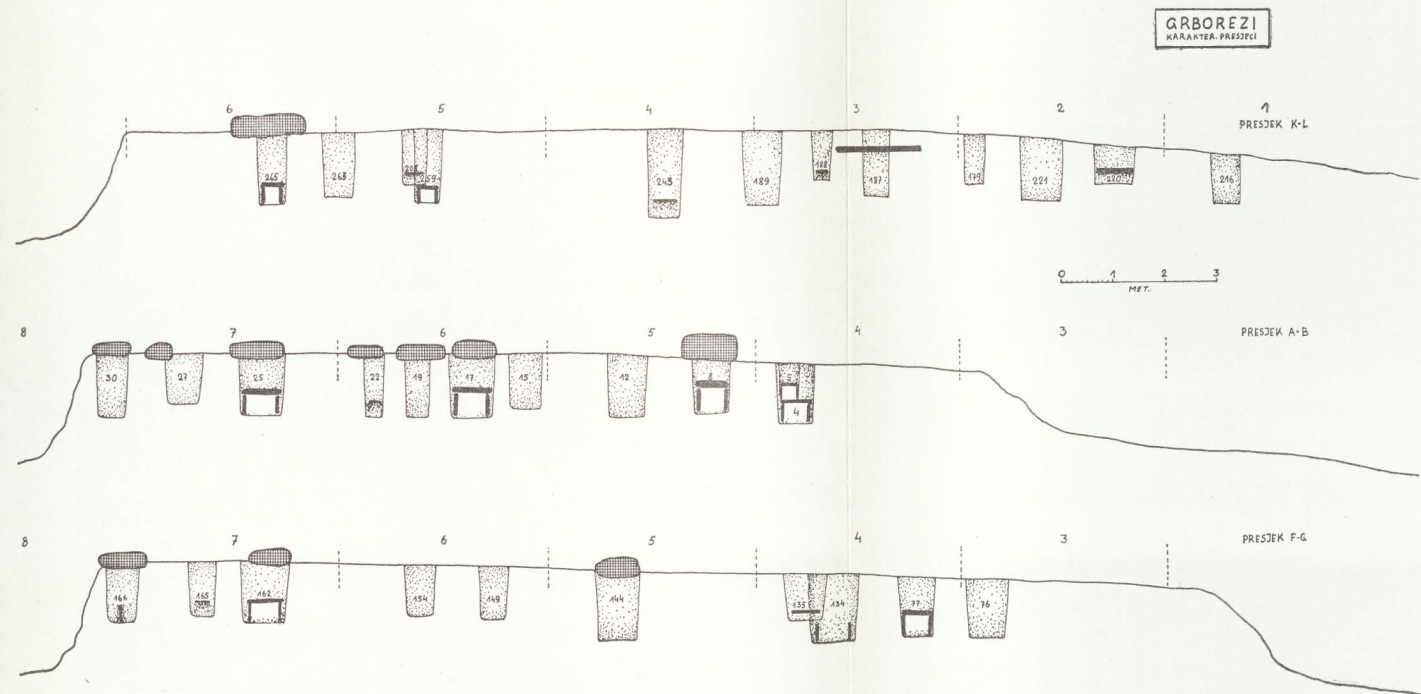




PRILOG 3

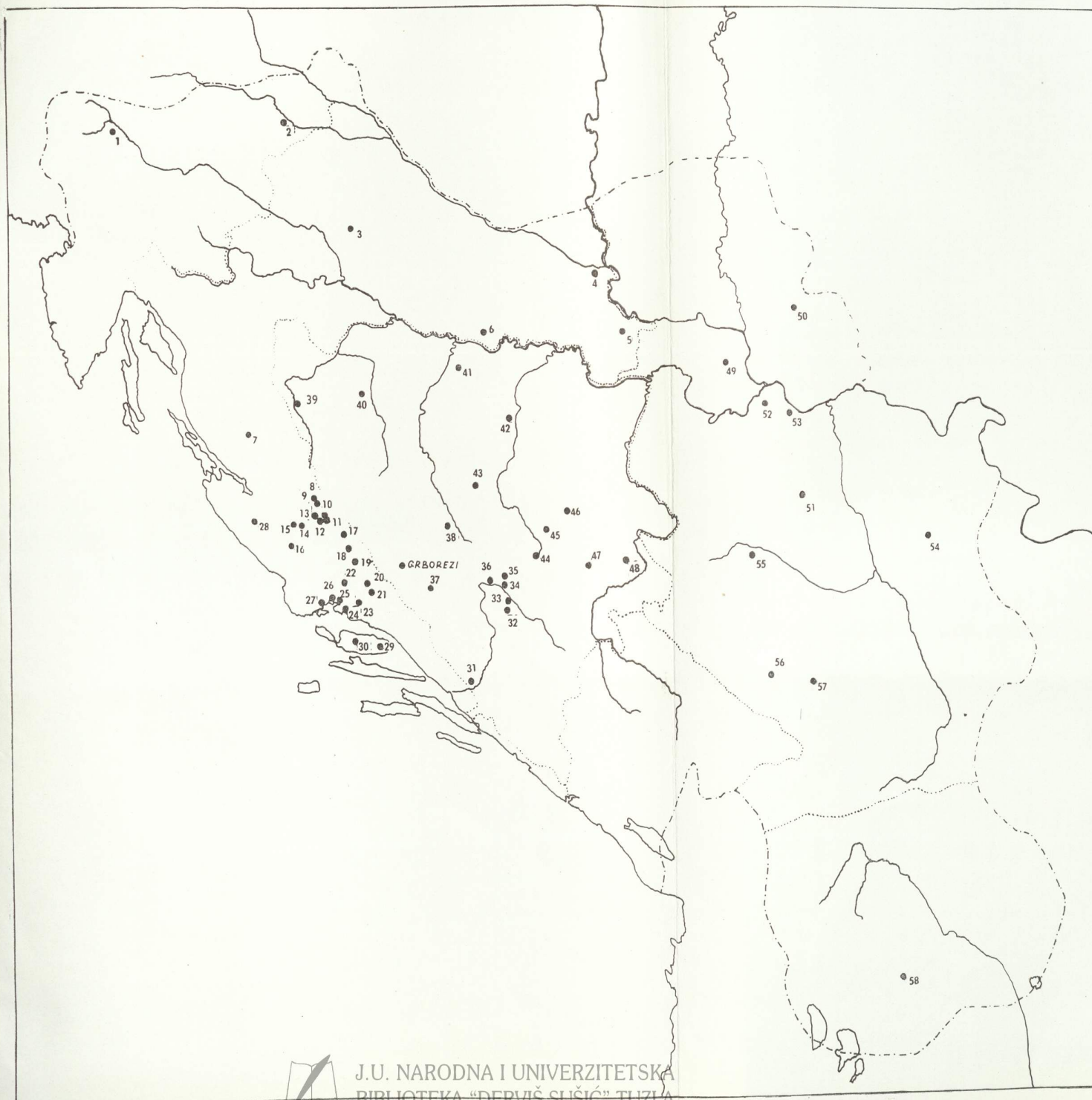


J.U. NARODNA I UNIVERZITETSKA
BIBLIOTEKA "DERVIŠ SUŠIĆ" TUZLA



PRILOG 5





1. Bled
2. Ptujski grad
3. Kloštar
4. Bijelo Brdo
5. Svinjarevci
6. Brodski Drenovac
7. Ličko Lešće Gornje
8. Plavno
9. Golubić
10. Lopuška Glavica
11. Glavičine
12. Biskupija
13. Kapitul kod Knina
14. Đevreske
15. Ležajica glavica
16. Smrdelji
17. Sv. Spas
18. Koljani
19. Maljkovo
20. Brnazi
21. Trilj
22. Gornji Muć
23. Rižinice
24. Solin
25. Majdan
26. Gajine
27. Bijaci
28. Nerežišće
29. Selce
30. Podgrade
31. Mogorjelo
32. Gornja Bijela
33. Biskup
34. Lisičići
35. Podhum
36. Gošića Han
37. Prisoje
38. Čipuljić
39. Bihać
40. Ališići
41. Junuzovci
42. Crkvina kod Doboja
43. Bila
44. Mihaljevići
45. Breza
46. Olovo
47. Osova
48. Sjeversko
49. Novi Banovci
50. Banatski Despotovac
51. Dobrača
52. Mirijevo
53. Brestovik
54. Boljevac kod Zaječara
55. Čačak
56. Novo Brdo
57. Novi Pazar
58. Markova Varoš



J.U. NARODNA I UNIVERZITETSKA
BIBLIOTEKA "DERVIŠ SUŠIĆ" TUZLA

B — TABLE

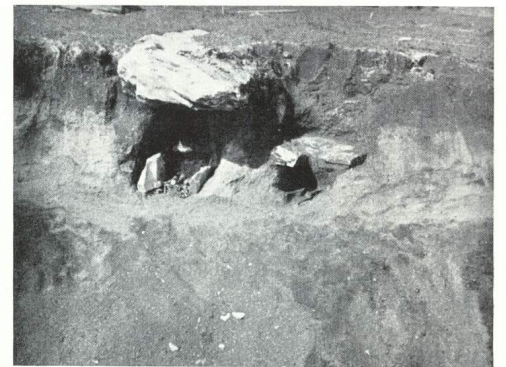




Sl. 1



Sl. 2



Sl. 3





Sl. 1



Sl. 2



Sl. 3





Sl. 1



Sl. 2





Sl. 1



Sl. 2





Sl. 1

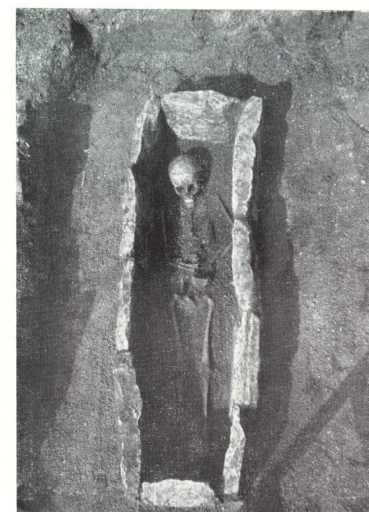


Sl. 2





Sl. 1



Sl. 2



Sl. 3



Sl. 4





Sl. 1



Sl. 2

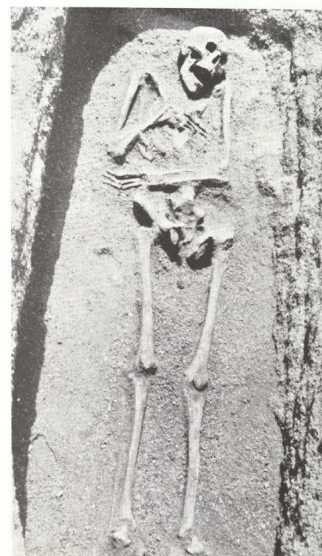


Sl. 3

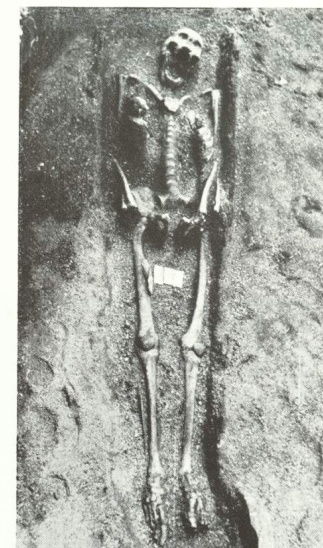


Sl. 4





Sl. 1



Sl. 2

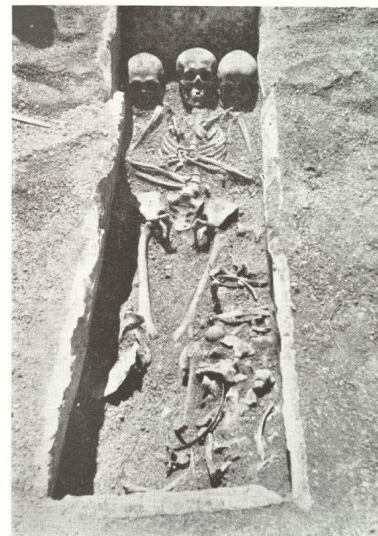


Sl. 3

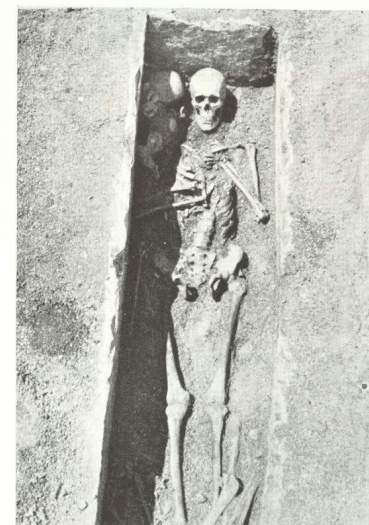


Sl. 4





Sl. 1

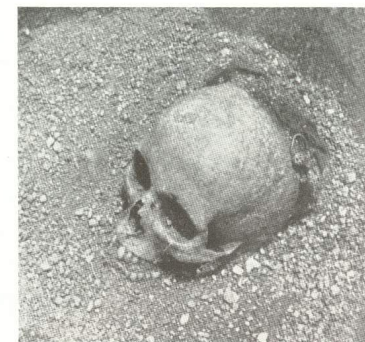


Sl. 2



Sl. 3





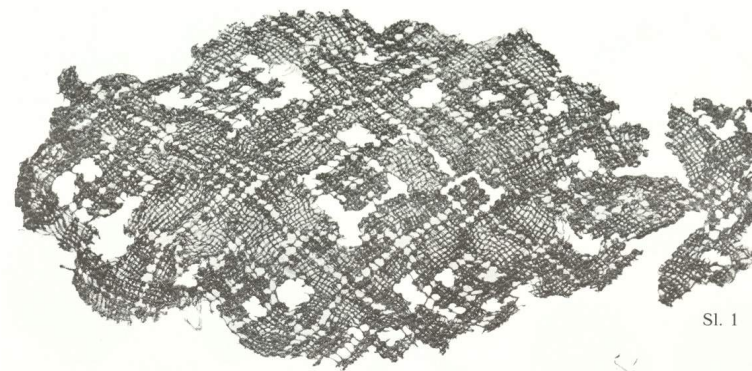
Sl. 1



Sl. 2

Sl. 3





Sl. 1



Sl. 2

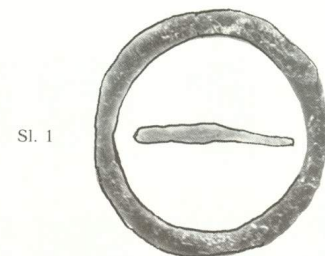


Sl. 3





Sl. 2



Sl. 1



Sl. 3



Sl. 8



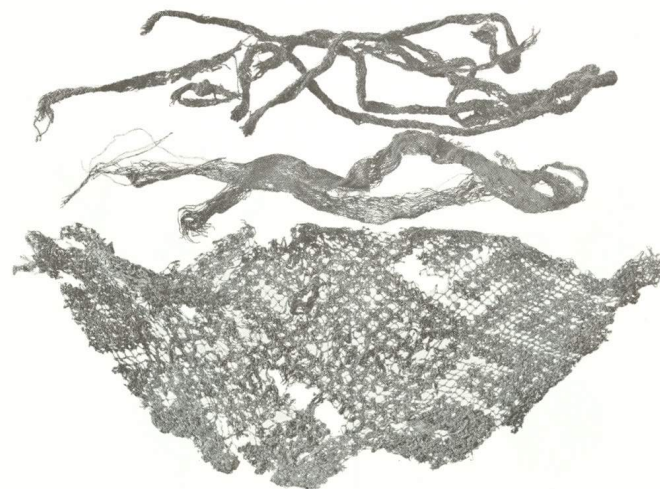
Sl. 7



Sl. 4



Sl. 5



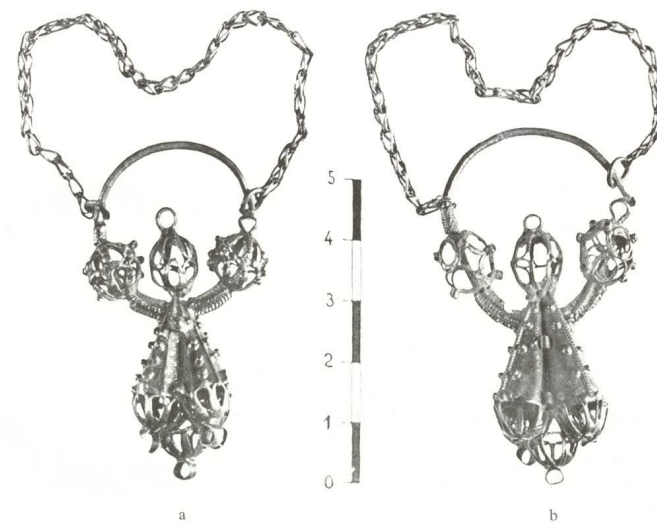
Sl. 6



Tab. XIII

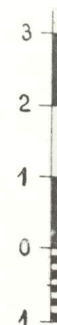
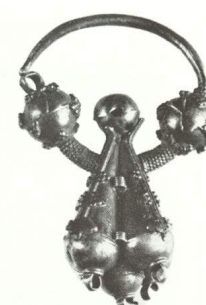
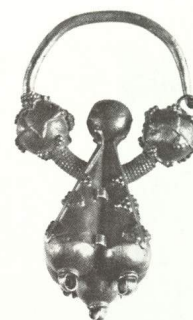


Sl. 1

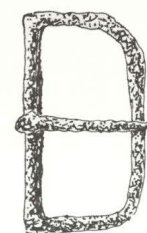


Sl. 2





Sl. 2



Sl. 1



Sl. 3



Sl. 4



Sl. 5

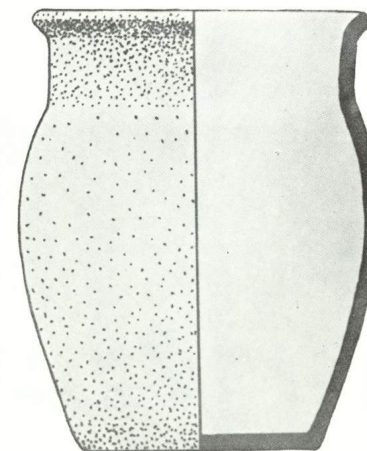


Sl. 6





Sl. 1

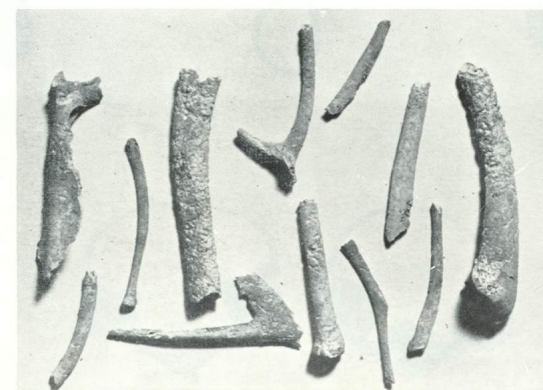


Sl. 2





Sl. 1



Sl. 2



Sl. 1



Sl. 2



Sl. 3



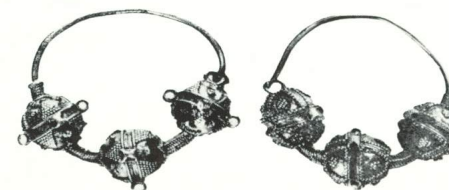
Sl. 4



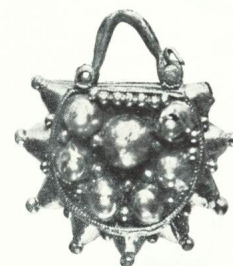
Sl. 5



Sl. 6



Sl. 7



a



b

Sl. 1



a



b

Sl. 2





Sl. 1



Sl. 2



Sl. 3



Sl. 4



Sl. 5





Sl. 1

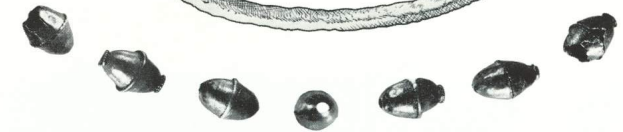


Sl. 2



Sl. 3

6



Sl. 4



Sl. 5

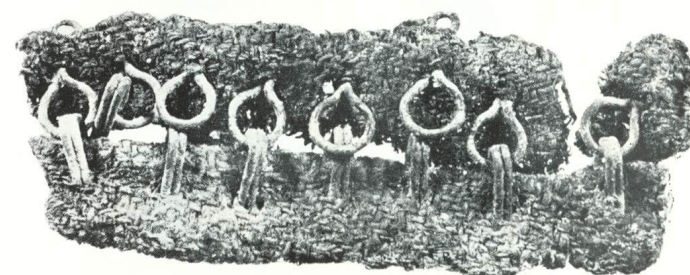
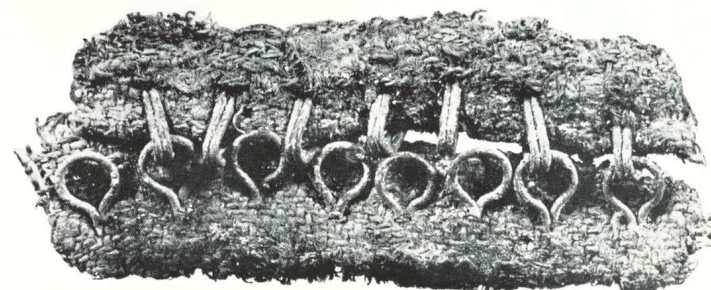




Sl. 1

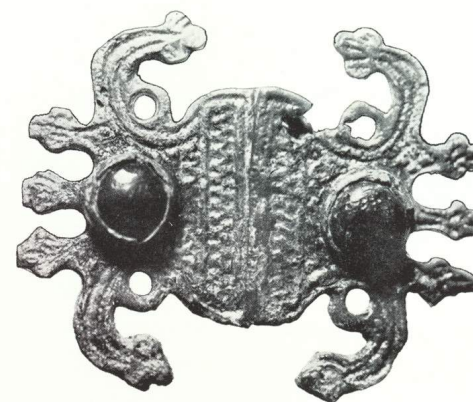


Sl. 3



Sl. 2

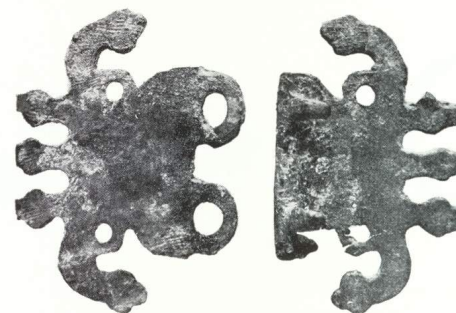




Sl. 1



Sl. 2



Sl. 3





Sl. 1



Sl. 2



Sl. 3



Sl. 4



Sl. 5



Sl. 2



Sl. 1



Sl. 6



Sl. 3



Sl. 4



Sl. 5

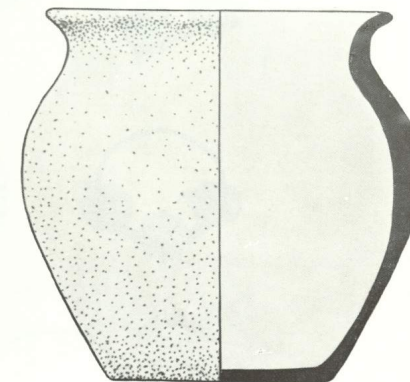




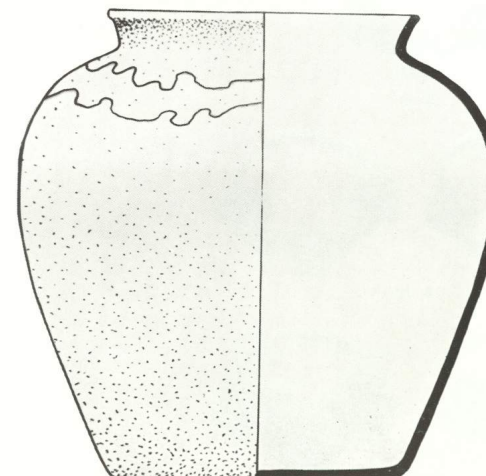
Sl. 1



Sl. 2



Sl. 3



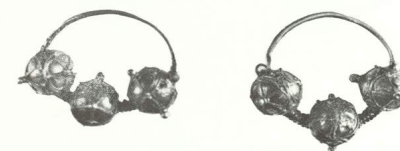
Sl. 4



Sl. 5



Sl. 1



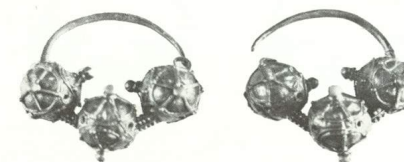
Sl. 2



Sl. 3



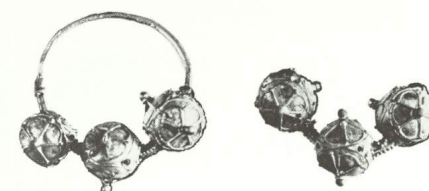
Sl. 4



Sl. 5



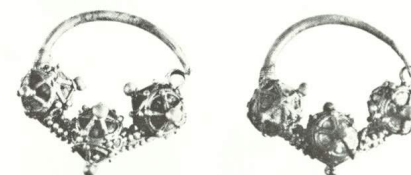
Sl. 1



Sl. 2



Sl. 3



Sl. 4





Sl. 1



Sl. 2



Sl. 3



Sl. 4



Sl. 5



Sl. 6



Sl. 7



Sl. 8



Sl. 9





Sl. 1



Sl. 2



Sl. 5



Sl. 3



Sl. 4



Sl. 6



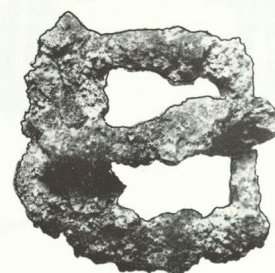
Sl. 7



Sl. 1



Sl. 2



Sl. 3



Sl. 4



Sl. 5

